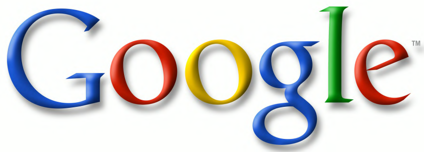
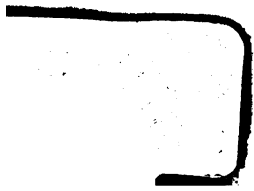

AARDRIJKSBESCHRIJVING

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

Eh bien! ce chaos où entrent pêle-mêle les élemens les plus hétérogènes, ce mélange monstrueux d'erreurs et de vérités, cette mosaïque de choses contemporaines et d'autres, qui ont cessé d'exister depuis des siècles, est présentée à la Jeunesse studieuse comme une source de lumière et d'instruction, comme l'état actuel de la Terre, et exerce malheureusement une pernicieuse influence non-seulement sur l'étude de la géographie, mais aussi sur celle de plusieurs branches des connaissances humaines. BALBI.

AARDRIJKSBESCHRIJVING

VAN

NEDERLANDSCH INDIË,

OOK TEN DIENSTE VAN HEN, DIE ZICH TOT DE LESSEN BIJ DE KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE VOORBEREIDEN, OM EENMAAL NAAR NEDERLANDSCH INDIË TE VERTREKKEN.

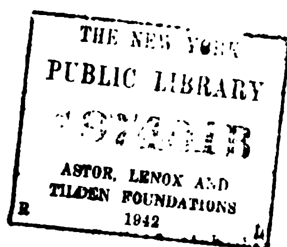
DOOR

P. P. Roorda van Eysinga.

Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Phil. Theor. Mag. et Lit. Hum. Doctor, Hoogleeraar in de Taal-, Land- en Volkenkunde der O. I. bezittingen, aan de Koninklijke Militaire Akademie, Lid van binnen- en buitenlandsche geleerde Genootschappen.

MET EENE KAART.

TE BREDA, BIJ
BROESE & COMP.
1838.

AAN

Zijne Koninklijke Hoogheid

PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN,

ADMIRAAL DER VLOOT,

EN

KOLONEL-GENERAAL VAN DE VERSCHILLENDE
WAPENEN DER LANDMAGT

ENZ. ENZ. ENZ.

Doorluchtig Vorst en Heer!

Nadat Uwe Koninklijke Hoogheid de Koninklijke Militaire Akademie met een bezoek, en den Cursus aldaar in de Taal-, Land- en Volkenkunde der Oost-Indische gewesten, ook met Hare hooge tegenwoordigheid begunstigd had, was het voor mij even vereerend als aanmoedigend, de schriftelijke vergunning te ontvangen, dit Werk aan Uwe Koninklijke Hoogheid op te dragen.

Hoe onvolmaakt het ook wezen moge, durf ik hopen, door hetzelve te hebben bijgedragen, om de aankweeking der kennis van Nederland's Oost-Indische bezittingen te bevorderen; bezittingen, die onder het

menschlievend en weldadig bestuur van Uwe Koninklijke Hoogheids Doorluchtigen Vader, uit eenen staat van onbeduidendheid tot eenen trap van bloei zijn verheven, die voor derzelver bevolking, zoo wel als voor het moederland, de schoonste vruchten oplevert; bezittingen, die onlangs door de tegenwoordigheid van een der leden van Uwe Koninklijke Hoogheids Doorluchtig Geslacht, zijn vereerd geworden.

Hoogst gelukkig zal ik mij achten, indien ik aan de edele bedoelingen van Uwe Koninklijke Hoogheid beantwoordende, mede mag werken om de Kadetten, bestemd voor den dienst van Indië, voor eene betrekking te vormen, die dikwerf de schoonste gelegenheid

aanbiedt, den roem en den luister van Nederland en de glorie van Uwe Koninklijke Hoogheids Doorluchtig Geslacht, in de verste gewesten te helpen schragen.

Wensch ik Uwe Koninklijke Hoogheid en Hare Dierbaren heil,

Ik heb de Eer met Onderdanige Hoogachting te zijn,

DOORLUCHTIG VORST EN HEER!

VAN UWE KONINKLIJKE HOOGHEID

De zeer ootmoedige en zeer verpligte Dienaar

P. P. ROORDA VAN EYSINGA.

VOORBERIGT.

Er was behoefte aan eene Aardrijksbeschrijving van Nederlandsch Indië, en op vereerende uitnoodigingen besloot ik in haar zoo veel mogelijk door dit werk te voorzien, dat, opdat het door geene Geschied-, Land- *of* Volkenkunde, *die ik later hoop uit te geven, ontaardde, alleen dat gene bevat, wat onmiddellijk tot de Aardrijkskunde behoorende, door mij als noodzakelijk beschouwd werd.*

Uit aanmerking, dat er thans van de jeugd veel, ja zeer veel gevorderd wordt, achtte ik het pligt, om zoo beknopt mogelijk te zijn; en ik heb getracht, met weinig woorden veel te zeggen, zonder door beknoptheid aan het wetenswaardige afbreuk te doen. Geene aanspraak op volledigheid makende, durf ik echter hopen,

dat deze arbeid, dien ik geenszins als gemakkelijk beschouw, en die voornamelijk op eigene ondervinding in Indië *gegrond en met de beste schrijvers vergeleken is, dienstig zal zijn tot aankweeking der Aardrijkskundige kennis over* Nederlandsch Indië, *en de weetlust voor hetzelve op een tijdstip zal aanwakkeren, dat de belangen van het Moederland er zoo naauw aan verknocht zijn.*

BREDA,
den 7 Dec. 1837.

P. P. ROORDA VAN EYSINGA.

INLEIDING.

Tusschen het vijfde werelddeel en *Azië*, liggen ontelbare eilanden op de azuren vlakte des oceaans verspreid, die zich in duizende kronkelingen tusschen dezelven verliest, of op hunne rotsige stranden te vergeefs zijne woede verspilt. De groote wereld- of Zuidzee, die bij zuidelijke winden statig van de pool af noordwaarts voortrolt, wordt in hare vaart door *Sumatra*, *Java*, *Bali*, *Lombok*, *Sumbawa*, *Floris* en *Timor* gestuit, welke eilanden de schakels van de groote keten zijn, die twee werelddeelen vereenigen, zonder den handel of de scheepvaart te belemmeren, daar beide door straten, engten en baaijen op het zeerst worden bevorderd. Langs de straat van *Malakka*, bezoekt de handelaar *Pedír* en *Pasej* op de noordwestkust van *Sumatra*; *Kéjdah*, *Pejrakh*, *Salang'or*, *Malakka* en *Djohor* op het schiereiland, bereikt *Singapoera* en *Bintang*, en bevindt zich weldra in de *Chinesche zee*, die hare woede aan de versnipperde *Philippynsche eilanden* gevoelen doet, en door *Borneo*, het grootste der eilanden, beteugeld wordt. Tusschen dat trotsche bolwerk des oceaans en de kusten van *Nieuw Guinea*, liggen het vierarmige *Celebes*, *Boeton*, *Boero*, *Ceram*, *Gilolo*, de geurige *Molukkos* en de parelbanken van *Aroe*. De straat *Sunda*, dat kanaal van hoop en verwachting, of van teleurstelling voor hen, die *Indië* bezoeken of vaarwel zeggen, vereenigt zich met de zee van *Java*, die door middel van de straat van *Makassar* toegang tot de *Celebes*- *Solo*- en *Chinesche zee* verleent.

Naar het uiterlijke van ieder onderdeel, moet het geheel een heerlijk gezigt opleveren, en, kon de mensch van omhoog met den blik eens onsterfelijke den *Indischen Archipel* aanschouwen, hij zou verrukt staan, wanneer hij het nimmer vermoeide oog in dat paradijs der natuur liet ronddolen, hetwelk overal de rijkste stof tot verlustiging aanbiedt.

In den, van het zonlicht verstoken nacht, zouden de vonkelende starren aan den helderen oosterhemel, bij kalmte in de natuur, door den oceaan wederkaatst, zijne denkbeelden ontgloeijen. Bij de aannadering der eerste morgenstralen, ontsluijerden zich voor hem de duizende eilanden, die met onverwelkbaar lentegroen getooid, door bruisende zeeën omringd, door trotsche bergen aan den hemel verwant, door beken en rivieren, die als vloeibaar kristal langs heuvelen en dalen zwieren, doorsneden; door kraters, wier vuur verdelgend woedt, met den afgrond vereenigd, en door bazalt- en granietzuilen op het hart des aardbodems gevest, hem, bij zijne stoffelijke nietigheid, zijn geestelijk bestaan, zijne grootheid zouden doen waardeeren, daar hij boven de stof verheven, zichzelven zou hoogachten, als in staat om in dat goddelijk schouwspel eenen spiegel, een zigtbaar denkbeeld van eene oneindige, volmaakte, almagtige oorzaak te erkennen, te bewonderen.

Daalde hij in den schoot der aarde, dáár zouden tin, goud, en diamanten onder de erts heerlijk voor hem blinken en schitteren; de diepte der wateren vertoonde hem hare verschrikkelijke monsters, betooverende koraalriffen, kostbare parelbanken en veelsoortige wezens. Boeide het planten- of dierenrijk zijne blikken, waar zou hij aanvangen, waar zou hij eindigen bij het staren op wouden, bloemen en kruiden, vogelen, insekten en viervoetige dieren, die door schittering van kleuren, door schoonheid van gedaante, en door opklimming van het bijna onzigtbare tot het reusachtige in vorm, den kreits der denkbeelden vergrooten en veredelen? Sloeg hij het oog op het werk van menschenhanden, hij zou de

tempelen van Jehovah, de moskeeën van Allah en de reusachtige pagoden van Boedha bewonderen; in een woord, hij zou een genot smaken, waarvoor de taal der stervelingen geene woorden heeft.

In dit werk zijn de eilanden van den *Indischen Archipel* in zes hoofdgroepen verdeeld, als:

1°. *Sumatra.*
2°. *Borneo.*
3°. *Celebes.*
4°. *Java.*
5°. *Sumbawa.*
6°. *De Amboinasche of Moluksche eilanden.*

Daar de Aardrijkskunde tot de stellige wetenschappen behoort, is in dit werk een gelijkvormig plan gevolgd, dat echter naar den aard der onderdeelen, nu en dan, en vooral bij de beschrijving der zesde hoofdgroep gewijzigd is. In het algemeen wordt hier niet in die bijzonderheden getreden, die tot de *Topographie* of *Plaatsbeschryving* behooren.

Voor de lengte is de meridiaan van *Greenwich* en voor den warmtegraad de thermometer van FAHRENHEIT tot grondslag genomen, omdat men zich van beide in *Indië* het meest bedient.

Het verschil tusschen den meridiaan van *Ferro*, *Greenwich* en *Parys* is, als volgt:

		Ferro	0°	0′	0″
Greenwich oostwaarts van		»	17°	41′	0″
Parys	»	»	20°	0′	0″

Zoodat *Parys* 2° 19′ 0″ oostwaarts van *Greenwich* ligt, weshalve eene oosterlengte naar den meridiaan van *Parys*, door bijvoeging van 2° 19′ 0″ eene oosterlengte naar den meridiaan van *Greenwich* wordt. Bij de westerlengte-berekening heeft het omgekeerde plaats; want de westerlengte naar den meridiaan van *Parys*, wordt door aftrekking van 2°19′0″ eene westerlengte naar den meridiaan van *Greenwich*.

Voor zooveel noodig wordt herinnerd, dat door *Geographische breedte* de afstand van eenig punt op de oppervlakte

der aarde, van den evenaar verstaan wordt. De geheele afstand van denzelven tot aan de polen bedraagt 90°0′ 0″, ieder van 15 Duitsche mijlen of 20 uren gaans, ieder van 1475,2 Rhijnlandsche roeden of 5555,5 Fransche meters.

De lengte wordt van een gegeven punt, op eenen, om den aardbol, in eene, met den evenaar evenwijdige rigting getrokkenen cirkel, berekend. De lengte op 0° 0′ 0″ breedte, dat is op den evenaar, bedraagt 360° 0′ 0″ ieder van 15 Duitsche mijlen. Door het bolronde der aarde wordt iedere cirkel kleiner, naarmate dezelve een der polen nadert, alwaar op 90° breedte de lengte 0° 0′ 0″ is. Zoodat *gemiddeld*, op iederen graad afstands van den evenaar de lengtegraden $^1/_6$ mijl korter worden. Daar het hier de plaats niet is voor eene tafel der lengtegraden, wordt alleen medegedeeld, dat de paralellen van een bolrond ligchaam, volgens geometrische regelen, naarmate zij van het middelpunt verwijderd zijn, in eene versnelde verhouding kleiner worden; zoo is:

Eene	lengte	op	5°	breedte	14,943	geographische	mijlen.
»	»	»	10°	»	14,772	»	»
»	»	»	15°	»	14,488	»	»
»	»	»	20°	»	14,095	»	»
»	»	»	25°	»	13,595	»	»
»	»	»	30°	»	12,990	»	»
»	»	»	35°	»	12,287	»	»
»	»	»	40°	»	11,491	»	»
»	»	»	45°	»	10,607	»	»
»	»	»	50°	»	9,642	»	»
»	»	»	55°	»	8,604	»	»
»	»	»	60°	»	7,500	»	»
»	»	»	65°	»	6,340	»	»
»	»	»	70°	»	5,130	»	»
»	»	»	75°	»	3,882	»	»
»	»	»	80°	»	2,605	»	»
»	»	»	85°	»	1,307	»	»
»	»	»	90°	»	0,000	»	»

WAARNEMINGEN
OMTRENT
HET GETIJ
VOOR *BATAVIA* EN *SAMARANG.*

In December is te *Batavia* bij nieuwe en volle maan, op den middag het hoogste en 's middernachts het laagste water, en te *Samarang* des morgens te 2 à 3 ure het hoogste, en na den middag het laagste water.

In de maand Maart is te *Batavia* des morgens te 6 ure het hoogste, en des avonds te 6 ure het laagste water, en te *Samarang* des morgens te 6 ure het hoogste, en des avonds te 6 ure het laagste water.

In de maand Junij is te *Batavia* des middernachts het hoogste, en op den middag het laagste water, en te *Samarang* voor den middag hoog, en des namiddags laag water, en soms den ganschen dag door hoog water.

In September is te *Batavia* des avonds te 9 ure hoog en des morgens te 9 ure laag water.

Te *Samarang*, is van Julij tot het einde van September, des namiddags het hoogste, en voor den middag het laagste water; echter laat zich het uur bij deze getijen niet wel bepalen; bij kwartiermaan rijst en daalt het water tweemaal in een etmaal half zoo veel als bij Spring- of bij Nieuwe en Volle Maan; dit wordt door de Inlanders *Ajer Konda* genoemd, waardoor zij éene onregelmatige eb en vloed aanduiden.

Het rijzen en dalen der zee, bedraagt te *Batavia* niet meer dan ruim 3 voeten, en te *Samarang* 2 à 2½ voet.

In April, Mei en Junij bereikt de zee den hoogsten stand, en is het verschil tusschen eb en vloed het grootst.

In Julij en Augustus is de waterstand te *Batavia* het hoogst, en in December, Januarij en Februarij het laagst.

In April, Mei en Junij is te *Samarang* die stand het hoogst, en in December het laagst.

TAFEL

Van den Op- *en* Ondergang der Zon *te* BATAVIA *en van de* Morgen- *en* Avondschemering.

Komst der Zon in elk teeken.	Begin der Schemering.	Opgang der Zon.	Ondergang der Zon.	Einde der Schemering.
20 Januarij. . .	4 u. 31 m.	5 u. 50 m.	6 u. 10 m.	7 u. 29 m.
19 Februarij. . .	4 » 40 »	5 » 54 »	6 » 6 »	7 » 20 »
21 Maart.	4 » 48 »	6 » 0 »	6 » 0 »	7 » 12 »
20 April.	4 » 52 »	6 » 6 »	5 » 54 »	7 » 8 »
21 Mei.	4 » 54 »	6 » 10 »	5 » 50 »	7 » 6 »
22 Junij.	4 » 56 »	6 » 12 »	5 » 48 »	7 » 4 »
23 Julij.	4 » 54 »	6 » 10 »	5 » 50 »	7 » 6 »
23 Augustus. . .	4 » 52 »	6 » 6 »	5 » 54 »	7 » 8 »
23 September. .	4 » 48 »	6 » 0 »	6 » 0 »	7 » 12 »
23 October. . . .	4 » 40 »	5 » 54 »	6 » 6 »	7 » 20 »
22 November. . .	4 » 32 »	5 » 50 »	6 » 10 »	7 » 28 »
22 December. . .	4 » 28 »	5 » 48 »	6 » 12 »	7 » 32 »

TIJDREKENING.

In den *Nederlandsch Indischen Archipel* is de Mahomedaansche jaartelling onder de Islamieten in gebruik; zij draagt den naam van هجرة *hedsjirat* of *hedsjirah*, dat *ontvlugting van den geboortegrond* beteekent en van den dag van Mahomed's vlugt van *Mekka*, de plaats zijner geboorte, naar *Medina*, aanvangt. Die dag staat gelijk aan den 16[den] Julij van het jaar 622, volgens de jaartelling der Christenen, naar de Juliaansche tijdrekening.

Deze uit maanjaren bestaande jaren, hebben twaalf maanden, die beurtelings 30 of 29 dagen hebben. Tot gemak volgt hier eene tafel, die de juiste namen dier maanden volgens de schrijfwijs der Arabieren benevens hare lengte aantoont.

1. محرم *Muhharrem*, of الشهرالحرام dat is: *de maand des verbods*, daar gedurende dezelve geen oorlog mag worden gevoerd. Deze maand wordt ook *Soero* genaamd en heeft 30 dagen.
2. صفر *Tsafar*, *Safar* of *Sapar* heeft 29 dagen.

3. ربيع الاول *Rebîoe 'l-âwal*, de eerste lentemaand, heeft 30 dagen, en wordt ook *Moeloed* genaamd, ter zake van het geboortefeest van MAHOMED, dat op den 12den dezer maand gevierd wordt, beteekenende *Moeloed*, geboorte, als afgeleid van ولد baren.

4. ربيع الاخر *Rebîoe l'âchir*, de laatste lentemaand, heeft 29 dagen.

5. جماديلاول *Dsjemâdi 'l-âwal*, heeft 30 dagen.

6. جمادلاخر *Dsjemâdi 'l'âchir*, heeft 29 dagen.

7. رجب *Redjsab* of *Redsjaboen*, (waarin geene vijandelijkheden mogen gepleegd worden, van رجب zich onthouden) heeft 30 dagen.

8. شعبان *Sjâbân*, heeft 29 dagen, en wordt ook *Roewah* genaamd.

9. رمضان *ramadlân* en *ramâdan*, deze naam van رمض *ramudla* (*ramada*) gloeijen, ontleend, werd aan deze maand ter zake der hitte gegeven, waarin zij bij den aanvang der tijdrekening voorviel. In dezelve wordt de groote vaste gehouden, die van den op- tot den ondergang der zon, iederen dag der maand plaats heeft; deze maand heet in het Maleisch قواس *poewasa*, vasten, zij heeft 30 dagen.

10. شوال *Sjawâl*, heeft 29 dagen.

11. ذالقعيدة *Dzoe 'l-Khaëdah*, heeft 30 dagen en wordt ook *Hapit* genoemd.

12. ذلحجة *Dzoe 'l-hhidsjah* (*Doel hhadji*), heeft 29 dagen.

Deze maanjaren zijn daargesteld om iedere maand met nieuwe maan te doen aanvangen, doch daar iedere maneschijn 29 dagen, 12 uren en 44 minuten duurt, is ieder Mahomedaansch jaar 8 uren 48 minuten te kort, hetwelk in 30 jaren 264 uren of 11 dagen bedraagt. Dit te kort wordt in dertig-

jarige tijdkringen hersteld, door aan het 2e, 5e, 7e, 10e, 13e, 16e, 18e, 21e, 24e, 26e en 29e jaar eenen dag toevoegen, die den 30e van *Dzoe'l hhidsjah* wordt.

Een zoodanige tijdkring bevat alzoo 10,631 dagen, zoodat een gemiddeld jaar $354^{11}/_{30}$ dagen bevat; daar nu een middelbaar Juliaansch jaar $365^{1}/_{4}$ dagen inhoudt, zoo is het verschil tusschen de beide jaren 10 dagen, 21 uren en 12 minuten.

De dagen der week zijn:

هاري احد	*hâri ahhad*,	dat is:	1°.	dag,	Zondag.
هاري اثنين	*hâri itnzein*,	» »	2°.	»	Maandag.
هاري ثلاث	*hâri tzelâtza*,	» »	3°.	»	Dingsdag.
هاري اربع	*hâri arbà*,	» »	4°.	»	Woensdag.
هاري خمس	*hâri chemis*,	» »	5°.	»	Donderdag.
هاري جمعة	*hâri djoemàt*,	» »	6°.	»	Vrijdag.
هاري سبت	*hâri Sabtoe*,	» »	7°.	»	Zaturdag.

In de *verbasterde* taal zegt men:

Hâri Dominggo, Zondag.
Hâri Snin, Maandag.
Hâri Slassa, Dingsdag.
Hâri Rubbo, Woensdag.
Hâri Kummis, Donderdag.
Hâri Djoemaät, Vrijdag.
Hâri Saptoe, Zaturdag.

Sommige inlanders noemen Maandag *Hâri Sâtoe*, d. i. de 1e. dag; Dingsdag, de 2e. dag enz. Daar, na zonsondergang, bij hen het volgende etmaal aanvangt, zoo noemen zij onzen vrijdag avond: *Zaturdag avond* enz., waarop wel moet gelet worden, vooral bij een regterlijk onderzoek naar den tijd, waarin eenig feit gepleegd werd.

PASSAATWINDEN.

In den Grooten en in den Atlantischen Oceaan, waait tusschen de keerkringen en ook buiten dezelven tot op 28° en zelfs tot op 30° en 32° bezuiden en benoorden den evenaar een bestendige oostelijke wind, die de oostpassaat of passaatwind genoemd wordt. In de Indische zee waait dezelve niet noordelijker dan tot 10° zuiderbreedte. Benoorden den Equator is die wind noordoostelijk en bezuiden denzelven zuidoostelijk, van waar hij den naam noordoost- en zuidoostpassaat draagt. Door hoog gebergte in zijnen loop gestuit, volgt hij soms de rigting der kusten, zoo als b.v. van *Sumatra*, doch herneemt vervolgens zijnen gewonen koers; door zware regens en onweders wordt hij dikwerf afgebroken; hoe verder hij zich van de evennachtslijn verwijdert, des te zwakker wordt hij.

Aan twee te zamen werkende oorzaken wordt het voortdurend bestaan van den oostpassaat toegeschreven. Door de omwenteling der aarde, wier oppervlakte tusschen de keerkringen den grootsten cirkel doorloopt, ontstaat, niettegenstaande de dampkring deze omwenteling volgt, eene westelijke rigting van den luchtstroom, even zoo als ten opzigte van den stroom in groote zeeën wordt waargenomen; deze oorzaak wordt door den invloed der zon ondersteund en versterkt; want, daar zij gedurig van standpunt op de baan der Ecliptica verandert, wordt door het ontwikkelen der warmtestof, de lucht tusschen de keerkringen dermate verfijnd en verdund, dat zij door den wederzijdschen aandrang van de koudere en zwaardere lucht, die van de polen aanstroomt, bij den oostelijken omzwaai der aarde eene westelijke rigting neemt, terwijl door het gedeeltelijk volgen dier rigting de noordelijke luchtstroom de noordoost- en de zuidelijke de zuidoostpassaat doet ontstaan, die een gevolg van aantrekking en wederstandbieding zijn. Hetzelfde wordt in stroomen waargenomen, die in deszelfs loop aan weerskanten eenen stroom ontvangen.

MOESONS.

Wanneer de zon benoorden de linie staat, heerscht er binnen de 10° zuiderbreedte een oostewind, die den naam van Oostmoeson, Goede moeson of Drooge moeson draagt; dezelve waait in de golf van *Bengalen* en van *Oman* uit het zuidwesten en in onzen Archipel soms uit het zuidoosten, daar entegen waait er, wanneer de zon bezuiden de linie staat, een Westmoeson, die ook de Kwade en Natte moeson genaamd wordt, en somtijds eene noordwestelijke rigting aanneemt. Hieruit blijkt dat de moesons uit de tegenovergestelde rigting der zon komen. De oostmoeson wordt uit dezelfde oorzaken van den oostpassaat verklaard; omtrent den westmoeson zijn de gevoelens zeer verschillende; men zou kunnen vaststellen, dat bij den zuidelijken stand der zon, de lucht in het zuidelijke halfrond verdund wordende, de koudere lucht zoowel uit de golf van *Oman* en uit die van *Bengalen*, als uit den grooten Noordelijken Oceaan met buitengewonen aandrang zuidwaarts stroomt en door hare zwaarte niet alleen in de rigting van de omwenteling der aarde deelt, maar door derzelver kracht eene versnelde beweging naar het oosten ontvangt.

LAND- EN ZEEWINDEN.

Behalve den tijd, dat de oost- of westmoeson in volle kracht is, heeft men land- en zeewinden; de zeewind vangt des morgens aan, wanneer de bodem eenige uren na zonsopgang, eenen warmtegraad heeft verkregen, die de lucht dermate verfijnt en verdunt, dat de koudere en zwaardere zeelucht, die door de betrekkelijk langzamere ontwikkeling der warmtestof des waters dien warmtegraad nog niet verkregen heeft, naar het ligtere gedeelte der, boven het land bestaande damp-

kringslucht henenvloeit. Bij het zinken der zon, wanneer de grond haren warmtegraad verliest, ontstaat er stilte, en nadat de dampkringslucht, boven denzelven verkoeld is, stroomt de koudere lucht zeewaarts, omdat de warmtestof, die in het water dieper dan in de aarde ontwikkeld wordt, langer aanhoudt, en soms tot in den morgenstond voortduurt; dit zeewaarts stroomen dier koudere lucht heet: *de landwind.*

KENTERING.

Tusschen de moesons, wanneer de eene ophoudt en de andere nog niet doorwaait, heerschen in den *Indischen Archipel* afwisselende winden, die nu eens door stilte en dan weder door stormen en orkanen vervangen worden; deze overgangen van het eene tot het andere jaargetijde, heeten *Kenteringen* en houden eene maand en dikwerf nog langer aan.

AANTEEKENING DER VOORNAAMSTE AARDBEVINGEN. TE *BATAVIA* EN *SAMARANG.*

13 Februarij.	des	jaars	1684.
4 Januarij.	»	»	1699.
25 »	»	»	1769.
10 Mei.	»	»	1772.
4 Januarij.	»	»	1775.
22 »	»	»	1780.
10 Maart.	»	»	1806.
10, 11 en 12 April.	»	»	1815.
12 September.	»	»	1816.

23 en 24 Januarij.	. . . .	des	jaars	1817.
29 Maart, 23 October en 8 November.	. . .	»	»	1818.
25 September.	. . . .	»	»	1821.
28 Januarij.	. . . .	»	»	1833.
10 October.	. . . .	»	»	1834.
26 Augustus.	. . . .	»	»	1835.

STAND

VAN DEN

BAROMETER EN THERMOMETER.

Te *Batavia* staat de Barometer gewoonlijk op 29 duim, 9 à 10 strepen, en te *Samarang* 2 strepen lager. Bij aanhoudende droogte rijst dezelve naauwelijks 2, en bij storm daalt hij slechts 2 strepen.

Te *Batavia* staat de Thermometer des morgens en des avonds op 70 à 74°, en des middags op 84 à 85°. Te *Samarang* staat dezelve 3 en meer graden hooger.

Te *Batavia* heeft het kompas 5 graden en te *Samarang* slechts 15 minuten noordwestering.

Te *Batavia* heeft het kompas 61 en te *Samarang* 25 graden zuider-inclinatie.

Declinatie of *Noordwestering* is: de afwijking der kompasnaald van het noorden, en *Inclinatie* de helling of daling derzelve boven of onder het waterpas.

EERSTE HOOFDGROEP.

SUMATRA.

WISKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GEDAANTE.

Het eiland *Sumatra* is een langwerpig, zeer ongelijkvormig-vlak, dat verscheidene groote, vooruitstekende punten en kapen heeft, die vele baaijen vormen.

§ 2. GROOTTE.

De vlakke inhoud van *Sumatra* wordt op 6,046½ geographische mijlen geschat.

§ 3. LENGTE EN BREEDTE.

Sumatra strekt zich van 95° 40′ tot 106° 5′ oosterlengte en van 5° 55′ zuider-breedte tot den 5° 45′ noorderbreedte uit. De grootste breedte van dit groote eiland, van het oosten naar het westen, door het rijk van *Palembang*, is 5° of honderd uren gaans. Niet ver van *Natal* op 1° 12′ N. B., is de breedte slechts 2°, terwijl de N. W. punt smal toeloopt en cirkelvormig eindigt.

§ 4. WARMTEGRAAD.

De hitte is op *Sumatra*, deszelfs ligging in aanmerking genomen, niet buitengewoon; de gewone graad van warmte op het heetste van den dag is van 82° tot 88°, terwijl op de bergen de thermometer tot 40° dalen kan.

NATUURKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GRENZEN.

De grenzen van Sumatra zijn:
Ten noorden, *de straat van Malakka;*
Ten noordoosten, *de straat Bangka;*
Ten oosten, *de zee van Java;*
Ten zuidoosten, *de straat Sunda;*
Ten zuiden en westen *de Indische zee;*
Ten noordwesten, *de golf van Bengalen.*

§ 2. ZEEËN, STRATEN, BAAIJEN EN HAVENS.

a. De Zee van Java, die Sumatraas oostkust van straat Bangka tot straat Sunda bespoelt.

b. De Zuid- of Indische zee, die op de westkust van het eiland stuit.

c. De straat van Malakka, die het noordwestelijke gedeelte van Sumatra van het Maleische Schiereiland afscheidt.

d. De straat Bangka tusschen het eiland van dien naam en de kust van het rijk van Palembang.

e. De straat Sunda tusschen Sumatraas zuidoost- en Javaas westhoek.

f. De Lampongsbaai aan den z. o. hoek van het eiland.

g. Samangka of Keizersbaai aldaar.

h. De Poeloebaai, en de baai van Boenges. aan de westkust. De Blimbingbaai aan het z. o. einde van de westkust.

i. Wijders heeft Sumatra verscheidene voorname havens of ankerplaatsen, zoo als aan de westkust: *Benkoelen*, *Padang*, *Tapanoeli* (eene baai, die eene vloot veilig kan bevatten) *Natal*, *Baroes Nalaboe*; aan den n. w. hoek: *Achin*; voorts aan de oostelijke kust: *Pedir*, *Pasej*, *Deli*, *Siakh*, *Indraigri*, *Djambi*, *Palembang*.

§ 3. GESTELDHEID VAN DEN DAMPKRING.

Daar *Sumatra* in het midden door de evennachtslijn doorsneden wordt, is de lucht er wel heet, doch geenszins in dien graad als zulks naar den aard van deszelfs ligging zou vermoed worden. Des morgens, bij het opkomen der zon, staat de thermometer op 70°. Aan de stranden is de hitte het hevigst en de lucht het drukkendst. In hoogere streken is de dampkring veel koeler, zoodat de bergbewoner dikwerf des morgens vuur moet aanmaken: in de nabijheid van zandige vlakten of in bergpassen kan daarentegen de hitte onverdragelijk zijn; doch over het algemeen wordt het klimaat van *Sumatra* als koel beschouwd, hetwelk èn aan het overvloedige in het plantenrijk, dat de zonnestralen tot zich trekt, èn aan den kleiachtigen grond, èn aan de frissche uit zee komende winden wordt toegeschreven. IJs, hagel of sneeuw schijnt op het eiland onbekend te zijn. Eene soort van ijzel moet echter aan de bevolking op de hoogste streken in de *Lampongs*,

bekend zijn. Op de hooge heuvelen rust des morgens een dikke nevel, die eerst eenige uren na zonsopgang geheel optrekt.

De n. w. moeson volgt op de westkust van *Sumatra* de rigting van het eiland, die van het n. w. tot het z. o. loopt en de z. o. passaat waait aldaar veel zuidelijker. De winden zijn, wanneer de zon de linie nadert, zeer veranderlijk, en blijven in geenen vasten streek, voor dat zij eenige graden van dezelve verwijderd is; en de moesons vallen gewoonlijk eerst in Mei of November, in plaats van in Maart of September, in. De zeewinden, die des morgens ten tien ure aanvangen, schijnen des avonds in den beginne verkoelend, hetwelk na het stijgen der warmte-stof, die op het aardrijk rustte, door den in beweging gebragten, zwaarderen, kouderen luchtstroom veroorzaakt wordt; terwijl de zeewind, zelfs na zons-ondergang zeer heet kan zijn, doch spoedig door den landwind vervangen wordt. Indien de wind op zee den volgenden dag zal veranderen, kan zulks reeds den vorigen avond aan het geluid der branding gehoord worden. Des nachts vormt de luchtstroom van het gebergte den verfrisschenden landwind.

Op en in de nabijheid van *Sumatra* worden dikwerf waterhoozen waargenomen, die dezelfde gedaanten en werking als elders hebben.

Onweders zijn op dit eiland zeer alledaagsch, en vooral in den n. w. moeson zijn de uitbarstingen van donder en bliksem zeer hevig; dikwerf staat de lucht als in vuur, en wordt het aardrijk door den donder beroerd als bij eene ligte aardbeving. In den zuidoost-

moeson houdt de bliksem langer aan, doch in mindere hevigheid, terwijl de donder zelden hoorbaar is. Schaars worden er onheilen door het onweder veroorzaakt.

§ 4. GESTELDHEID VAN DEN BODEM.

De bodem der westkust van *Sumatra* bestaat in het algemeen uit harde, roode klei, met eene dunne laag zwarte aarde bedekt. Daar, waar nog geene bevolking den grond betreden heeft, levert dezelve een voortdurend groen, gras, rijs en timmerhout op. In het zuiden treft men ondoordringbare wouden aan, en in den regentijd staat de grond aldaar onder water. Van den voet der bergen tot aan de westkust wordt de lage grond door moerassen gescheiden, die, in allerlei bogten zich wendende, hun overtollig water in zee of in de kommen, die gewoonlijk in de nabijheid van groote rivieren worden aangetroffen, ontlasten. Deze moerassen omringen eene menigte eilandjes en schiereilandjes, die somtijds vlak, doch in het algemeen steil zijn; eenigen hebben eene gemakkelijke helling, maar anderen een loodregten stand van honderd voet. Het is een zeer vreemd, maar tevens hoogst aangenaam schouwspel van eene hoogte de menigte vlakten, eilanden, waterplassen en steilten te zien; dikwerf hebben de afzonderlijke heuvelen en waterkommen het voorkomen van een amphiteater, en bij het schakeersel van een immer vernieuwd groen, wordt de aandacht van den beschouwer tot bewondering gestemd.

§ 5. EILANDEN IN DEN OMTREK.

Rondom *Sumatra* liggen verscheidene eilanden, waarvan de *voornaamsten* zijn:

a. Aan de westzijde in de verlenging van het eiland op ongeveer eenen graad van de kust, de eilanden in de rigting van het z. o. naar het n. w.: *Kakatoewah*, *Mega*, *Sanding*, *Poeloe Pagi* of *Nassau*, *Poeloe si Porah* of *Goed Fortuin*, *Poeloe si Biroe* of *Mantawei*, *Poeloe Batoe*, *Poeloe Nias*, *Poeloe Banjakh*, *Poeloe Babi*.

b. Rondom den n. w. uithoek: *Poeloe besaar*, *Poeloe Gomez*, *Poeloe Nasi*, *Poeloe Bras*, *Poeloe Way*.

c. Aan de oostkust, in de rigting van het z. o. naar het n. w. *Bangka*, *Kabondau*, *Tetagoe*, *Lingga*, *Mandel*, *Poeloe Galam*, *Poeloe Bintang*, *Singa Poera*, *Poeloe Saboen*, *Poeloe Karimon*, *Poeloe Sembilan*, en in dezelfde rigting in de straat van Malakka: *Poeloe Pantjor*, *Poeloe Pisang*, *Tandjong Serej*, *Bankalis*, *Poeloe Roepat*, *Tandjong Piserahot*, *Poeloe Lalang Ketjil*, *Poeloe Lalang*, *Poeloe Djoemer*, *Poeloe Aroe*, *Poeloe Salamanga*, *Poeloe Pandang*, *Poeloe Djarak*, *Poeloe Sambilan*, *Poeloe Varela*, *Poeloe Tampalis*, *Poeloe Langsa*, *Poeloe Pinang*.

§ 6. BERGEN.

Door de gansche uitgestrektheid van het eiland loopt een bergketen, waarvan de rijen op sommige plaatsen dubbel en drievoudig zijn; dezelven zijn nader aan de west- dan aan de oostkust. Op de eerstgemelde zijn zij zelden twintig mijlen van zee, terwijl op de oostkust de uitgestrektheid gronds tusschen de zee en de bergen, op het breedste van het eiland, door hetwelk de voorname rivieren *Siakh*, *Indra-Giri*, *Djambi* en *Palembang*, stroomen, honderd vijftig Engelsche mijlen besluat. De hoogte dezer bergen, hoe aanzienlijk ook, vertoont nimmer sneeuw.

De berg *Ophir* of *Goenong Pasaman*, onder de linie aan de westkust gelegen, wordt voor de hoogste gehouden. Deszelfs top is dertienduizend achthonderd en twee en veertig Engelsche voeten boven de oppervlakte der zee. Tusschen de rijen der bergen zijn uitgestrekte pleinen en ravijnen ver boven de zee verheven; de lucht is er zeer koel, en de bevolking talrijk, dewelke den bodem van wildernissen en wouden gezuiverd heeft, die algemeen op Sumatra worden aangetroffen, en een voortdurend lommer verschaffen. Op de oostkust van het eiland worden geene bergen, op de westkust slechts weinigen, en op de beide uiteinden maar enkelen aangetroffen.

§ 7. VULKANEN EN AARDBEVINGEN.

Er zijn verscheidene vulkanen op *Sumatra*, en ook enkele volkanen; onder de laatsten telt men voornamelijk den vuurberg (*Goenong api*), op het midden des eilands onder de linie, wiens lava weleer in de rigting van *Priamang* gezien is, doch geene schade heeft kunnen te weeg brengen, dan alleen het verbranden der nabij gelegene onbewoonde wouden. In de nabijheid van *Benkoelen* aan de westkust, is een vuurberg die bijna immer rookt, doch wiens rook slechts in den morgenstond zigtbaar is, en zelden hoog opstijgt. De krater van dezen berg is, uit hoofde der omliggende zware wouden, van verre niet zigtbaar, zoodat deszelfs uitbarstingen niet belangrijk geweest zijn.

Dikwerf hebben er aardbevingen op *Sumatra* plaats, maar zelden wordt gedurende dezelven eenige verandering in de vuurbergen waargenomen slechts enkele malen

rooken zij bij die gelegenheid in eenen sterkeren graad, en werpen, volgens getuigenis van inlanders, bijna nimmer vlammen uit. In 1770 werd er in het distrikt *Manna*, aan de westkust op 4° 30′ z. b., eene zware aardbeving gevoeld, waarbij een dorp verwoest werd, verscheidene menschen omkwamen, en de grond ter lengte van een vierde mijl, ter breedte van twee en ter diepte van vier vademen, openscheurde. Eene soort van jodenlijm vloeide uit den krater, en gedurende eenen geruimen tijd na de uitbarsting zag men dat het aardrijk inkromp en zich weder uitzette. Verscheidene heuvelen in de binnenlanden hadden doortogt verleend aan de uitgeworpene stoffen, en gedurende drie weken was de *Manna-rivier* zoo troebel, dat de inlanders zich in dezelve niet konden baden.

Ter zelfder tijd werd in de nabijheid van de monding der nabij zijnde rivier *Padang Goetjie*, bezuiden de *Manna-rivier*, een uitgestrekt plein gevormd, waar vroeger slechts een smal strand bestond. Er werd eene zoo groote hoeveelheid aarde van de hoogte afgevoerd, dat het Residentiehuis, hetwelk op eenen heuvel stond, door de aanaarding vijftien voet lager scheen te staan dan vóór deze gebeurtenis. Volgens gemaakte opmerkingen, zouden de aardbevingen dikwerf na plotselinge veranderingen van het weder, en voornamelijk na zware hitte, op *Sumatra* voorvallen. Zij worden voorafgegaan door een rommelend geluid als ver af zijnde donder. Huisdieren en tamme vogels zijn gevoelig voor die buitengewone beweging, en schijnen daarbij zeer ontroerd; de laatsten schreeuwen even als of er roofvogels naderen.

Huizen op eenen lagen zandigen grond, lijden het minst, en die op heuvelen staan, het meest door de schokken; en naar mate de afstand verder van het punt der beweging verwijderd is, des te grooter is de schudding. De schepen, welke op de ree ankeren, worden zelfs op eenige mijlen afstands van de kust hevig bij die schuddingen geslingerd.

§ 8. NIEUW LAND.

Behalve het nieuwe land, dat door bovengemelde aardbevingen ontstaat, brengt de zee bij trapsgewijze daling in sommige gedeelten dezelfde uitwerking te weeg. Menig voorbeeld van dien aard, hoezeer niet bijzonder in het oog loopende, is door nog in leven zijnde personen, op *Sumatra* opgemerkt. Het schijnt, dat de uithoek, *Poeloe Punt* genaamd, door zoodanigen afvoer het gevolg eener aardbeving zijn kan, of door aanspoeling uit zee is gevormd. Volgens eene, nog niet zeer oude overlevering onder de inlanders, zou dat punt vroeger een eiland geweest zijn, waarvan het den naam van *Poeloe* (eiland) behouden heeft, en het meer binnenwaartsche gedeelte allengskens met hetzelve vereenigd zijn. Vele omstandigheden versterken dat gevoelen, en toonen de waarschijnlijkheid aan, dat hetzelve geen oorspronkelijk stuk van het vaste land geweest, maar nieuw, halfgevormd land is. Al de moerassen en poelen, die binnen het strand liggen, zijn bevonden lager te zijn dan de oppervlakte der zee bij hoog water; en de zandbank alleen komt de overstrooming voor. De kust is niet alleen geheel zonder heuvelen, maar heeft naauwelijks eene zigtbare helling.

Benoorden *Padang* is een plein, dat in vroegere tijden klaarblijkelijk eene baai geweest is; daar men thans op twee honderd ellen van den oever de sporen van een afhellend strand nog opmerkt.

§ 9. WEGSPOELING VAN GROND.

Vreemd is het, dat op andere punten de zee haar gebied uitbreidt door het land op sommige plaatsen allengskens te doen afnemen. In de nabijheid der rivier *Indra Poera* op 2° z. b. en bij *Ipoe* op 3° 12′ z. b. is de afneming van den oever duidelijk zigtbaar, hetgeen voornamelijk aan het gemis van eilanden in de nabijheid wordt toegeschreven, waardoor verder noordwaarts de hevigheid der zee getemperd wordt. Omtrent de eilanden, die aan de westkust van *Sumatra* in dezelfde rigting van dat eiland liggen, en waarop men dezelfde voortbrengselen en denzelfden grond als op *Sumatra* aantreft, vermoedt men dat zij van hetzelve zijn afgespoeld, daar men in de nabijheid der kusten verscheidene kleine groepen van eilanden aantreft, die door den aanslag der zee meer en meer verbrokkeld worden. Vermoedelijk hebben de eilanden, die thans op eenen aanzienlijken afstand van de kust worden aangetroffen, vroeger met het vaste land vereenigd, landtongen en baaijen gevormd, die gedurende den loop van vele eeuwen door het gestadige geweld van den oceaan van lieverlede van gedaante zijn veranderd.

§. 10. KAPEN EN PUNTEN.

Aan den zuidoosthoek: *Vlakhoek.*

Aan de westkust, beginnende van den z. o. hoek,

de punten: *Siggin*, *Poegong*, *Bandar*, *Manna*, *Buffel*, *Poeloe*, *Indra Poera*, of *Hoedjong tandjong*, *Hoedjong Majang*, *Hoedjong Laloe*, *Hoedjong Kara-Kara*, *Hoedjong Radja*, *Hoedjong Sarej* of *Soesoepunt*.

Aan de oostkust, beginnende van den n. w. hoek: *Tandjong Batoe*, *Hoedjong Samalánga*, *Hoedjong Radja*, *Tandjong Perlukh* of *Diamantpunt*, *Tandjong Besi*, 1° *punt*, 2° *punt*, 3° *punt*, *Tandjong Boerong*, *Tandjong Basoh*, *Tandjong Bahoe*, *Batoe Karang*. In de straat Banka: van het n. w. naar het z. o. 1°. *punt*, 2° *punt*, 3° *punt*.

§ 11. MEREN, WATERVALLEN, RIVIEREN, BRONNEN.

a. *Meren*.

In de binnenlanden van *Sumatra* zijn tusschen de heuvelen verscheidene meren; derzelver ligging, uitgestrektheid en rigting zijn weinig bekend. De voornaamsten zijn: *Sinkara*, 21,000 Rijnlandsche voeten lang en 38,000 voeten breed, *Danau* en het meer bij *Pasaman*, allen nabij de linie; het meer in de *Lampongs* aan den z. o. hoek, uit hetwelk de rivier van *Toelang Bawang* oorsprong neemt; het meer van *Korintji* bij de vallei van dien naam; het meer *Danau Pau*, op twee graden bezuiden de linie, dat een prachtig gezigt oplevert, zijnde door hooge steile bergen omringd, die met wouden bedekt zijn; voorts zijn er nog verscheidene kleinere meren.

b. *Watervallen*.

Er zijn op *Sumatra*, alwaar zoo vele bronnen zijn, verscheidene watervallen. Eene merkwaardige stort zich van de noordzijde des bergs *Poegong* neder. Het eiland

[illegible], liggende nabij en beheerschende de baai van *Tappanoeli*, levert ook het gezigt van eenen fraaijen waterval op, die men uit zee zien kan.

c. Rivieren.

Geen land in de wereld is beter van water voorzien dan de westkust van *Sumatra*; overal vindt men bronnen, en de rivieren zijn er ontelbaar, die echter voor de scheepvaart te smal en te snel zijn. De nabijheid der bergen aan die zijde des eilands, veroorzaakt dien overvloed van beken, en belet tevens dat zij zich verbreeden. Op de oostkust is het terrein vlakker, zoodat de rivieren aldaar meerdere breedte hebben alvorens zich in zee te ontlasten, en door den verderen afstand der bergen van de zee, wordt de stroom statiger, die onder weg het water van verscheidene riviertjes ontvangt. Op de westzijde zijn niet te min groote rivieren, zoo als: de *Ketaun*, *Indrapoera*, *Taboejong* en *Singkel*, die echter niet zoo groot zijn als de *Soengsang*, *Djambi*, *Indragiri* en *Siak*. De laatsten ontvangen eene groote beschutting van het schiereiland aan *Malakka*, *Borneo*, *Bangka* en andere eilanden, welke, de kracht der zee stuitende, de baar (branding) beletten zoodanige banken te vormen, als diegene, welke den ingang van de zuidwester rivieren opstoppen en haar voor eenigzins diep gaande vaartuigen onbevaarbaar maken. Door deze banken ontstaat ook nog deze ongelegenheid, dat de rivieren, behalve de grootsten, niet onmiddellijk in zee uitloopen. De gedurige werking der baar, die sterker is dan de gewone kracht van den stroom, werpt aan de mondingen der rivieren zandbanken op, welke dikwerf haren

loop in eene rigting afleiden, die gelijk is aan die van den oever; banende de stroom zich eenen weg tusschen klippen en banken, tot dat het opgehoopte water zich eindelijk ontlast, waar het den minsten tegenstand ontmoet. In den zuidelijken moeson, wanneer de baar gewoonlijk het hoogst is, en de stroom der rivieren door de droogte van het jaargetijde, trager vloeit, duurt die gelijke rigting met de kust veel langer voort; in dier voege dat de *Moco-moco* rivier somtijds twee, ja drie mijlen op die wijze zich eenen weg baant, alvorens zich met de zee te vermengen. Doch wanneer de rivieren bij zware regens buitengewoon zwellen, slepen zij de beletselen, die hare vaart belemmeren, mede, en herstellen hare oude bedding.

De voornaamste rivieren op *Sumatra* zijn:

Aan den zuidoosthoek: de rivier van *Toelang Bawang*, die uit de moerassen, welke hun water uit de hooge landen ontvangen, oorsprong neemt, en eerst eene zuidelijke, en daarna eene tegengestelde rigting volgt, en zich eindelijk met eenen bogt, die oostwaarts loopt, in zee stort. In weinige uren kan deze rivier, zoo wel als anderen, verscheidene voeten wassen, en bij het ophouden der regenvloeden weder zeer spoedig dalen.

Aan de oostkust: *a.* de rivier van *Palembang*, die in het distrikt *Moesi Lamatang*, nabij *Benkoelen*, ontspringende, aldaar den naam van *Moesi* draagt, vervolgens *Tatang* of *de rivier van Palembang* en eindelijk *Soengsang* genaamd wordt. Hare voorname rigting is van haren oorsprong af o. ten n., loopende langs het land-

schap, bekend onder den naam van de *Lampongs*, en wendende zich nabij *Toelang Bawang Lampong* noordoostwaarts, vloeijende voorbij de hoofdstad van het *Palembangsche* rijk en stortende zich eindelijk in de straat van *Banka* uit. Zij is eene statige rivier, die voor aanzienlijke vaartuigen en zelfs oorlogsschepen tot boven de stad *Palembang* bevaarbaar is; op sommige plaatsen is zij twee duizend voeten breed; hare oevers prijken met statige bosschen en dikwerf levert zij de bekoorlijkste gezigten op. Hare uitgestrektheid zal bijna honderd uren bedragen.

b. De rivier van *Djambi* benoorden *Palembang*; zij neemt haren oorsprong in het landschap *Limoen*, van waar zij in eene noordoostelijke rigting 35 uren voortstroomt, alwaar zij zich met het water van eenen tak, die uit een meer nabij de stad *Djambi* ontstaat, vereenigt, en langs het landschap *Koeboe* voortspoedende, nabij *Simpang* in zee vloeit. Tot aan de hoofdstad *Djambi* toe, is de rivier voor handelsvaartuigen bevaarbaar.

c. De rivier van *Indragiri*, die in het landschap *Menang Kabau* onder den naam van *Ajer ambilan* oorsprong neemt, stroomt in eene oostelijke rigting naar zee, en is tot op eenen afstand van veertig uren van hare monding, voor aanzienlijke vaartuigen bevaarbaar.

d. De rivier van *Siakh* ontstaat insgelijks uit het landschap *Menang Kabau*, stroomt tot aan de stad *Siakh* in eene noordoostelijke, en van daar in eene noordelijke rigting naar zee, alwaar zij zich tusschen de eilanden *Tandjong Serej* en *Bangkalis* in de *straat van Malakka*

uitstort. De diepte dezer rivier is van zeven tot vijftien vademen en hare breedte is van een tot twee duizend voeten; aan hare monding heeft zij bij laag water slechts vijftien voet. Bij de stad *Siakh* is het verval van het water bij de eb elf voeten. Langs het lagere gedeelte van deze rivier zijn de gronden aangespoeld, die dan ook, vooral tijdens den afloop van het water, zeer ongezond zijn. Nabij de rivier *Kramat*, in de bovenlanden, is de grond hooger en gezonder, en wordt voor de vestiging van een militair etablissement zeer geschikt geoordeeld.

e. De rivier *Rakan* of *Rokun*, die uit het landschap *Rau* ontstaat, wordt door sommigen voor eenen langwerpigen inham van de zee aangezien; voor sloepen is zij wel, maar voor schepen niet bevaarbaar, vooral niet bij ebbe, daar als dan de stroom zoo verbazend snel is, dat bij het verval van water op zee, de rivier zich gezwollen vertoont en groote ligchamen in hare vaart medesleept.

De minder belangrijke rivieren aan de oostkust van Sumatra, zijn de: *Danèr*, *Kampar*, *Soengej Mesdjid*, *Dahan*, *Koeboe*, *Kwala*, *Soengej Bila*, *Ledong*, *Asahan*, *Batoe*. *Bhara*, *Ajer hitam*, *Deli*, *Boeloe-Tjina*, *Langkat*, *Tamiang* en *Djolo*.

Aan de Noordwestkust zijn eenige onbelangrijke spruitjes.

Aan de westkust zijn de belangrijkste rivieren van het zuiden naar het noorden.

a. De rivier *Padang Goetjie*.

b. De rivier van *Benkoelen*.

c. De *Kataun*.

d. De *Moko-Moko.*
e. De *Indrapoera.*
f. De *Taboejong.*
g. De *Singkel.*

Behalve deze zijn er nog meer dan zeventig riviertjes aan dezelfde kust, doch zij zijn niet belangrijk genoeg om er de namen van te kennen.

§ 12. VOORTBRENGSELEN.

A. Dierenrijk.

1. *Huisdieren.*

Buffels, paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens, de *Koejoe* of pariahhond, katten, eenden, ganzen, en duiven.

2. *Wilde Dieren.*

Olifanten, rhinocerossen met éénen en met twee horens, rivierpaarden, tijgers, zwarte beeren, herten, hertzwijnen, steenbokken, zeer kleine hertjes van verschillende soort, als: *Napoe*, *Kantjil* en *Pelandokh*; reebokken met ongetakte horens; apen van ontelbare soorten; de meest bekenden zijn: de *Monjet, Broek* met eenen kleinen rooden staart, *Siamang*, *Kra* en de zwarte aap of *Loetong*; wijders zijn er eekhoorns, luijaards, stinkbokken (*Teleggo* genaamd), jakhalzen, otters, wilde geiten, tijgerkatten, civetkatten, stekelvarkens, miereneters, waarvan twee soorten zijn, als: de *Panggoeling rambot* of de harige, en de *Panggoeling Sisikh* of de geschubde; muizen en ratten.

3. *Wilde Vogelen.*

De prachtige faisant van Sumatra, *Koewau* genaamd; adelaren, gieren, paauwen, wilde eenden, talingen, kiekendieven, raven, ijsvogels, gewone faisanten (*Toegang*), kazuaris, paradijsvogels, rhinocerosvogels: eene soort van ooijevaars, bekend onder den naam van *Boerong Kambing* en *Boerong oelar*, reigers, waterhoenders, snippen, pluvieren, boschhoenders, duiven, loeries, kakatoewaas, wachtels, musschen, spreeuwen, zwaluwen, béjaas, vledermuizen van verschillende soort, wordende de kleinste soort *Boerong tikoes*, de grootere *Kalambit*, en de allergrootste soort *Kaloewang* of *Kalòng* genaamd; vliegende vossen en vliegende eekhoorns.

Buiten dezen zijn er nog oneindig veel vogelen op Sumatra, die nog niet allen bekend zijn.

4. *Visschen.*

a. *Zeevisschen.*

Walvisch, doejong (bekend onder den naam van *Zeekoe*) zaagvisch, haai, rog, *ikan-karang*, aal, *ikan-tjanakh*, *ikan-gadjah*, *djinnihin*, *ikan-krapo*, *ikan-marang* of *kitang*, ook wel de leérvisch genaamd, wordende voor eene der keurigste soorten gehouden; *blanakh*, *djoempoel* en *marra* behoorende tot de barbeelsoort, tong, *tingeri* (soort van makareel), vliegende visch, *ikan-gorita*, *ikan-badakh*, *ringkis*, gelijkende naar de forellen, het zeepaardje, *tripang*.

b. *Riviervisschen.*

Onder de riviervisschen, komen de *Ikan-tambrah*,

eene soort van elft, *Ikan-gadis* en *Soemma*, eene zalmsoort, het meest in aanmerking.

c. *Schelpvisschen.*

Kreeft, garnaal, krab, de reusachtige aliekruik, oester, mossel, zeeslak, *kapang*, *boeloe babi*, *biapapèda*, *roema gorietta*, *bia oenam*, *bia babang*. De koralen en zeegewassen zijn in de nabijheid van *Sumatra* buitengemeen schoon.

5. *Land- en Waterdieren.*

Krokodil, leguaan, schildpad, kikvorsch, bloedzuiger.

6. *Kruipende, en vliegende insekten.*

De padspin, kreeftspin, kameleon, rups, mier, witte mier, kakkerlak, schorpioen, krekel, haagdis, vliegende haagdis, slak, duizendpoot, weegluis, luis, plantenluis, vloo, worm, teek, spuitworm, waterworm, houtworm, made, gekko, vliegende mier, vergiftige duizendpoot, adderslang, aardhond, honigbij, hommel, mug, muskiet, tor, pruimtor, wesp, kever, vlinder, nachtkapel, vliegende draak, paardevlieg, juffertje, roode mier en nog vele anderen.

B. Plantenrijk.

1. *Boomen.*

Kamferboom, notenmuskaatboom, peperboom, benzoïnboom, sagopalm, sapanhout, cassia (grove kaneelboom), pijn- of harsboom, *kalambak* (reukwerkhout), *bintangoer* (harde houtsoort), *marbau*, *pinaga*, *kamoening*, *rangas* (vernisboom), *kajoe tjamara* (soort van taxis), *langsani* (voor meubelen), *ballam*, *madang*, en

marangi (timmerhout) en verder de boomen, die op Java groeijen, zijnde er echter nog een aanzienlijk getal, dat weinig of in het geheel nog niet bekend is.

2. *Boomvruchten.*

Deze staan genoegzaam gelijk aan die van *Java.*

3. *Veldvruchten.*

Sumatra levert, behalve de veldvruchten, die op *Java* voorhanden zijn, voorzeker nog menig gewas op, waarvoor wij nog geenen naam, en waarvan wij geene voldoende kennis hebben.

4. *Planten en Heestergewassen.*

Ook in dit opzigt behoeft *Sumatra* niet voor *Java* onder te doen en levert vele geneeskruiden op, als:

Lagoendi (vitex trifolia, L.) Een heester, wiens bladen bitter en prikkelend zijn en als verderfwerend beschouwd worden, zij worden bij koortsen aangewend.

Katoepong gelijkt den brandnetel, en draagt vruchten als braambezien: deszelfs blad fijn gewreven of gekaauwd zijnde, wordt op versche wonden gelegd.

Sieoep, eene soort van wilde vijg, wordt tot genezing van nog niet verouderde melaatschheid, door de bevolking van het eiland *Nias* gebezigd.

Sikadoedokh (melastoma) heeft de gedaante van eene wilde roos, een afkooksel van deszelfs bladen wordt ter genezing van eene kwaal in de voetzool (*maltoes* genaamd), gelijkende op den ringworm, gebezigd.

Ampadoe-Broeang, of beerengal (brucea, foliis serratis) is de *Loesa radja* van *Rumphuis*; zijnde buitengewoon

bitter; een aftreksel daarvan dient bij ongesteldheid in de ingewanden.

Kaboe, deszelfs bast en wortel dienen bij huidziekte om er de aangetaste deelen mede te wrijven.

Marampoejan, de jeugdige loten van deze plant worden verondersteld eene verfrisschende en versterkende kracht te bezitten; met dezelven wrijft men bij zware vermoeijenissen het ligchaam en de leden.

Mali-mali, het loof van deze plant, die eenen bloesem met eene breede kruin draagt, wordt aangewend om gezwellen te doen slinken.

Tjapo (conyza balsamifera) gelijkt de salie (salvia) in kleur, geur, smaak en eigenschappen, en groeit tot eene hoogte van zes voet, hebbende een lang getand blad.

Moeri boengan, de bladen van dit klimop zijn breed, rondachtig en glad, het sap van deszelfs stengel wordt gebruikt om vervellingen van de tong te heelen.

Ampi-ampi, eene klimmende plant, op den palm gelijkende, hebbende eenen kleinen bloesem. Er wordt bij koortsen gebruik van gemaakt.

Kadoe (soort van peper), hebbende een blad en smaak als de betel. Het wordt bij de geboorte van kinderen gebrand, om die, volgens het gevoelen van den bijgeloovigen inlander tegen den invloed van booze geesten te beschermen.

Goembai, eene plant met purperkleurige bloem, die uit eenen koker in eenen tros groeijen; de bladen derzelve worden bij buikziekten gebruikt.

Taboelan boekan, een heester, dragende eenen bloemrijken bloesem, die bij oogziekten wordt aangewend.

Katjang prang (dolichos ensiformis), deze plant draagt in zeer groote doppen, karmozijnkleurige boonen, die bij het zijdewee (pleuris) gebruikt worden.

Sipit, eene soort van vijg, met een breed, ovaal, ruw, stijf blad; een afkooksel daarvan wordt bij darmjicht ingenomen.

Dawon-Se-dingin (cotyledon luciniata), derzelver blad heeft, zoo als de naam het aanduidt, eene bijzondere koude hoedanigheid. Bij hoofdpijn wordt het op het voorhoofd gelegd, en somtijds bij koortsen op het ligchaam.

Kurkema, wordt, met rijst vermengd, tot poeder gestampt, als een pap bij verkoudheid, en ook bij pijn in het gebeente, uitwendig, even als ongebluschte kalk bij zoodanige ongesteldheden gebezigd.

Tegen de miltziekte wordt uitwendig een afkooksel gebruikt van *Sipit toenggol*, *Madang tandokh* (zeer specerijachtig) *Hati ajer*, *Tapa besi*, *Pakoe tiejong*, (een zeer schoon varenkruid met bladen als die van een palmboom), *Tapa badakh* (eene soort van callicarpa), *Laban* (vitex altissima) *Pisang roeko* (eene soort van musa), en *Pakoe lamiding*, te zamengemengd met het sap van den *Akar malabatei.*

Dâwon galinggan (cassia quadri-alata), eene kruidachtige heester met breede gepunte bladen en gelen bloesem, wordt bij dauw- en ringworm gebezigd.

Soedoe-Soedo (euphorbia nerii folia). Uit deze plant vloeit een melkachtig vocht, dat de inlanders in vele geneesmiddelen mengen. Derzelver bladen, door geiten of schapen gegeten, doen die dieren onmiddellijk sterven.

5. *Bloemen.*

Kananga, *Tjampaka*, *Tandjong*, *Sangklapa*, *Boenga Raja*, *Boenga kembodja*, *Boenga malati*, of *Boenga meloer*, *Malati Tjina*, *Boenga melati soesoen*, *Boenga Tongking*. *Nagasarie*, *Bákong* of lelie, *Katjoebong*, *Soendal malam*, *Boenga mawar* of *Kembang mawar* (de roos), *Bajam*, *Pandan wangi*, *Pandan poedakh*, *Boenga anggrék*, *Anggrek boenga poetri*, *Anggrekh kastoeri*, *Boenga tarati* of *Seroedja* (waterlelie), *Giring landakh*. *Daoep*, en ontelbare anderen, die de lucht welriekend maken.

C. Delfstoffenrijk.

1. *Metalen.*

Goud, koper, ijzer, tin, het eerste in groote hoeveelheid.

2. *Mineralen*, *enz.*

Steenkolen, salpeter, zwavel, zoutaarde, verfaarde, vulkanische stoffen, mineraalbronnen, aardolie, eene soort van zeepaarde, verfstoffen, versteeningen en koraalriffen.

§ 13. BEWONERS.

A. Stammen.

De hoofdstammen op *Sumatra* zijn: de *Maleijers* van *Menangkabau*, *Atsjinezen*, *Battas*, *Redjangers*, *Lampongers*, *Padries* en drie wilde volkstammen, bekend onder den naam van *Orang Koeboe*, *Orang Goegoe* en *Orang Aboeng*.

B. Ligchaamsbouw.

De Sumatraan is beneden de middelmatige lengte, in het algemeen wel gevormd en bevallig van voor-

komen, zijne ledematen zijn lenig en aan de gewrichten en enkels dun. Zelden treft men misvormden onder hen aan. De vrouwen hebben de schandelijke gewoonte om hare kleine kinderen de neus plat en het hoofd in te drukken, tijdens het gebeente nog zacht is.

Zij rekken ook de ooren harer kinderen uit, die bij den groei van het hoofd afwijken. Zij hebben zwarte, heldere oogen, en de vrouwen, vooral aan den zuidoosthoek, veel gelijkenis op de Chinesche vrouwen. Allen hebben zwart blinkend zwaar haar. De mannen dragen het gewoonlijk kort en de vrouwen zeer lang zelfs tot aan den grond. De mannen zijn baardeloos en hebben zulk eenen zachten kin, dat men, indien de priesters niet een vlokje droegen, besluiten zou, dat de natuur hen alzoo geschapen had. Hunne kleur is geelachtig zonder koperkleurige of tanige tint. Zij zijn in het algemeen blanker dan de Mistischen, in andere gedeelten van Indie: de grooten en vooral hunne vrouwen, die niet aan de zon zijn blootgesteld, maken aanspraak op den naam van schoonen. Het grootste gedeelte der vrouwen is leelijk en sommigen zelfs walgelijk.

De bergbewoners van *Sumatra* zijn grooter van gestalte en sterker van ligchaamsbouw, hetgeen aan de koelere en gezondere luchtstreek der bovenlanden wordt toegeschreven. Zij zijn ook nog blanker dan de kustbewoners. De *Lampongers* zijn zeer blank voor Indianen, hebben eene middelmatige lengte en zijn slank en lenig.

C. Karakter.

1. *Maleijers.*

De *Maleijers* van *Sumatra* verschillen met de overige

volksstammen van dat eiland meer in karakter dan in ligchaamsbouw; zij schijnen verbasterd en geheel van die stammen onderscheiden te zijn, die men als wild beschouwt, ofschoon hunne woeste plunderzucht, op de oostkust, hen dien naam met regt had doen verwerven. Zij schijnen eerder in eenen staat van duisternis te verzinken (ofschoon zij niet ongeschikt zijn voor verbetering), dan uit denzelven tot eenen staat van beschav g of staatkundig gewigt op te klimmen. Zij bezitten eene groote mate van trotschheid, doch niet van dien loffelijken aard, welke den mensch van het plegen van gemeene en bedriegelijke daden terughoudt. Zij maken veel gebruik van looze listen en eene misleidende dubbelzinnigheid, en kunnen de hevigste driften en den ingeworteldsten afkeer onder een kalm gelaat verbergen, tot dat zich de gelegenheid opdoet offers aan hunnen wraaklust te brengen. Zelden treft men bij hen waarheid, dankbaarheid en opregtheid aan, en zij zijn in het algemeen zeer ongevoelig voor eer en schande. Zij zijn jaloersch en wraakzuchtig. Hunne dapperheid is afhankelijk van omstandigheden, en slechts eene snel voorbijgaande opgewondenheid spoort hen aan en maakt hen bekwaam tot ongeloofelijk wanhopige daden, maar zij zijn vreemd aan die volhardende grootmoedigheid, en die koele heldhaftige vastberadenheid in den strijd, welke het kenmerk van den waren held uitmaken. Vreemd is het, hoe veel zij, (bij eene schijnbare ongevoeligheid, kalmte en onverschilligheid), onder een doodvonnis lijden; stilzwijgend aan het noodlot geloovende en er onder gebukt gaande, onder-

werpen zij er zich schijnbaar aan, maar beseffen er al het troostelooze en noodlottige van.

De Sumatraan in de binnenlanden bezit, niettegenstaande hij van de kust-Maleijers sommige ondeugden heeft overgenomen, verscheidene deugden. Hij is mild, vreedzaam, en verdraagzaam, ten zij zijne gramschap door hevige terging ontvlamt, waardoor hij eenen onverzoenlijken haat opvat. Hij is zeer matig in spijs en drank. Het voedsel der inboorlingen bestaat voornamelijk uit planten; hun eenige drank is water. Voor eenen onbekenden vreemdeling zullen zij een hoen of geit slagten, doch zelden voor zichzelven. Op hunne feesten eten zij slechts rijst. Zij zijn buitengewoon gastvrij, en zullen alles geven, wat zij kunnen opdisschen. Hunne gewoonten zijn eenvoudig, en zij zijn in het algemeen, hunne opperhoofden uitgezonderd, met de looze listen en kunstgrepen van de Maleijers onbekend; echter hebben zij eene buitengewone vlugheid van bevatting, en toonen menigwerf eenen hoogen graad van doorzigt en scherpzinnigheid. Ten aanzien der vrouwen zijn zij zeer ingetogen, zonder ongevoelig voor haar te zijn. Zij zijn zedig, zeer omzigtig in hunne uitdrukkingen, wellevend in hunne manieren; deftig in hun voorkomen, zelden geneigd tot lagchen, en buitengewoon geduldig. Aan den anderen kant zijn zij twistziek, zorgeloos, overgegeven aan het hanengevecht; oneerlijk in hunne deelingen, die zij met vreemdelingen hebben; argwanend, achteloos omtrent hunne beloften, laag in hunne onderhandelingen, kruipend, waar het hen voordeelig schijnt; rein op hun ligchaam,

onzindelijk op hunne kleeding. Omtrent de toekomst zijn zij zorgeloos en onverschillig, dewijl zij weinig behoeften hebben; zij zijn armoedig doch niet behoeftig, daar de natuur in alles, wat zij noodig hebben, ruimschoots voorziet; kunsten en wetenschappen hebben bij hen geene vorderingen gemaakt; en de verscheidene verfijningen van weelde zijn geheel bij hen onbekend. Hunne deugden zijn werktuigelijk en vloeijen niet uit het inwendig gevoel van het verhevene der deugd voort.

2. *Atsjinezen.*

De *Atsjinezen* verschillen veel van de overige Sumatranen, zijnde in het algemeen grooter, dapperder, en donkerder van kleur. Zij zijn in geenen deele een oorspronkelijk volk, maar volgens alle waarschijnlijkheid een gemengd ras van *Battaas* en Maleijers, mitsgaders van *Tjoeliaas*, zijnde een volk aan de westkust van Indie, dat in alle tijden hunne havens bezocht heeft. In hunne zaken zijn zij werkzamer en ijveriger dan hunne naburen. Zij bezitten meer schranderheid, hebben meer kennis van andere landen, en in hunne betrekking als kooplieden zijn zij eerlijker en milder in het deelen van winsten met hunne deelgenooten. Het laatste geldt ten opzigte der handelaren, die van de hoofdstad verwijderd wonen, in dewelke de eerlijkheid zeer ligt weegt.

3. *Battaas.*

De *Battaas* of *Batakhs* zijn de ruwste en wildste menschen van al de inwoners van *Sumatra*, die tot nog toe de gewoonten en gebruiken hunner voorvaderen

aankleven, en zelfs nog heden menschenvleesch eten. In kunsten hebben zij geene vorderingen gemaakt, zij leven van de jagt, en hetgeen de wouden hen opleveren; enkele hunner dorpen strekken zich tot aan het strand toe uit, echter verstaan zij niets van de scheepvaart, en komen zelden met andere stammen in aanraking; waaraan de eigenaardigheid van hun karakter is toe te schrijven.

4. *Redjangs of Redjangers.*

Deze volkstam behoort tot de meer ontwikkelde en kan voor een gedeelte als landbouwend beschouwd worden. Dezelve fokt ook rundvee aan, legt zich op de jagt en vischvangst toe en is in het bezit van aanzienlijke boomwol- en peperplantaadjen, die hunnen voornamen rijkdom uitmaken; zij vervaardigen katoenen en zijden stoffen, aarden vaatwerk, werken in goud en zilver, trekken uit de benzoin eene welriekende olie, waarmede zij zich het hoofd besmeeren, en staan, vooral in vergelijking met de *Battaas*, op geenen geringen trap van beschaving, ofschoon zij hunne heidensche godsdienst bewaard en het Islamismus niet omhelsd hebben.

5. *Lampongers.*

De *Lampongers* zijn zeer vrij in hunne manier van spreken en verschillen in dit opzigt oneindig veel met zoo vele andere bewoners van het eiland. In tegenwoordigheid zelfs van hooge Europesche ambtenaren, zijn zij ongedwongen en vertoonen eene vrijheid, die hen natuurlijk eigen is, en bijzonder daaraan moet toegeschreven worden, dat zij een aartsvaderlijk leven

leiden, en zich zelfs in de laatste halve eeuw al meer en meer aan het gezag van stamhoofdjes onttrokken of er minder dan voorheen de magt van erkend hebben. Zij bezitten meer verbeeldingskracht dan de overige Sumatranen, en zijn levendig en hoffelijk in hunnen omgang. Onder de jeugd heerscht veel ligtzinnigheid bij eene beminnelijkheid, die door behaagzucht ondersteund wordt. In gastvrijheid overtreffen zij de meeste volkstammen van den Indischen Archipel.

6. *Padries.*

De *Padries*, wier naam *priester* beteekent, is een volk, dat in de binnenlanden van *Sumatra*, vooral in het rijk van *Menangkabau*, te huis behoort, en zich door deszelfs karakter bijzonder onderscheidt. Het behoort tot de verlichtste klasse van den Indischen Archipel, heeft eenen afkeer van een iegelijk, die het Mahomedaansche geloof niet stiptelijk betracht, en leeft met de Maleijers, deszelfs naburen, in gedurigen oorlog dewijl dezen zich, in het stuk van godsdienst, al te veel vrijheid zouden veroorloven. In den strijd ontwikkelt het veel moed, beleid en volharding, ja, toont zich dikwerf in hooge mate standvastig of hardnekkig en vreest den dood niet op het slagveld.

7. *Orang Koeboe en Orang Goegoe.*

Tusschen *Palembang* en *Djambi* wonen of zwerven de *Orang Koeboe* en *Orang Goegoe*, twee volksstammen, die zoo wild en schuw zijn, dat zij zich zelden aan de aangrenzende bewoners vertoonen; somtijds hebben zij hutten, en soms slapen zij onder den blooten hemel.

Wat eetbaar is, gebruiken zij, als: kruiden, planten, olifanten, herten, rhinocerossen, zwijnen, apen en slangen. Zij zouden zeer ruig zijn en alzoo weinig van den *Orang hoetan* verschillen.

8. *Orang Aboeng*.

De *Orang Aboeng* wonen in de binnenlanden van den z. o. hoek van *Sumatra*, niet ver van de Keizers- of Samangka-baai. Wreedaardig en woest, behooren zij tot de koppensnellers, en brengen de afgeslagene hoofden naar hunne dorpen om er eene bloedschuld mede te voldoen of er een meisje door te bekoren. Van dit volk is wijders zoo weinig bekend, dat er niets met zekerheid van gezegd kan worden.

STAATKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. BELANGRIJKHEID.

Sumatra moet in vele opzigten als een der belangrijkste eilanden van den aardbol beschouwd worden, zoo wel ter zake van deszelfs ligging, uitgebreidheid en bevolking, als om deszelfs voortbrengselen. Niet ver van de vaste kust van *Indie* verwijderd, sluit het zich aan de Sunda-eilanden aan, wier keten zich tot Nieuw-Holland voortzet. Verscheidene goede baaijen en havens bezittende, is het zeer voordeelig voor den handel gelegen, en de zwaarste schepen kunnen tot in deszelfs nabijheid ankeren. Als eiland, wordt het na *Borneo* voor het grootste der bekende eilanden gehouden; en,

daar uitbreiding van grondgebied, indien dezelve overigens met de belangen van den staat strookt, immer als van veel gewigt in de schaal der staatkunde beschouwd wordt, zou het bezetten van geheel *Sumatra* in de toekomst eene gewenschte zaak *kunnen* worden. De vraag in hoe verre de staatkunde der verschillende Sumatrasche vorsten en mindere hoofden zulks lijdelijk zoude aanzien, krachtdadig beletten of bevorderen, laat zich dan eerst beantwoorden wanneer eene voldoende ontwikkeling van strijdkrachten aan het doel, om *Sumatra* geheel onder het Nederlandsch gezag te brengen, de vereischte klem zou kunnen bijzetten. Bij de beschouwing echter van al hetgeen de geschiedenis ons aangaande onze uitbreiding in Indie leeraart, dewelke uit de kleinste beginselen ontstaan, zich tot een zoo uitgestrekt terrein heeft voortgezet, dat de nakomeling er over verbaasd staat; bij de juiste waardering onzer bedoelingen, die, op wederzijdsche belangen gegrond, de ontwikkeling en verbetering der verschillende volkstammen, en de bevordering van den landbouw en van onzen koophandel ten gevolge moeten hebben; bij de overtuiging, dat onze welberadenheid en kalmte, zoowel als ons beleid en onze heldenmoed nimmer voor gevaren noch moeijelijkheden terugdeinzen; en, bij het gevoel van zedelijke verpligting, om onze medemenschen, daar, waar wij zulks vermogen, aan den staat van barbaarschheid te onttrekken, lijdt het geen twijffel, of elk regtgeaard Nederlander voelt zich genoopt in den wensch in te stemmen, om het eiland *Sumatra* eenmaal, even als *Java*, aan het moederland te verbinden. Overwegende, dat onze magt

zich nu reeds in verscheidene oorden van dit belangrijk eiland heeft uitgebreid en er geëerbiedigd wordt, daar het magtige rijk van *Palembang* ons door de wapenen is ten deele gevallen, en de *Lampongs*, *Benkoelen* en *Padang* ons toebehooren; bedenkende hoe de invloed en het aanzien der vorsten op *Sumatra* aanmerkelijk verminderd zijn, ja, op sommige plaatsen naauwelijks eene schaduw van voormalige glorie en grootheid overlaten; en eindelijk vaststellende, dat de inboorlingen, al meer en meer ontwikkeld wordende, onze zedelijke meerderheid moeten erkennen en waarderen, ligt het in den voortgang der menschelijke ontwikkeling opgesloten, dat het besef van hoogere waarde en het gevoel van eigene minderheid, de bewoners van *Sumatra* bij eenen wel onderhouden prikkel, zullen aansporen om een hooger maatschappelijk geluk deelachtig te worden, dan thans door hen genoten wordt; vooral wanneer zij duidelijker zullen inzien dat zij door eene wijze, eenhoofdige regering eene, zoo noodzakelijke zelfstandigheid zullen verwerven, die thans, door de menigte opperhoofden, welke hen regeren en door de gedurige binnenlandsche oorlogen, waarin zij gewikkeld zijn, zeer nietig is, of telkens bedreigd en verbrokkeld wordt. De bevolking zelve, zou, in haar welbegrepen belang, niet lang kunnen aarzelen om zich aan onze zijde te scharen, indien hare vorsten en opperhoofden daartoe besloten; doch het zijn juist dezen, die hunnen aanstaanden val te gemoet ziende, alle krachten aanwenden om ons afbreuk te doen, daar iedere voortgang van onze magt eene beperking van hunne dwingelandij, die zich door

onregtvaardigheid, wreedheid en knevelarij kenmerkt, ten gevolge heeft.

Ten opzigte van deszelfs voortbrengselen, is *Sumatra* ook uit een staatkundig oogpunt beschouwd, van wezenlijk, onmiddellijk belang. Dat eiland toch is rijk door de voornaamste voorwerpen, die het in de drie rijken der natuur oplevert. Goud is er in de binnenlanden in eenen zeldzamen overvloed, zoo als zulks uit de menigvuldige kostbare versierselen van dat metaal, bij de inboorlingen in zwang, duidelijk blijkt. De kamfer behoort op dat eiland te huis, de specerijen kunnen er met vrucht worden aangeplant, de koffij groeit er welig, en het laat zich aanzien, dat bij de dagelijks meer en meer toenemende kennis van den Indischen landbouw en van de verbeteringen, die door kundige en edele Europeanen in denzelven worden tot stand gebragt, de bodem van *Sumatra* eenmaal vruchten zal afwerpen, die, zoo wel door hare goede hoedanigheid als door hare hoeveelheid eene milde bron voor handel, zeevaart en fabrijkwezen zullen worden, waardoor belangrijke voordeelen, zoo wel voor het moederland als voor *Sumatra* zelf, zullen ontstaan; daar, door de doorstraling, welke zij veroorzaken, nieuw leven en ontwikkeling voortvloeijen, die ook in een zedelijk opzigt van waarachtig gewigt voor de nog half wilde of ten minste zeer ruwe bevolking, zijn zullen; daar deze van lieverlede onze bedoelingen zal bevatten en waarderen, vooral, wanneer daardoor, even als op *Java*, voordeelen aan haar te beurt vallen, die haar, bij verhooging van echt levensgenot, in staat

stellen, aan hare behoeften voor ligchaam en ziel te voldoen.

§ 2. BEVOLKING.

Het eiland *Sumatra* is goed bevolkt; er zijn wel is waar uitgestrekte wouden en wildernissen op hetzelve, die onbewoond zijn; doch in het algemeen, en vooral aan de oostkust, is de bevolking zeer talrijk. Het is niet mogelijk om thans eene gegronde gissing naar het getal Sumatranen te doen, uit hoofde de binnenlanden voor het grootste gedeelte geheel onbekend zijn; echter durft men vaststellen, dat het vermoedelijke getal inwoners ruim zeven millioenen zal bedragen.

§ 3. ALGEMEENE INDEELING.

Daar de binnenlanden van *Sumatra* nog weinig bekend zijn, bepaalt zich de indeeling voornamelijk tot de rijken, die aan de kusten gelegen zijn, welke gedeeltelijk door Europeanen zijn bezocht. Langs de oostkust van den n. w. tot den z. o. hoek, liggen de volgende Koningrijken en Landschappen:

1. *Achin* of *Atsjin*,	Koningrijk.
2. *Pejdir*,	Prinsdom.
3. *Paséj*,	id.
4. *Deli*,	id.
5. *Aroe*,	id. (nabij *Paséj*).
6. *Batta*,	Landschap.
7. *Siakh*,	Koningrijk.
8. *Kampar*,	Vorstendom.
9. *Jambi* of *Djambi*,	Koningrijk.
10. *Palembang*,	Gouvernementsgebied.
11. *Lampong*,	id.

Langs de westkust liggen van den z. o. hoek af tot den n. w. hoek toe, de navolgende rijken, landschappen enz.:

1. *Redjang*, Landschap.
2. *Benkoelen*, Gouvernementsgebied.
3. *Indrapoera*, Regentschap.
4. *Anakh Soengej*, Koningrijk.
5. *Padang*, Gouvernementsgebied.
6. *Passamman*, Landschap.

In de binnenlanden zijn de meest bekende koningrijken en landschappen:

1. *Menangkabau*, Koningrijk in het midden van het eiland.
2. *Korintjie*,
3. *Serampej*,
4. *Soengej tenang*,
5. *Moesi*,
6. *Passummah*,

(2–6:) Ten z. o. van *Menangkabau*.

§ 4. AFZONDERLIJKE INDEELING.

Daar *Sumatra* gedeeltelijk nog onbekend is, kan de afzonderlijke indeeling van iederen staat of koningrijk niet met juistheid worden opgegeven.

Achin.

Het koningrijk *Achin* is in kleine distrikten of gemeenten, *Moekim* genaamd, verdeeld, wier getal op ongeveer twee honderd berekend wordt, waarvan er drie en zeventig in de vallei van *Achin* liggen, dewelke in drie hoofdafdeelingen gesplitst zijn, als: de *Doewo poeloh doewo* (twee en twintig), *Doewo poeloh limo* (vijf en twintig) en *Doewo poeloh anam* (zes en twintig),

wordende elk dier hoofdafdeelingen door eenen *Panglima* of Gouverneur geregeerd.

Pejdir.

Het vorstendom *Pejdir* is van geene beteekenis, bestaande alleen uit de stad van dien naam en eenige omliggende plaatsen; zijnde de vorst een vassal van den koning van *Achin.*

Paséj.

Paséj, een zeer onaanzienlijk rijkje, met eene stad waarvan het zijnen naam ontleent.

Deli.

Een vorstendom, dat onder eenen koning staat, die aan *Siakh* cijnsbaar zou zijn. *Langsa* en *Badatji* zijn er afdeelingen van.

Aroe.

Aroe is een vorstendom, dat eenen radja heeft, die op zich zelven staat; van dezen staat is ons weinig bekend.

Batta.

Batta of eigenlijk *Batakh* is een landschap, dat in verscheidene distrikten verdeeld is, waarvan *Angkola*, *Padambola*, *Mandiling*, *Toba*, *Selindang* en *Singkel* de voornaamsten zijn; de eerste dier distrikten heeft vijf, de derde drie, en de vierde vijf ondergeschikte volksstammen. Het geheele landschap zou in drie koningrijkjes verdeeld zijn als: *Simamore*, *Batasalindong* en *Boetar.* Het rijk *Simamore* heeft vele dorpen, waaronder *Allas*, *Batadejra*, *Bataholberg*, *Batong*, *Kapkap*

en *Kotta Tinggi*, waar de zetel des konings is, de belangrijksten zijn; aan de oostkust heeft het nog de dorpen *Soewitara Mali* en *Djamboe Ajer*. Onder de eenigzins aanzienlijke plaatsen van het rijkje *Batasalindong* telt men *Salindong* (de hofplaats des konings) en het dorp *Batoe Hapit*, aan den voet van eenen vuurberg, die dien naam draagt. Het zeer onaanzienlijk rijkje *Boetar* heeft slechts weinige dorpen; *Boetar* zelf is de residentie des konings; *Batoe Bara*, *Lontong*, *Poeloe Seroensi* en *Sirigar* zijn de belangrijkste plaatsen van hetzelve.

Siakh.

Siakh, een belangrijk koningrijk, staande onder eenen Sultan, aan wiens heerschappij *Deli* en *Raua* onderworpen zijn. De hoofdstad *Siakh* is de zetel van den vorst en op eenen geruimen afstand van zee gelegen. De onderdeelen van dit rijk schijnen niet bekend te zijn.

Kampar.

Het vorstendom *Kampar* is van geen aanbelang, staat onder eenen radja, en is aan de Europeanen weinig bekend.

Jambi of Djambi.

Jambi, een koningrijkje, staande onder eenen Sultan, die zijnen zetel in de stad *Jambi* heeft. Onder dezen vorst staat het distrikt *Serampli*, dat in de binnenlanden gelegen is. In dit rijk zijn vijftien dorpen van eenig aanbelang, benevens een aantal vlekken of gehuchten.

Palembang.

Palembang, weleer een geducht koningrijk op *Sumatra*,

is thans geheel aan het gezag der Nederlandsche regering onderworpen; het is in de boven- en benedenlanden verdeeld, bevat verscheidene provincien, die elk onder een inlandsch opperhoofd staan. Te *Moeara Kompeh* is een Hollandsch civiel gezaghebber. De stad *Palembang* is de hoofdplaats, de zetel van den Resident en de garnizoensplaats van de hoofdmagt der troepen van het rijk.

Lampong.

Het landschap *Lampong* genaamd, het Nederlandsche gezag gedeeltelijk erkennende, kan in boven- en benedenlanden verdeeld worden. Het heeft verscheidene vlekken en dorpen, die ieder afzonderlijk een opperhoofd hebben. De voornaamste plaatsen zijn *Boemi Agong* of *Telok Betong*, waar de civiele en militaire gezaghebber zijn verblijf houdt, *Misir*, *Kara*, *Waras*, *Baling*, *Soeti Djaja*, *Toelang Bawang*, *Batoe Poetih*, *Pagar Déjwa*, en *Kampong Loemat*, die aan de oevers der rivier *Toelang Bawang* gelegen, vooral in aanmerking komen.

Redjang.

Het landschap *Redjang* bevat verscheidene volksstammen. De voornaamste distrikten van dit landschap zijn: *Laboen*, *Lamatang* en *Lemba.*

Benkoelen.

Benkoelen maakt eene adsistent-residentie uit, en heeft verschillende districten als: *Soengie Lamoeuw*, *Soengie Itam* en *Selibar*, *Lamba Doewablas Tapi Ayer*, *Lamba Doewablas Darat*, *Andalas Soengie Croe*,

Moco-Moco, *Seloemah*, *Manna*, *Laye*, *Ampat Lawang* en *Moesiedistricten*, en *Cawer.*

Indrapoera.

Indrapoera, vroeger een zeer klein rijk, heeft eene hoofdstad van dien naam aan de westkust, en eenen Regent, die onder den Nederlandschen Resident van *Padang* staat.

Anak Soengei.

Anakh Soengei is insgelijks een klein rijk, waarvan *Moco-Moco* de hoofdplaats is.

Padang.

Padang, eene Nederlandsche bezitting op de westkust, die in *Padang*, de *Padangsche bovenlanden*, de *Zuidelijke afdeeling* en de *Noordelijke afdeeling*, onderscheiden wordt.

De voornaamste forten in de binnenlanden van *Padang* zijn, noordoostwaarts: *Tandjong*, *van der Capellen*, *Boewah*, *Raaff*, *Veltman*; en noordwaarts: *Loeboe*, *de Kock*, *Matoea*, *Kooriri*, *van den Bosch.*

In de Padangsche bovenlanden zijn de navolgende distrikten, landschappen of forten, als: *Tanah Datar*, alwaar een Nederlandsch Ambtenaar is, onder den titel van adsistent.

Agam, waar een Nederlandsch Ambtenaar is.

Het fort de Kock, waarop een kommandant en een ontvanger is.

De Limapoeloe Kotta's, alwaar een Nederlandsch civiel gezaghebber is, onder den titel van adsistent.

Matoea, *de twaalf Kotta's* en *Danau*, alwaar een kapitein civiel kommandant is.

Tandjong Alam, onder eenen luitenant, die civiel kommandant tevens is.

Lintou, onder eenen kapitein, civiel gezaghebber tevens.

Alaban en onderhoorigheden onder eenen luitenant, civiel gezaghebber tevens.

Regentschap Priaman, onder eenen Nederlandschen ambtenaar, en eenen Inlandschen Regent.

Tikoe, alwaar een Nederlandsch ambtenaar is, onder den titel van opziener.

Zuidelijke afdeeling.

In de zuidelijke afdeeling van *Padang* is een Nederlandsch onderofficier als Posthouder en een Regent te *Indra Poera*.

Noordelijke afdeeling.

Natal, alwaar een adsistent Resident is.

Mandheling, alwaar een Nederlandsch civiel gezaghebber is, onder den titel van adsistent.

Rau, insgelijks onder eenen adsistent.

Ayer Bangies, alwaar een civiel kommandant is.

Tapanoelie, alwaar een Posthouder is.

Poeloebatoe, alwaar een Posthouder is.

Passamman.

Passamman is een, in verscheidene distrikten verdeeld landschap; het heeft twee radja's, als: een over *Sabloewan* en een over *Kanali*; over ieder distrikt staat een hoofd, onder den titel van *Panghoeloe*.

Menangkabau.

Menangkabau is thans onder drie vorsten verdeeld, waarvan de sultan van *Menangkabau*, die te *Pagar*

Hoedjong gezeteld is, de eerste in rang is; de tweede woont te *Soeroewasa*, en de derde te *Soengei Trap*. De kleinere afdeelingen worden door hoofden geregeerd, die den titel van *Datoe* voeren.

Korintjie.

Korintjie, is een binnenlandsch, weinig bekend landschap, wiens bevolking bij horden te zamen woont, die ieder een afzonderlijk hoofd hebben, dat geheel onafhankelijk is.

Serampej, *Soengej Tenang*, *Moesi* en *Passummah*.

Deze vier landschappen hebben ieder verscheidene opperhoofden over de onderafdeelingen; het voornaamste dezer landschappen is *Passummah*, dat uitgebreid en zeer volkrijk is; vier *Pangerans* voeren er het bewind, ondersteund door onderregenten, die den titel van *Kalippah* voeren.

EILANDEN AAN DE OOSTKUST VAN SUMATRA.

I. BANKA.

WISKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GEDAANTE.

Het eiland *Bangka* of *Banka* is een langwerpig, ongelijkvormig vlak, met verscheidene vooruitstekende hoeken, die vele baaijen vormen.

§ 2. GROOTTE.

De vlakke inhoud van *Banka* wordt op 158¼ geographische, of 3400 Engelsche vierkante mijlen geschat.

§ 3. LENGTE EN BREEDTE.

Het eiland *Banka*, strekt zich van 105-24′ tot 106-41′ oosterlengte en van 1°35′ tot 3°20′ zuiderbreedte uit. De grootste breedte van dit eiland van het z. w. naar het n. o. gerekend van *Muntok* of *Mintao* tot aan kaap *Rijah* of *Sala*, is 0′45′ of 15 uren gaans. Van *Pangkul Mang'as* in de straat van *Banka* tot aan de monding van de *Marawang*, bedraagt de breedte slechts 0′21′ of zeven uren gaans. De z. o. hoek van het eiland loopt puntig uit; de zuidelijke landtong der n. w. hoek heeft eene ronde gedaante, en de beide noordelijke armen eindigen met een bijna vlak strand.

§ 4. WARMTEGRAAD.

De hitte is op het eiland *Banka*, dat nabij de linie ligt, niet buitengewoon: de gewone graad van warmte is van 80° tot 87°; daar het vele bergen heeft, is er de lucht in de bovenlanden koel, en kan er de thermometer tot onder de 40° dalen.

NATUURKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GRENZEN.

De grenzen van *Banka* zijn:
Ten noorden: *de Chinesche zee.*
Ten noordoosten: *de straat Kaspar.*
Ten zuidwesten: *de straat Banka.*
Ten noordwesten: *de straat van Malakka.*

§ 2. GESTELDHEID VAN DEN DAMPKRING.

De dampkring van *Banka* is door de nabijheid der zee, die dit eiland van alle zijden omringt, en door de

menigvuldige bergen, die op hetzelve zijn, aan gedurige verandering blootgesteld. De nachten zijn er zeer koel en de dagen aan de stranden zeer heet. Over het algemeen wordt het luchtgestel van *Banka* als nadeelig voor de gezondheid beschouwd, ten minste in de nabijheid der stranden, waaruit bij eb vele schadelijke dampen opstijgen, die zich, wanneer er zeewinden waaijen, over de landen in de nabijheid der kusten verspreiden en dikwerf vele menschen doen omkomen.

De moesons waaijen hier in dezelfde rigting en op dezelfde tijden als op *Sumatra*. Onweders en regens zijn hier menigvuldig en zwaar; de laatsten vooral kunnen zoo hevig zijn, dat het schijnt als of het aardrijk met eenen zondvloed bedreigd wordt.

§ 3. GESTELDHEID VAN DEN BODEM.

In het algemeen heeft *Banka*, behalve de stranden, eenen hoogen grond, die spoedig uit den oever oprijst. Vele bergen bestaan uit granietsteen, waarover eene laag roodachtige ijzeraarde ligt. Verscheidene heuvelen en kleine vlakten worden tusschen de bergen aangetroffen. Het strand is nu eens moerassig, dan weder zandig, en vormt vele baaijen en bogten, die goede havens aanbieden. Bergen en heuvelen zijn bedekt met zware wouden, waardoor het reizen er moeijelijk valt. De grond is er rijk in voortbrengselen, vooral in het plantenrijk.

§ 4. ZEEËN, STRATEN, BAAIJEN EN REEËN.

a. De Chinesche zee, die Bankaas noordelijke zijde bespoelt.

b. De straat Kaspar, die tusschen Banka en het eiland Billiton of Blitong stroomt.

c. De straat Banka, tusschen Banka en Sumatra gelegen.

d. De straat van Malakka, die de noordwestkust van Banka bespoelt.

e. De ree van Muntok, aan den zuidelijksten arm van den n. w. hoek van het eiland.

f. De baai van Djeboes of Jeboes, aan de noordwestkust.

g. De baai van Klabat, tusschen de beide noordelijke landtongen aan den noordwesthoek.

h. De baai van Liejat aan de oostkust.

i. De baai van Djering aan de westkust bij de rivier van dien naam.

§ 5. EILANDEN IN DEN OMTREK.

De voornaamste eilanden in de nabijheid van *Banka* gelegen, zijn:

a. *Sumatra* in de nabijheid der westkust.

b. *Poeloe Panggang* aan de oostkust.

c. *Poeloe Lepa* aan de zuidoostkust.

d. *Billiton* of *Blitong*, op eenen graad afstands van de zuidoostkust.

§ 6. BERGEN.

Op *Banka* zijn verscheidene bergen, die echter veel lager zijn dan op *Sumatra*. De voornaamste en meestbekende zijn de: *Manoembing* of *Monopin*, in de nabijheid van *Muntok*; de *Maras*, nabij de baai van *Klabat*; de *Pading*, niet ver van den noordoosthoek, en de *Parmasang*, aan de westkust.

§ 7. KAPEN OF PUNTEN.

Bezuiden Muntok: *Tandjong kaliejan*; benoorden de baai van Jeboes: *Tandjong goenting*; aan den westelijken ingang van de baai van Klabat: *Tandjong Melaloe*; aan den oostelijken ingang van die baai: *Tandjong Penjoesoe*; aan den noordelijksten uithoek: *Tandjong Moenkoendo* of *Gressok*; aan de oostkust: *Tandjong Toewan*, *Tandjong Riejah* of *Sala* en *Tandjong Berkat*; aan de zuidkust: *Tandjong Panggong* of *Lalari*.

§ 8. RIVIEREN.

Van de menigvuldige bergen stroomen verscheidene rivieren, die echter voor diepgaande vaartuigen niet bevaarbaar zijn.

Aan de westkust is de *Djering*, en aan de noordwestkust de *Kampak* de voornaamste rivier.

Aan de westzijde van de baai van *Klabat* is de monding der rivier *Anten*, en aan haar n. o. einde: die van de rivier *Lajang*.

Aan de oostkust van het eiland, zijn de *Soengei Liejat*, de *Marawang* en de *Koba* de belangrijksten.

§ 9. VOORTBRENGSELEN.

A. Dierenrijk.

Het dierenrijk levert bijna dezelfde soorten op *Banka* als op *Sumatra* op; echter worden er geene olifanten, rhinocerossen of tijgers aangetroffen.

B. Plantenrijk.

Het plantenrijk biedt op *Banka* nog vele onbekende gewassen aan, bevat de meesten, die op *Sumatra* voortkomen, doch levert geen kamfer of wierook op. Vruch-

ten en groenten tieren er bij bebouwing van den grond, even als op *Sumatra*. Sassefras wordt er in overvloed gevonden.

C. Delfstoffenrijk.

Banka is zeer rijk door zijne tinmijnen, die onuitputtelijk schijnen; het heeft jaarlijks van tien duizend tot zestigduizend pikols tin geleverd. Het vermoeden, dat *Banka* ook zilver en andere metalen zou bevatten, is nog niet bevestigd geworden.

§ 10. BEWONERS.

A. Stammen.

De hopfdstammen op *Banka* zijn: de inboorlingen, die in bergbewoners en strand- of zeebewoners onderscheiden worden, de Maleijers en Chinezen; buiten de ambtenaren en troepen zijn er zeer weinig Hollanders.

B. Ligchaamsbouw.

De Maleijers van *Banka* verschillen met die van *Sumatra* niet in ligchaamsbouw. De Chinezen hebben hetzelfde voorkomen als elders; doch de Europeaan mist er dat frissche en gezonde gelaat, hetwelk hij in frisscher luchtstreken vertoont.

C. Karakter.

De bergbewoners, die in het binnenland op verschillende punten verspreid zijn, leven als in den natuurstaat; doch zijn onderdanig, maar schuw. De kustbewoners (*rajats*), die van vischvangst en soms van zeeroof leven, zijn, zoo als de meeste kustvolkeren, bedorven en trouweloos. De Maleijers op *Banka* zijn zachtzinniger en vredelievender dan op andere eilanden; tevens vrijmoedig en bijzonder spraakzaam.

De vlijtige Chinees is ook hier zeer arbeidzaam en nuttig in vele zaken van handel en bergwerk.

STAATKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. BELANGRIJKHEID.

Het eiland *Banka* is voor het Nederlandsch Gouvernement van viervoudig belang.

1°. Door het oppergezag, dat het Gouvernement er thans uitoefent. In vroegere tijden behoorde het aan den sultan van *Palembang*, die, meester van de tinmijnen zijnde, deszelfs verbindtenissen tot het leveren van tin niet getrouw nakwam, en het Gouvernement daardoor dikwerf moeijelijkheden veroorzaakte, die thans, na den val van de Palembangsche vorsten, zijn opgeheven; terwijl de magt en de luister van het Nederlandsche bewind daardoor niet weinig zijn toegenomen, daar over het geheele eiland alleen de voorschriften van hetzelve geëerbiedigd worden.

2°. Door de opbrengst der tinmijnen, die, naarmate het Gouvernement meer en meer met de daaraan verbondene werkzaamheden en den aard van den smokkelhandel bekend wordt, en naarmate er ijverige, kundige en brave inspecteuren over die mijnen worden aangesteld, allengskens meer voordeelen zullen opleveren.

3°. Door het gemak, waarmede men van *Banka*, het zij met de koloniale marine, het zij met de kruispraauwen, de zeeroovers van de oostkust van *Sumatra* en omliggende eilanden kan bestoken en fnuiken; hetgeen de veiligheid van den handel bevorderende, voorzeker moet medewerken om denzelven aan te moedigen.

4°. Door de ligging van *Banka*, dat de sleutel der Chinesche zee is, daar de schepen die naar *Siam*, *Coochin China*, *China* en *Japan* stevenen, door straat *Banka*, straat *Kaspar* of de *Karimata*-straat moeten zeilen, zoodat het Nederlandsche Gouvernement door eene betrekkelijk geringe zeemagt den grooten wereldhandel op *China* geheel beletten of ten minste zeer zeker grootelijks belemmeren kan.

§ 2. BEVOLKING.

Het eiland *Banka* heeft eene kleine bevolking, die naauwelijks 150,000 zielen telt; waaronder 25,000 Chinezen zijn. De inboorlingen worden in bergbewoners (*Orang goenong*) en kustbewoners (*Rajat*) onderscheiden.

§ 3. INDEELING.

Banka is in verscheidene distrikten verdeeld, waarvan *Blinjoe*, *Djeboes*, *Pangkal Pinang*, *Toeboeali*, *Soengei Liat*, *Tandjong*, *Antang*, *Belar*, *Klabat* en *Tamblang* de voornaamsten zijn.

II. BILLITON.

WISKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GEDAANTE.

Het eiland *Billiton* of *Blitong*, is een vierkant vlak met weinige bogten.

§ 2. GROOTTE.

De vlakke inhoud van *Billiton* wordt op 54 geographische mijlen geschat.

§ 3. LENGTE EN BREEDTE.

Het eiland *Billiton* strekt zich van den 107° 07′ tot 107° 55′ oosterlengte en van 2° 17′ tot 2°46′ zuiderbreedte uit.

§ 4. WARMTEGRAAD.

De graad van warmte staat op *Billiton* aan dien van *Banka* gelijk. De nachten zijn op dit kleine eiland, dat immer door de zeewinden verfrischt wordt, zeer koel.

NATUURKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

---

§ 1. GRENZEN.

De grenzen van *Billiton* zijn:
Ten noorden: *de Chinesche zee.*
Ten oosten: *de straat van Karimata.*
Ten zuiden: *de zee van Java.*
Ten westen: *de straat Kaspar.*

§ 2. GESTELDHEID VAN DEN DAMPKRING.

Daar *Billiton* niet uitgestrekt genoeg is, om landwinden te kunnen hebben, is het bijzonder aan spoedige weérsveranderingen onderhevig; aan alle kanten door de zee beheerscht, ondervindt het onmiddellijk den invloed, dien de zee- en de zeewinden uitoefenen; zoodat het bij stilte, wanneer de hemel helder is, in eenen aanmerkelijk hoogen warmtegraad deelt en kort daarop, wanneer de lucht betrekt, de wind opsteekt en de regen in plassen nederdaalt, door eenen kouden dampkring omgeven is; daar de thermometer er in zeer korten tijd van 20° tot 30° dalen kan.

§ 3. GESTELDHEID VAN DEN BODEM.

De bodem is zeer mineraalachtig en bevat aanzienlijke ijzermijnen, die ook staal opleveren.

§ 4. EILANDEN IN DEN OMTREK.

De voornaamste eilanden in den omtrek van *Billiton* zijn:
Aan de westzijde: *het eiland Banka.*
Aan de noordzijde: *de Carimata eilanden.*
Aan de oostzijde: *het eiland Borneo.*
Aan de zuidzijde: *het eiland Java.*

§ 5. VOORTBRENGSELEN.

Het dieren- en plantenrijk leveren op *Billiton* dezelfde voorwerpen als het eiland *Banka* op; rijst is er echter zeer schaars, en moet er voor het grootste gedeelte, ingevoerd worden. Het delfstoffenrijk levert er veel ijzer op.

§ 6. BEWONERS.

A. Volksstam.

Billiton wordt door Maleijers bewoond, die tot de *rajats* behooren.

B. Ligchaamsbouw.

De Maleijers van *Billiton* zijn middelmatig van gestalte, sterk van ligchaam en hebben sterke en sprekende gelaatstrekken.

C. Karakter.

Het karakter der Billitonnezen is zeer ijver- en wraakzuchtig; zij zijn koene zeelieden en stoute zeeroovers. Trots en eigenbelang zijn de drijfveeren hunner daden; en zij ontzien zich niet dengenen, die hen beleedigd heeft, om het leven te brengen.

STAATKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. BELANGRIJKHEID.

Het eiland *Billiton* is door deszelfs *ligging* van groot belang in het staatkundig stelsel van Nederlandsch Indië; deszelfs ligging tusschen *Borneo* en *Banka*, maakt het tot een gewigtig punt tusschen de *zee van China* en de *zee van Java*; vooral, daar deszelfs bevolking van de vroegste tijden af, de omliggende wateren door zeeroof onveilig heeft gemaakt, had het dikwerf eenen nadeeligen invloed op den handel. De overwinningen door de Nederlanders op *Palembang* behaald, hunne bezitneming van het gewigtige eiland *Banka*, en hunne koloniale marine vervulden de Billitonnezen met ontzag voor een Gouvernement, dat alom zijne wapenen zag zegevieren. Deszelfs vorst *Khajam Oedien* vernieuwde dan ook met hetzelve de vriendschapsbetrekkingen, die al te lang hadden opgehouden van eenig belang te zijn. Een militaire post werd door het Nederlandsche Gouvernement op *Billiton* geplaatst, terwijl der bevolking, die in het bouwen van ligte vaartuigen zeer ervaren is, door hetzelve werd opgedragen om kruispraauwen te vervaardigen, waardoor aan ledige handen werk werd gegeven; terwijl zij daardoor onze magt versterkende, aan onze oogmerken dienstbaar werd, om haar in bedwang te houden.

§ 2. REGERING.

Aan het hoofd der regering op *Boeton* staat een Sultan, die eene onbeperkte magt bezit, en over leven

en dood beschikt. Indien er eenige buit op zee gemaakt wordt, kiest hij voor zichzelven er het beste gedeelte van uit. Door den meer en meer toenemenden invloed van het Nederlandsch Gouvernement, wordt hij meer en meer in zijne willekeurige handelwijs beperkt, en het is vermoedelijk, dat het tijdstip niet verwijderd is, waarin hij, noch zijne onderdanen meer bij magte zijn zullen om eenigen zeeroof, hoegenaamd, uit te oefenen.

III. LINGGA.

Het eiland *Lingga* grenst ten noorden aan de evennachtslijn en strekt zich van 104 tot 105°, 2′ zuiderbreedte uit, en ligt oostwaarts van de rivier van *Indragiri*, die zich aan de oostkust van *Sumatra* in zee stort. Rondom hetzelve liggen verscheidene eilanden, klippen en riffen. Alhoewel op dit eiland de hitte zeer hevig kan zijn, wordt er de lucht door den menigvuldigen regen, die er bijna dagelijks valt, bijzonder verkoeld, en de bevolking leeft er gezond. De goede of oostmoeson vangt met April en de kwade of westmoeson met October aan. De stranden zijn er vlak; het gebergte, dat het eiland bedekt en boschrijk is, vangt op eenen afstand van drie uren van het strand aan. Aan de zuidzijde is een piek, die in tweeën gesplitst is, en de *Ezelsooren* genoemd wordt. De kusten en zelfs sommige gedeelten van het binnenland zijn moerassig; de grond is er vruchtbaar en levert vruchten, groenten, peper, gambir, mast- en fijn hout en overvloed van

sago op. Bamboes en rijst worden er bijna niet gevonden, alhoewel de grond er geschikt voor is. Het dierenrijk levert er geene groote soorten op. Buffels worden er alleen tot voedsel aangefokt en paarden zijn er niet voorhanden; visch is er in overvloed. De grond levert tin en goud op.

De bewoners zijn Maleijers, die wel gevormd, doch niet zeer sterk zijn; hun gelaat drukt vriendelijkheid uit en verbergt hunnen inwendigen aard; zij zijn niet zoo donker van kleur als de Javanen. Hun haar is zwart, dat de mannen kort, en de vrouwen lang dragen en opsteken. Zij achten zich spoedig beleedigd, wreken zich dikwerf terstond en achten het leven van hunnen medemensch zeer weinig. Zeeroovers van beroep, zijn zij dapper; aan roof, verraad en moord zeer gewoon, en bij die hatelijke eigenschappen paren zij echter vriendelijkheid en beschaafdheid, zijn zeer romantisch in hunne gedichten, bijgeloovig in hunne ondernemingen, en matig in hunne levenswijs.

De gansche bevolking wordt op 12,000 inwoners geschat, waaronder 400 Chinezen begrepen zijn. De vrouwen der Maleijers staan op *Lingga* als echtgenooten gunstig bekend en bezitten eene loffelijke geestbeschaving. De hoofdplaats van het eiland is *Koewàla-Dai*; wijders zijn er nog twee dorpen, die eenigzins in aanmerking komen, als: *Koewala Dadong*, aan de west- en *Marodong* aan de noordkust.

Over dit eiland regeert een Sultan, die zijnen zetel te *Koewala-Dai* aan de zuidkust heeft, op ongeveer twee uren afstands van de monding der rivier, die

goed verdedigd kan worden. Deze vorst wordt, zoo wel als zijne onderdanen, door de vrees voor de magt van het Nederlandsch Indisch Gouvernement in bedwang gehouden, waardoor hij, zoo al niet geheel, ten minste ten deele belet wordt om aan de zucht tot zeeroof voldoening te geven. Het is moeijelijk echter om in deze wateren tusschen zoo vele eilanden en ondiepten, die met klippen bezaaid zijn, door te dringen, en schier onmogelijk al het wenschelijke ten dien opzigte te doen: welligt zullen ijzeren stoomschepen eindelijk datgene bewerken, wat tot dus verre slechts onder de vrome wenschen behoorde, en de wateren van den Archipel eenmaal van alle zeeschuimers gezuiverd worden.

De uitvoer bestaat op *Lingga* in masthout, rotting en zeekwallen, waarvan verscheidene soorten zijn, als: *Triepang*, *Agar-agar*, *Kolong* en *Kamak*; voorts zijn: tin, peper en gewone zijden stoffen, thee, porcelein, opium, geweven stoffen en manufakturen, lakens, tabak, olie, suiker, rijst en ijzerwaren artikelen van invoer.

IV. BINTANG.

Het eiland *Bintang* ligt aan de straat van *Singa Poera* bij de monding van de straat van *Malakka*; het is zeven mijlen lang, vier mijlen breed, door vele eilanden en klippen omgeven, waardoor het vaarwater in den omtrek zeer gevaarlijk is.

Dit eiland, met eenige omliggende eilandjes, is meer algemeen bekend onder den naam van *Riouw* of *Rhio*, dat eigenlijk op het eilandje *Tandjong Pinang* ligt, alwaar een goede haven is; op hetzelve is het Nederlandsche etablissement, waarover een Resident als opperhoofd gesteld is.

Op het eiland *Bintang*, dat slechts door een kanaal van *Tandjong Pinang* gescheiden is, woont een Onderkoning, die algemeene gevolmagtigde van den Sultan van *Lingga* is, en in goede verstandhouding met het Nederlandsch Indisch Gouvernement leeft, dat, ingevolge het regt van den oorlog en de bestaande contracten, Opperheer van *Riouw* en onderhoorigheden is.

Bij Koninklijk besluit van 10 April 1828, N°. 104, is *Riouw* tot eene vrijhaven verklaard geworden.

Het gezag van het Nederlandsch Indisch Gouvernement wordt op *Bintang*, ten gevolge van roemrijke overwinningen, zoo wel door de land- als zeemagt op *Riouw* en onderhoorigheden behaald, ten volle erkend.

Riouw levert gambir, die er uitmuntend slaagt, rijst, peper en masthout op. De handel is op deze plaats in de laatste jaren toegenomen, en *Riouw* kan als vrijhaven van veel gewigt beschouwd worden, en welligt eenmaal met het nabij gelegene *Singa Poera*, dat onder het Engelsch bewind in korten tijd zeer bloeijend is geworden, wedijveren, mits van de zijde der Nederlandsche handelaren daartoe geene pogingen onbeproefd worden gelaten.

EILANDEN AAN DE WESTKUST VAN SUMATRA.

I. ENGANO.

Het eiland *Engáno*, op koraalbanken gegrondvest, ligt op 102°13′ lengte en 5°19′ noorderbreedte; het heeft zes mijlen in omtrek en is, zoo als al de eilanden die westwaarts van Sumatra liggen, aan den aanslag van den oceaan en aan spoedige veranderingen van weder blootgesteld. Het ligt hoog en is moeijelijk te naderen, daar het alleen voor kano's en ligte vaartuigen genaakbaar is, hetwelk zoowel door de deining der zee, als door de koraalriffen veroorzaakt wordt. De bodem, die eene roode klei bevat, is er vruchtbaar, en levert suikerriet, inlandsche aardappelen, en bananen; groote kokosbosschen voorzien voornamelijk in de voeding der inlanders, die geen rijst eten. Het plantenrijk vertoont zich krachtig, doch schijnt door Europeanen evenmin als het dierenrijk onderzocht te zijn. Huisdieren heeft men bij hen niet opgemerkt.

De bevolking van *Engano* zou, naar de menigte menschen, aan de stranden gezien, talrijk moeten zijn en tot het Maleische ras behooren, ofschoon de weinige inboorlingen, die met Europeanen in aanraking kwamen, noch door hen, noch door bewoners van den Archipel verstaan werden. Dit volk is rijziger van gestalte en blanker dan de Maleijers, diefachtig en ruw van aard.

II. POLOE MÉGA.

Het eilandje *Poeloe Méga* (wolken-eiland) ligt op 101° 12′ lengte en 5° zuiderbreedte. Het wordt ook *Triste*

of *Isle de Recif* (het treurige, of met onzigtbare klippen omringde eiland) genaamd. Het is onbewoond, door klippen omgeven en heeft een binnenlandsch meer. Aan de stranden vindt men eene groote menigte kokosboomen.

III. POELOE SANDING.

Tusschen *Poeloe Méga* en *Poeloe Pagi* liggen twee eilandjes, *Poeloe Sanding* genaamd; Valentijn noemt het oostelijkste: *het lage eiland*, en het westelijkste: *het drie bergen eiland*. Beiden zijn onbewoond. Behalve de wilde muskaat en eenig timmerhout, levert dit eiland niets bijzonders op.

IV. POELOE PAGI OF NASSAU-EILANDEN.

De *Nassau-eilanden*, die in het Maleisch *Poeloe pâgi*, dat is: *ochtend-eilanden* genoemd worden, liggen van 99° 30′ tot 100° 2′ oosterlengte en van 2° 18′ tot 3° 16′ zuiderbreedte. Zij zijn door de straat *Si Kakap* van elkander gescheiden, die twee mijlen lang en een vierde mijl breed, eene zeer veilige ankerplaats aanbiedt. Zoo wel in, als buiten deze straat liggen verscheidene eilanden, op rotsen gegrond. Op de *Nassau-eilanden*, die, uit steile heuvelen bestaande, een woest voorkomen hebben, zijn de hoogste toppen met zwaar hout bedekt, waaronder de boom *bitangoer* zeer geschikt voor masthout is. Herten, zwijnen en apen, zijn er in overvloed, maar geene verscheurende dieren, noch buffels

of geiten. Visch en zwijnenvleesch worden door de inboorlingen boven ander voedsel uit het dierenrijk verkozen. Tamme hoenders zijn er voorhanden. Sago is het hoofdvoedsel; rijst en betel groeijen er niet, daarentegen vindt men er: kokos, bamboes, ananas, bananen en manggistan.

De *Nassau-eilanders* zijn lichtbruin, beprikt of getatoueerd, middelmatig van gestalte; en schijnen goedaardig, gezellig, mededeelzaam, niet diefachtig. Zij bewonen op het zuidelijkste eiland vijf, en op het noordelijkste zeven dorpjes, waarvan *Kakap* de hoofdplaats en *Laboe-laboe* het bevolktste is. De gezamenlijke bevolking wordt op 1400 zielen geschat. De opperhoofden hebben weinig magt, daar, over belangrijke zaken door het dorpsvolk uitspraak gedaan wordt.

V. SI PORAH.

Het eiland *Si Porah* ook: *Goed Fortuin* genaamd, noordwestwaarts van *Poeloe Pagi*, is geheel met bosschen bedekt. De bekende dorpen op hetzelve zijn: *Si Bagau*, *Si Labah*, *Si Porah* en *Si Oeban*, wier bevolking op 1000 zielen geschat wordt, en tot hetzelfde ras van *Poeloe Pagi* behoort.

VI. SI BIROE.

Noordwestwaarts van *Si Porah* ligt *Si Biroe* of *Mantawei*, een groot eiland, dat zich van den 98° 3', tot 99° 8' oosterlengte, en van 1° 2' tot 1° 48' zuider-

breedte uitstrekt. Er is een volkaan op hetzelve, en de bevolking, die, even als de meeste nabij gelegene bevolkingen, *Orang Mantawei* genoemd wordt, verschilt van dezelven niet, dan alleen door zich op eene andere manier te beprikken.

VII. POELOE BATOE.

Poeloe Batoe (steeneiland) met bosschen bedekt, ligt even bezuiden de linie, noordwestwaarts van *Si Biroe* en is voornamelijk door eenen stam van *Nias* bevolkt, die aan het opperhoofd van het, in het binnenland gelegene dorp *Boeloeara*, schatting betaalt, wiens onderdanen van de Makassaren of Boeginezen zouden afstammen. De bevolking is zeer bijgeloovig en daardoor onmenschelijk wreed.

VIII. POELOE KAPINI.

Poeloe Kapini (ijzerhout-eiland) ligt tusschen *Poeloe Batoe* en *Sumatra*, nabij laatstgenoemd eiland; deszelfs zuidelijke kust grenst aan de evennachtslijn. Het is een onbewoond eiland, dat onbeduidend is en eenige eilandjes in deszelfs nabijheid heeft.

IX. POELOE NIAS.

Het eiland *Nias*, dat goede havens heeft, ligt van 97° 12′ tot op 97° 52′ oosterlengte, en van 0° 30 tot 1° 5′ noorderbreedte. De grond is er zeer vruchtbaar, hoog en bergachtig. De voornaamste voortbrengselen

zijn: inlandsche aardappelen, rijst, en boonen, die zoo wel als gevogelte naar *Baroes* op *Sumatra* door vreemde handelaars ter markt gebragt worden, die daarvoor staal, ijzer, tabak, koralen en katoenen stoffen op *Nias* invoeren.

De bewoners, talrijker en van een ander ras dan de omliggende eilanders, zijn blanker en kleiner dan de Maleijers, hebben zeer platte neuzen, wijde monden, en de ooren dermate uitgerekt, dat die zelfs de schouderen raken. Leerzaam van aard, munten zij in handwerken uit en worden goede schrijnwerkers. Zij zijn bij eene geregelde levenswijs zeer spaarzaam, maar ook hebzuchtig, hardnekkig, wraakgierig, bloeddorstig en ligt geneigd tot wanhoop en zelfmoord.

Dit volk bewoont vijftig distrikten, die van elkanderen onafhankelijk zijn; ieder district heeft zijnen *radja* en leeft in gestadige oneenigheid met zijne naburen, waardoor oorlogen ontstaan, die nog voor weinige jaren de bevordering van den slavenhandel ten doel hadden, daar de krijgsgevangenen verkocht werden. Door de menschlievende maatregelen van het Nederlandsch Indisch Gouvernement, dat dien handel heeft afgeschaft, hebben die oorlogen hun hoofddoel verloren, waardoor eene groote weldaad aan de *Niassers* is bewezen.

X. POELOE NAKO-NAKO.

De groep eilanden, westwaarts van *Nias*, *Poeloe Nakonako* genaamd, wordt door een menschenras bewoond, dat *Maros* of *Orang Maroewi* heet, hetwelk vrij blank is.

Over al deze eilanden staat één *radja*, die de alleenhandelaar is, en naar willekeur zijne onderdanen in de voordeelen van den handel laat deelen. De bevolking is op deze eilanden nog zeer woest en onbeschaafd.

XI. POELOE BANJAKH.

De groep eilanden, die op 97° 48′ oosterlengte en tusschen 2° 12′ en 2° 36′ zuiderbreedte ligt, wordt *Poeloe Banjakh* (vele eilanden) genaamd, en levert voor den handel niets anders dan vogelnestjes en zeeslakken op. De bewoners behooren tot den stam, die *Maroewi* genaamd, en als oorspronkelijk beschouwd wordt.

XII. POELOE BABI.

Poeloe Babi of varkens-eiland, ook wel *Si Maloe*, dat zich van 96° 36′ tot 97° 6′ en van 2° 25′ tot 2° 48′ uitstrekt, wordt door *Maroewies* bewoond, en levert voor den handel buffels en varkens op.

VRAGEN.

SUMATRA.

Welke gedaante heeft *Sumatra*?
Hoe groot is het?
Op welke lengte en breedte ligt het?
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn er de grenzen van?
Welke zeeën, straten, baaijen en havens, heeft het in de nabijheid?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe is er de gesteldheid van den bodem?
Welke eilanden kent gij in de nabijheid van *Sumatra*?
Wat weet gij van de bergen op *Sumatra*?
Wat aangaande de vulkanen en aardbevingen?
Wat weet gij van het ontstaan van nieuw land?
Wat van de wegspoeling van grond?
Noem de kapen en punten naar hunne volgorde op.
Zeg eens wat gij van de meeren, watervallen, rivieren en bronnen weet.
Welke huisdieren zijn er?
Welke wilde dieren?
Welke wilde vogelen?
Welke zeevisschen?
Welke riviervisschen?

Welke schelpvisschen?
Welke land- en waterdieren?
Welke insekten?
Welke boomen?
Welke veldvruchten?
Welke planten?
Welke bloemen?
Welke metalen?
Welke mineralen?
Welke volksstammen?
Wat weet gij van hunnen ligchaamsbouw?
Wat weet gij van de *Maleijers?*
Wat van de *Atsjinezen?*
Wat van de *Battaas?*
Wat van de *Redjangers?*
Wat van de *Lampongers?*
Wat van de *Padries?*
Wat van de *Orang Koeboe* en *Orang Goegoe?*
Wat van de *Orang Aboeng?*
Wat weet gij van de belangrijkheid van *Sumatra* te zeggen?
Wat valt er ten aanzien van de bevolking te zeggen?
Wat weet gij van de algemeene indeeling?
Wat van de afzonderlijke indeeling, koningrijken en landschappen.

BANKA.

Welke gedaante heeft *Banka?*
Welke grootte?
Welke lengte en breedte?

Welke warmtegraad?
Welke grenzen heeft het?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Welke zeeën, straten, baaijen en reeën heeft het?
Noem de eilanden in deszelfs omtrek.
Wat weet gij van deszelfs bergen?
Noem *Bankaas* kapen of punten eens op.
Welke voorname rivieren heeft het?
Wat valt ten aanzien van deszelfs dierenrijk op te merken?
Wat ten aanzien van het plantenrijk?
Wat biedt er het delfstoffenrijk aan?
Wat weet gij van de bewoners, hun ligchaamsbouw en karakter?
Van welk belang is *Banka*?
Meld mij iets aangaande de bevolking en indeeling van *Banka*.

BILLITON.

Welke gedaante heeft *Billiton*?
Welke grootte?
Welke lengte en breedte?
Welke warmtegraad?
Welke grenzen?
Welke gesteldheid van den dampkring?
Welke is de gesteldheid van den bodem?
Welke eilanden zijn in den omtrek van *Billiton*?
Wat levert het op?
Wat weet gij van de bewoners, hunnen ligchaamsbouw en karakter?

Van welk staatkundig belang is *Billiton?*
Wat weet gij van deszelfs regering?

L I N G G A.

Waar ligt het eiland *Lingga?*
Hoe is er het luchtgestel en het begin der moesons?
Wat weet gij van de stranden, het gebergte, den bodem en de voortbrengselen?
Welke bewoners zijn er op het eiland, en wat staat er van hen vermeld?
Hoe sterk is de bevolking en de aard der vrouwen?
Wat zijn er de voornaamste plaatsen?
Wie regeert er, en wat valt er aangaande den vorst te zeggen?
Welke zijn er de artikels van uit- en invoer?

B I N T A N G.

Wat weet gij van de ligging en grootte van *Bintang?*
Wat van den meer algemeenen naam?
Welke vorst regeert er, waar houdt hij zijn verblijf en in welke verhouding staat hij tot het Gouvernement?
Welk besluit is voor *Riouw* belangrijk?
Wat weet gij van het gezag van het Gouvernement op *Bintang?*
Wat levert het op, en hoe is er de staat des handels?

EILANDEN AAN DE WESTKUST VAN SUMATRA.

I. E N G A N O.

Wat valt in het algemeen ten opzigte van de ligging van *Engano* op te merken?

Hoe is er de bodem, wat levert die op, hoe is er het planten- en dierenrijk?

Wat staat er omtrent de bevolking aangeteekend?

II. POELOE MÉGA.

Wat weet gij van *Poeloe Méga?*

III. POELOE SANDING.

Zeg eens, wat gij aangaande *Poeloe Sanding* geleerd hebt.

IV. POELOE PAGI OF NASSAU-EILANDEN.

Wat weet gij van den naam, de ligging en het voorkomen der *Nassau-eilanden?*

Wat van het dieren- en plantenrijk?

Wat aangaande de bewoners?

V. SIPORAH.

Wat vindt gij van *Siporah* vermeld?

VI. SI BIROE.

Zeg eens wat gij van *Si Biroe* weet.

VII. POELOE BATOE.

Wat weet gij van *Poeloe Batoe?*

VIII. POELOE KAPINI.

Wat kunt gij mij van *Poeloe Kapini* zeggen?

IX. POELOE NIAS.

Waar ligt *Poeloe Nias*, hoe is er de grond, wat brengt die voort, en welke handel is er?

Wat weet gij van de bevolking?

Wat valt omtrent de distrikten en den slavenhandel op te merken?

X. POELOE NAKO-NAKO.

Wat weet gij van *Poelo Nako-Nako?*

XI. POELOE BANJAKH.

Wat valt er van *Poeloe Banjakh* te zeggen?

XII. POELOE BABI.

Deel mij mede wat gij van *Poeloe Babi* laast.

TWEEDE HOOFDGROEP.

B O R N E O.

WISKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GEDAANTE.

Behalve deszelfs noordoostelijke langwerpige uithoek, is *Borneo* een vrij regelmatig vierkant vlak, wiens zijden echter op verschillende plaatsen verscheidene vooruitstekende punten vertoonen, die zeeboezems of baaijen vormen.

§ 2. GROOTTE.

De vlakke inhoud van *Borneo*, dat voor het grootste eiland van den aardbodem gehouden wordt, zou 9,893 geographische mijlen bedragen.

§ 3. LENGTE EN BREEDTE.

Het eiland *Borneo* strekt zich van 109° 5′ tot 119° 7′ oosterlengte en van 4° 30′ zuider- tot 7° 10′ noorderbreedte uit. Van den zuidwest- tot den noordoosthoek is het 12° lang of twee honderd veertig uren gaans; deszelfs breedte op het midden bedraagt 10°.

§ 4. WARMTEGRAAD.

De thermometer teekent op *Borneo* des daags van 82° tot 95°, en des nachts van 76° tot 82°. Op de bergen is het koeler.

NATUURKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GRENZEN.

De grenzen van *Borneo* zijn:
Ten noorden, *de Chinesche zee;*
Ten noordoosten, *de Solo zee;*
Ten oosten, *de zee van Celebes*, *de straat van Makassar;*
Ten zuiden, *de zee van Java;*
Ten zuidwesten, *de straat van Karimata;*
Ten westen, *de golf van Siam* en *de Chinesche zee.*

§ 2. ZEEËN, GOLVEN, STRATEN, BAAIJEN EN HAVENS.

a. De Chinesche zee, die Borneoos westkust van den noordoosthoek tot *Tandjong Datoe* bespoelt.

b. De Solozee, die op de noordoostkust spoelt.

c. De zee van Celebes, aan het noordelijkste gedeelte van de oostkust.

d. De zee van Java, die Borneo van Java scheidt.

e. De golf van Siam, die op het westelijkste gedeelte van Borneo stuit.

f. De straat van Karimata, die Borneo van Billiton en de Karimata-eilanden afscheidt.

g. De straat van Makassar, tusschen Celebes en Borneo.

h. De baai van Maloedoe, en de Sint Anna of *Labokbaai*, aan de noordoostkust.

i. De Dwaalbaai, de Sint Lucia-baai en de baai van Sint Vit, aan de oostkust.

j. De baai van Banjermasing, en die van Sampit aan de zuidkust.

k. De baai van Tandjong Datoe en de baai van Borneo, aan de westkust.

l. De haven van Banjermasing, aan de zuidkust.

m. De havens van Pontianakh, Mampuawa, Sambas en Borneo, aan de westkust.

§ 8. GESTELDHEID VAN DEN DAMPKRING.

Ofschoon *Borneo* onder de evennachtslijn ligt, is er de hitte niet zoo hevig, dat zij onverdragelijk kan genoemd worden. De dampkring is er vochtig, hetwelk en aan de moerassige stranden en aan de binnenwateren en meren wordt toegeschreven. Van Mei tot November duurt er de drooge moeson. Hoezeer de kusten om hare moerassige gronden als ongezond worden beschouwd, wordt de lucht door hunne uitwasemingen niet dermate besmet, dat dezelve verderfelijke ziekten doet ontstaan. De ondervinding heeft bewezen dat zelfs de Europeaan er een reeks van jaren zeer gezond kan leven. Op de bergen wordt de dampkring naarmate men hooger stijgt, koeler; de warmtegraad op de hoogste bergen is nog niet bekend; maar de thermometer teekent er zeker boven het vriespunt. In den regentijd kan het op de westkust hevig waaijen, zwaar regenen en sterk donderen; somtijds schudt er het aardrijk.

djong Rodi, *Slijkhoek* of *Kijvershoek*, ook *Vlakhoek* genaamd.

Aan den zuidwesthoek: *Tandjong Sambar*.

Aan de westkust: *Tandjong Mera* of *Moewara*.

§ 10. MEREN, RIVIEREN EN BRONNEN.

a. *Meren*.

Op het noordoostelijke gedeelte van *Borneo* is een zeer groot meer, dat *Kini-Baloe* heet, en ruim honderd mijlen in omtrek heeft. Uit hetzelve ontspringen verscheidene rivieren, als: de *Tawaran*, de *Tampasak*, de *Soegoet*, de rivier van *Banjer Masing* en vele anderen. De overige meren hebben in het algemeen een bruinachtig water en zijn vischrijk.

b. *Rivieren*.

Borneo heeft vele rivieren, waaronder de voornaamsten zijn:

Aan de noordkust: *de Sandandon*.

Aan de oostkust: de *Matita*, de *Billipapan*, de *Pasir*, de *Pasir Brawa*, de *Kamala*, de *Boekit*.

Aan de zuidkust: de rivier *Banjar Masing*, dat in de inlandsche taal *Bandjar-másing* geschreven wordt, hetwelk beteekenen kan: de *algemeene stroom* of *stroom van de bijzondere stroomen*. Zij is de grootste rivier van *Borneo*, die vele rivieren en beken in zich opneemt, wier water zwartachtig is door de plantaardige deelen, die zij uit het rottende plantenrijk der moerassige gronden medeslepen. Van al de rivieren der bekende eilanden zou zij zich het verst uitstrekken; daar zij volgens de getuigenis van inlanders uit het meer *Kini-Baloe* haren

oorsprong neemt. Aan de monding op de bank, in de baai, is de rivier niet dieper dan twee, maar hooger opvarende, heeft zij zes vademen water, en is tot ver in het land bevaarbaar. Zij stroomt in eene zuidelijke rigting door het koningrijk van *Banjar Masing*. Tot op dertig uren afstands van hare monding, is deze rivier aan den invloed van eb en vloed onderworpen. Haar stroom vloeit statig en langzaam door lommerrijke dreven, die velerlei boomen en planten bevatten. Krokodillen en muskieten maken haar, zoo wel als de kleinere rivieren en meren, even gevaarlijk als onaangenaam. Wijders vindt men aan die kust de rivieren: *Benar*, *Kamonti*, *Tabanjoe*, *Mandawai*, *Sampit*, *Versche rivier*, *Pemboewang*.

Aan de westkust: de vier voorname rivieren, *Sukadana*, *Pontianak*, *Mampawa*, *Sambas*, die door de rijken stroomen, welke dezelfde namen dragen: wijders de minder belangrijke rivieren: *Sedang*, *Kalko*, *Salat*, *Banalo*, *Passara*.

c. *Bronnen.*

In de bovenlanden van *Borneo* worden ontelbare bronnen aangetroffen, die het helderst water opleveren; sommigen bevatten mineraalstoffen, en voornamelijk zwaveldeelen.

§ 9. VOORTBRENGSELEN.

A. Dierenrijk.

1. *Huisdieren.*

De huisdieren zijn op *Borneo* schaars, hetwelk aan de moerassige gronden te wijten is. Op *Banjermasing*

worden enkele paarden aangetroffen. Op sommige plaatsen zijn buffels, schapen, geiten, honden; varkens worden veel door de Chinezen aangefokt.

2. *Wilde dieren.*

De olifant, die alleen aan de noordkust gevonden wordt; zeekoeijen, tijgers, panters, buffels, zwijnen, herten, hertzwijnen; allerlei apen, waaronder de *Orang hoetan* de eerste plaats bekleedt, wiens vaderland *Borneo* is; wijders de *gibbon*, de *choras* en de *kahau*, stekelvarkens, honden, vliegende vossen, ratten.

3. *Wilde Vogelen.*

De voornaamste zijn, adelaren, gieren, neushoornvogelen, paauwen, reigers, *flamingoos*, raven, uilen, spechten, duiven, hoenders, papegaaijen en zwaluwen.

4. *Visschen.*

a. *Zeevisschen en Zeedieren.*

Cacheletten, walvisschen, robben, schildpadden, oesters en allerlei visschen.

b. *Riviervisschen.*

Ontelbare vischsoorten worden in de menigvuldige rivieren en meren van *Borneo* gevonden; waaronder eene zalm- en eene brasemsoort bijzonder in aanmerking komen.

5. *Land- en Waterdieren.*

De rivieren en meren van *Borneo* wemelen van krokodillen, leguanen en allerlei slangen zijn er voorhanden. In en in de nabijheid der moerassen, zijn kikvorschen en bloedzuigers.

6. *Kruipende en vliegende insekten.*

Deze staan genoegzaam aan die van *Sumatra* gelijk; de prachtigste kapellen mitsgaders zijdewormen treft men er aan.

B. Plantenrijk.

1. *Boomen.*

De ijzerhoutboom, sagopalm, kokosboom, bamboes, sandelhout, grove kaneelboom, benzoinboom, drakenbloedboom, muskaatboom, kamferboom, katoenboom en nagelboom zijn de voornaamsten; buiten die zijn er vele andere houtsoorten, welke uitmuntend timmerhout opleveren.

2. *Boomvruchten.*

Citroenen, bananen, manggistan, ramboetan, peper, kokosnoten en anderen.

3. *Veldvruchten.*

Rijst, die in het koningrijk *Borneo* in genoegzamen overvloed groeit. In de overige deelen van het eiland moet jaarlijks rijst aangebragt worden; inlandsche aardappelen, meloenen, ananas, gember, betelbladen, turksche tarwe, eene soort van gierst en eenige groenten.

4. *Planten en heestergewassen.*

De uitgestrekte wouden en wildernissen van *Borneo* zijn met ontelbare planten en heesters bedekt; de meesten zijn nog niet bekend; vele staan aan die van *Sumatra* en *Java* gelijk. Gansche rottingbosschen treft men op dit eiland aan.

5. *Bloemen.*

In de wouden en dalen treft men de schoonste

bloemen aan, waarvan vele nog onbekend zijn. Die, welke op *Sumatra* voorkomen, zijn op *Borneo* aanwezig.

C. Delfstoffenrijk.

1. *Metalen.*

Borneo is zeer rijk in goud, diamanten, gekleurde edelgesteenten en kristal, en levert ook koper, ijzer en tin op.

§ 13. BEWONERS.

A. Stammen.

De hoofdstammen op *Borneo* zijn:

a. *Dajakkers*, die voornamelijk in de binnenlanden wonen, en verscheidene namen dragen; hun algemeene naam is *Biadjoe*, vooral aan de zuid- en westkust; in het noordelijke gedeelte heeten zij: *Idaans* en in het oostelijke gedeelte *Tidoens*. Sommigen willen, dat zij tot het oorspronkelijke ras der *Alfoeren* zouden behooren. Ten zuiden van het koningrijk *Borneo* wonen de wilde volksstammen, *Doesoems*, *Kajans* en *Maroets* genaamd. In het ontoegankelijk gedeelte van het eiland wonen nog *Papoeaas* in eenen staat van wildheid, dewelke aan dien der wilde dieren grenst.

b. *Arabieren*, waaruit sommige vorsten afstammen.

c. *Maleijers*, die de kusten en dorpen nabij de mondingen der rivieren bewonen.

d. *Chinezen*, die in de binnenlanden de mijnen bewerken, en aan de kusten handel drijven.

e. *Europeanen*, die als ambtenaren of als krijgslieden in de nabijheid der kusten wonen.

Wijders worden er eenige *Javanen* en *Boeginezen* gevonden.

B. Ligchaamsbouw.

De *Dajakkers*, die hier in aanmerking komen, zijn rijzig van gestalte, schooner, bevalliger en slanker dan de *Maleijers*; zij hebben een hoog voorhoofd, hoogen neus, donker bruin haar, dat niet gekroesd is zoo als van de *Papoeaas*, maar regt nederhangt en veelal kort afgesneden wordt. De weinige vrouwen, die door reizigers, onder hen gezien zijn, waren blanker dan de meeste Maleische vrouwen, hadden eenen fraaijen vorm en een schoon gelaat.

De overige volkstammen, die elders beschreven zijn, worden hier niet vermeld.

C. Aard en Karakter.

1. *Dajakkers*.

De *Dajakkers* leven nog in eenen staat van ruwheid en onwetendheid; zij zijn zeer bijgeloovig, hebben een duister gevoel van een opperwezen; onderling leven zij vreedzaam, eenvoudig en stil. Hunne beruchte wreedheid en lafheid, die zij bij het koppensnellen en bij andere gelegenheden aan den dag leggen, zijn een onmiddellijk gevolg hunner heilige gebruiken en volstrekt geen bewijs van slechtheid, dewijl de aloude instellingen hunne hoogste wet zijn, en zij bij de opvolging derzelven, hunne gewaande verpligting betrachten. In den landbouw hebben zij eenige vorderingen gemaakt, en de voortbrengselen van den grond brengen zij naar de nabijgelegene markten. Hunne eeden blijven zij getrouw.

2. *Arabieren*, *Maleijers*, *Javanen* en *Boeginezen*.

De *Arabieren*, *Maleijers*, *Javanen* en *Boeginezen*, die

voornamelijk aan de kusten wonen, staan op eenen veel hoogeren trap van ontwikkeling. Zij bebouwen de rondom hunne woningen gelegene gronden, maken tuinen, houden vee, leven gedeeltelijk van de vischvangst en mogen als ijverig beschouwd worden. De *Arabieren* zijn, op den, hen toegekenden hoogsten rang, trotsch; daarenboven slim en arglistig, en zelden vatbaar voor zachte en edele gewaarwordingen. De *Maleijers* zijn hooghartig, levendig van aard, wreed, wraakzuchtig en weinig te vertrouwen. De *Javanen* zijn goedaardiger en braver, en de *Boeginezen*, vlug, ijverig, maar laf en laag van karakter.

3. *Chinezen.*

Zoo als overal, zijn hier de *Chinezen* onvermoeid in den arbeid, die hier hoofdzakelijk het verzamelen van schatten, meer dan elders ten doel heeft; de zucht naar rijkdommen, die hier door den handel in goud en diamanten hevig wordt aangevuurd, verdooft bij hen alle edele gevoelens. Listig en bedriegelijk van aard, spannen zij alle krachten in om bemiddeld naar hun land terug te keeren of gedurig een gedeelte van het verzamelde over te maken; overigens zijn zij zeer zinnelijk van aard.

De vrouwen (die der *Dajakkers* uitgezonderd) weven zijden en katoenen kleedjes, en maken aardewerk, matten en manden.

STAATKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. BELANGRIJKHEID.

Borneo is niet alleen het grootste, maar ook het rijkste

eiland van den aardbodem; de vruchtbaarheid van den grond, en de overvloed van goud- en diamantmijnen, maken het tot eene onuitputbare bron van kostbare schatten, die meestendeels den *Chinezen* ten deel vallen. De westkust van het eiland zou jaarlijks niet minder dan voor twaalf millioenen aan goud opleveren. Hiervan zouden ruim zes millioenen naar *China*, en drie millioenen naar de vaste kust van *Indie*, en eenige voorname eilanden gaan; de vorsten, rijksgrooten en mijnwerkers zouden gezamenlijk drie millioenen ontvangen. De Chinezen, die gedurig in talrijkheid, en meer en meer in magt toenemen, hebben eenen zoodanigen invloed verworven, dat van het oppergezag der vorsten slechts eene schaduw is overgebleven, daar zij hun naar willekeur den bepaalden cijns voldoen.

Of het met eene gezonde staatkunde zou strooken, den verderen aanvoer van Chinezen op *Borneo* te beletten, gelijk zulks door den keizer van *China* ten aanzien van vreemdelingen in het algemeen wordt in acht genomen, is een punt, dat welligt overweging verdient. Door zoodanigen maatregel zouden de Chinezen, die tot de mijnen in betrekking staan, zoo wel door jaarlijksche terugkeering naar hun vaderland, als door sterfgevallen dermate verminderen, dat zij de mijnwerken zouden moeten laten varen, waardoor de mijnen door middel van eene schikking met de vorsten, die jaarlijks eene ruime schatting zouden ontvangen, in het bezit van het Nederlandsche Gouvernement konden komen.

Bij de beschouwing van de volksverhuizingen in Europa, waaronder zoo vele brave huisgezinnen worden

aangetroffen; terwijl het slechtste volk uit *China* naar *Borneo* gaat, om van daar met schatten terug te keeren, zou het met beginselen van zedelijkheid strooken, om die schatten eerder voor Christenen dan voor het fortuinzoekend gedeelte van heidenen te bestemmen. Daartoe zouden zich personen genoeg aanbieden; en, daar thans, bij de allergebrekkigste werktuigen, die de Chinezen in de mijnen gebruiken, er zeer veel goud uit dezelve getrokken wordt, is het aan geenen twijfel onderworpen, dat bij de volmaaktheid der Europesche werktuigen, de mijnen, die op *Borneo* met dezelven bearbeid werden, oneindig meer goud dan thans, zouden opleveren.

De maatregel, om de verdere aankomst van Chinezen op *Borneo* te beletten, zou den keizer van *China* welgevallig zijn; daar dezelve met zijne wetten zou overeenstemmen, die iederen onderdaan verbieden, het hemelsche rijk te verlaten.

Ten opzigte der *Dajakkers* valt op te merken, dat zij nog heidenen en zeer vatbaar voor ontwikkeling zijn; diegene onder hen, welke het Islamismus omhelsd hebben, zijn ijverige Mahomedanen geworden. Aan vernuft en nijverheid ontbreekt het hun niet, gelijk uit hunne geschiktheid voor den landbouw blijkt; daar duizenden hunner zich onder de leiding van weinige Maleijers, op verscheidene plaatsen met goed gevolg op denzelven hebben toegelegd. Voor meer dan eene eeuw toonden zich de *Dajakkers* zeer geneigd tot omhelzing van het Christendom, en thans wordt vastgesteld, dat zij onder de leiding van bekwame mannen zoowel

Christenen als landbouwers zouden worden. Bij hen behoeven geene ingewortelde beginselen zoo als bij de Mahomedanen, bestreden te worden; zij zijn vatbaar voor leiding en overtuiging, en het is als een zedelijke pligt te beschouwen, zich aan hun lot, dat voor zoo-veel verbetering vatbaar is, gelegen te laten liggen.

Dat het aan vele moeijelijkheden onderworpen is van *Borneo* datgene te maken, waarvoor het vatbaar is, lijdt geen twijfel; doch in de overwinning derzelven is eene hooge, onsterfelijke eer gelegen. Wat nu onze invloed op *Java* en elders, en die der Engelschen in *Britsch-Indië*, hebben uitgewerkt, is algemeen bekend; en bij eenen bedaarden, maar vasten tred, gepaard met eenen veerkrachtigen wil, die voor geene hinderpalen of armzalige oordeelvellingen terugdeinst, maar in haar eenen prikkel tot volharding vindt, moet zoo wel in den stoffelijken als in den zedelijken staat van *Borneo* eene groote, heilzame omwenteling plaats hebben, waardoor wij niet alleen den roem zouden verwerven, een magtig ruw volk den landbouw te hebben leeren kennen en beminnen, maar het tevens dat licht te hebben doen deelachtig worden, hetwelk hij verspreidde, die zeide: « *Gaat henen, onderwijst alle volken.* » Dan toch zou de aantijging vervallen, dat wij ons in *Indië* overal indringen, om goud te schrapen; de onbevooroordeelde zou moeten getuigen, dat de behartiging der tijdelijke en eeuwige belangen van de *Dajakkers*, zoo wel uit een staatkundig als zedelijk oogpunt beschouwd, der menschheid tot waarachtige eer verstrekte.

Zoo wel mannen van beleid en kunde, als van beproefde deugd zouden een zoodanig werk met vrucht kunnen aanvangen en voortzetten; en zoo wel onder de ambtenaren in *Indië* als in *Nederland*, worden er zoodanige mannen aangetroffen.

De ligging van *Borneo*, in het middenpunt van onzen archipel, is voor den wereldhandel geschikter dan eenig eiland. In de nabijheid van *Java*, *Sumatra*, *Cochin-China*, *China*, de *Philippijnsche* eilanden, en *Celebes* gelegen, moet het bij de uitbreiding van den landbouw een der bloeijendste oorden der wereld worden.

§ 2. BEVOLKING.

Het eiland *Borneo* is dun bevolkt; het getal zijner bewoners wordt op drie millioenen begroot, dat in evenredigheid van deszelfs uitgestrektheid zeer gering is. Aan den woesten staat der bevolking, zoo wel als aan hare onteerende gewoonte van koppensnellen, moet het gering getal van inboorlingen worden toegeschreven.

§ 3. ALGEMEENE INDEELING.

Op *Borneo*, zijn verscheidene koningrijken en vorstendommen, de voornaamste koningrijken, die onder sultans staan, zijn: *Banjermasing*, *Sukadana*, *Pontianak*, *Sambas* en *Borneo*.

Banjermasing.

Banjermasing, op 114° 48′ oosterlengte, dat in de inlandsche taal *Bandjar-masing* geschreven wordt, is een koningrijk aan de rivier van dien naam.

Aan de monding op de bank in de baai, is de rivier niet dieper dan twaalf voet; hooger op varende heeft

zij zes vademen water en is tot ver in het land bevaarbaar. Het rijk, dat in het zuidelijke gedeelte des eilands ligt en zich ver in de binnenlanden uitstrekt, wordt door eenen sultan geregeerd, die een bondgenoot van het Nederlandsch Gouvernement is; als het grootste van het eiland beschouwd, en door gezegde rivier doorsneden. De bevolking bestaat er uit eene mengeling van *Boeginezen*, *Chinezen*, *Djohorrezen*, *Javanen* en *Sumatranen*, behalve de *Dajakkers*, die voor een gedeelte in de nabijheid der kusten en voor een gedeelte in het binnenland wonen. Het Nederlandsch Gouvernement heeft er eenen Resident, die met eenige ambtenaren benevens het garnizoen aan de westzijde van de rivier te *Tatas* nabij de stad *Banjermasing*, alwaar de sultan woont, zijnen zetel houdt.

Het vijfhoekig fort der Hollanders liggende te *Tatas*, is met palissaden voorzien en heeft aan den rivierkant drie en aan de landzijde twee bolwerken.

De Mahomedaansche bevolking zal in het rijk van *Banjermasing* naauwelijks tien duizend zielen bedragen, terwijl de *Dajakkers* daarentegen zeer talrijk zijn, daar het distrikt genaamd *Dajakh Ketjil* vijftig, en het distrikt *Dajakh Besar* zevenhonderd dertig dorpen heeft, die allen zeer vele inwoners bevatten, wier getal onbekend is.

De uitvoer bestaat te *Banjermasing* voornamelijk in stofgoud, was, peper, benzoin, vogelnestjes, matten, rotting en zonnehoeden. Het goud is er beter dan te *Sambas*, en de diamanten zijn er fijn en groot; ijzer is er in overvloed. De goudmijnen liggen er digt aan

de oppervlakte der aarde, soms geen drie vademen diep. De mijnen zijn gewoonlijk met eenen korst bedekt, die veel op verrotte boomschors gelijkt. De diamantmijnen hebben doorgaans op hare oppervlakte zwarte keisteentjes en gele steenachtige aarde. De invoer bestaat voornamelijk in rijst, zout, suiker, opium, allerlei koralen en agaatsteenen, Chinesche porceleinen, zijdenstoffen, buskruid, wapens en staalwerken. Groote paarden worden er duur betaald.

Sukadana.

Het rijk van *Sukadana* ligt op de zuidwestkust van *Borneo* aan de rivier van dien naam en bewesten de rivier van *Kotariengan*, strekkende zich tot aan de rivier *Lawa* uit; ten zuiden grenst het aan de zee van *Java*, en ten westen, aan de straat *Carimata*. Dit rijk, dat door eenen sultan geregeerd wordt, strekt zich ver in de binnenlanden uit, die nog zeer weinig bekend zijn; het is op verre na zoo magtig niet als *Banjermasing* en deszelfs vorst wordt in de binnenlanden naauwelijks erkend. Het land levert veel diamanten en kamfer op, waardoor de vorst aanzienlijke inkomsten geniet. De grond is er zeer vruchtbaar, doch weinig bebouwd. De hoofdstad *Sukadana*, die de zetel van den vorst en van een Nederlandschen gezaghebber is, ligt aan eene groote baai, aan den ingang van de rivier *Sukadana* en heeft eene goede haven. Javanen en Maleijers drijven handel op deze plaats, alwaar een levendige handel in opium bestaat. Te *Landak*, dat noordwaarts van *Sukadana* ligt, en alwaar een hoofdambtenaar van den vorst van *Sukadana* gevestigd is, heeft het Nederlandsch

Gouvernement eenen Adsistent Resident, die aldaar deszelfs belangen behartigt.

Kotariengan is eene stad op de zuidkust van *Borneo*, tusschen *Banjermasing* en *Sukadana* aan de rivier *Kotariengan* gelegen. Er is eene goede haven, die door vele handelaren bezocht wordt.

Westwaarts van *Sukadana* liggen verscheidene onderhoorige eilanden, als *Lajak*, *Karaimata* of *Krimataja* en *Soeroetoe*. Op *Karimata* valt veel ijzer, waarvan de inwoners van *Sukadana* hunne wapens vervaardigen; terwijl de inlanders uit den omtrek insgelijks dit metaal van daar afhalen. *Karimata*, dat eenen omvang van zes mijlen, en eene piek heeft, is woest en boschrijk.

Pontianak.

Het rijk van *Pontianak* ligt benoorden *Sukadana* aan de westkust van *Borneo* onder de evennachtslijn, en wordt door de rivier *Pontianak*, die vele mondingen heeft, doorsneden. Het Nederlandsch Gouvernement heeft er eenen Resident, die zorg draagt, dat de sultan van het rijk zijne, met dat Gouvernement aangegane verbondschriften naleeft. Nabij de stad van dien naam ligt een fort met eene behoorlijke bezetting van Nederlandsche troepen, om het gezag van den Resident klem bij te zetten. De hitte is hier van 84° tot 90° Fahrenheit, de grond is laag en moerassig, doch het luchtgestel is er niet ongezond. Zee- en riviervisch heeft men er in overvloed. De voorname handel bestaat hier in diamanten, goud, vogelnesten en peper; de invoer daarentegen in opium, boomwol, rijst, zout, lijnwaden en Chinesche waren.

In en rondom de stad *Pontianak* wonen 10,000 Chinezen, 3000 Maleijers, 1000 Boeginezen en 100 Arabieren behalve de inboorlingen en eene menigte slaven.

Tusschen *Pontianak* en *Sukadana* ligt het rijkje *Matan* dat vroeger door eenen afhangeling van den Sultan van *Sukadana* bestuurd werd, doch thans door het Nederlandsche Gouvernement onder den vorst *Radja Akhil* gesteld is, die zich door zijne dapperheid en beleid tegen de zeeroovers zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Volgens het algemeene gevoelen zouden in het rijk *Matan* de voornaamste diamantmijnen van *Borneo* gevonden worden; terwijl het parelen, vogelnestjes, tin, ijzer, sago en was oplevert. Benoorden *Pontianak* ligt het rijkje *Mampawa*, dat 24,000 zielen telt, en onder eenen sultan staat, die het Nederlandsche gezag erkent, dat er een etablissement heeft.

Sambas.

Het koningrijk *Sambas* ligt aan de westkust van *Borneo* tusschen *Sukadana* en het koningrijk *Borneo* van 109° tot 111° oosterlengte; ten westen wordt het door de zee bespoeld. Verscheidene rivieren stroomen door hetzelve, waaronder de rivieren: *Sambas*, *Mampawa*, *Pontianak*, *Sedang* en *Salat* de voornaamsten zijn. Het luchtgestel wordt er voor niet ongezond gehouden, en de grond is er zeer vruchtbaar. Het land dat zeer volkrijk is, wordt door eenen Mahomedaanschen sultan geregeerd, die in de distrikten zijne opperhoofden benoemt.

De hoofdstad *Sambas*, aan de rivier van dien naam gelegen, is de zetel van den Nederlandschen Resident en

van den sultan van het rijk. Er ligt eene Nederlandsche bezetting tot handhaving der regten van het Nederlandsch Gouvernement.

Het voornaamste distrikt is *Montrado* (*Montradok* of *Tradok*) dat door Chinezen bevolkt is, die er de beroemde goudmijnen voor eigene rekening bewerken en hunne eigene hoofden kiezen. De hoofdplaats *Montrado* bevat 6000 zielen, meest allen chinezen.

De binnenlanden van *Sambas* bevatten ook diamanten en benoorden *Sambas* vallen bezoarsteenen en parelen.

De opperhoofden benoorden kaap *Dati* zijn beruchte zeeroovers, die de wateren van *Borneo* zeer onveilig maken.

Borneo.

Het koningrijk *Borneo* (het eigenlijke *Borneo* of *Borneo propre*) ligt aan de noordwestkust van het eiland tusschen *Sambas* en *Maloedoe* en is het grootste in uitgestrektheid op *Borneo*. De sultan van het rijk is een geheel onafhankelijk vorst, die met niemand verbondschriften heeft gemaakt. De stad *Borneo* ligt aan de rivier van dien naam, die tot ver boven de stad bevaarbaar is; zij is door moerassen omringd, op palen gebouwd, zeer onaanzienlijk en bevat naauwelijks twee honderd huizen. Het zoogenaamde paleis van den sultan is van niebong-hout met beschotten van eene soort van matten, die van kadjang vervaardigd zijn. De voortbrengselen van *Borneo* zijn: kamfer, die de beste van geheel de wereld is, zwarte peper, zwarte en witte vogelnestjes, sago, rijst, rotting en hars. De bevolking van *Borneo* bestaat uit edellieden en slaven, vrijen bestaan er niet. De

vaartuigen van *Borneo* drijven handel op *Sienga-Poera*, *Malakka*, *Riouw*, *Sambas* en *Pontianak*, terwijl thans zelden vreemde handelaren zich naar *Borneo* begeven, uithoofde zij aldaar wegens den trouweloozen aard der vorsten niet veilig zijn.

Noordoostkust van het eiland Borneo.

De noordoostkust van *Borneo* is wel het schoonste, het meestbebouwde en vruchtbaarste gedeelte van het eiland, dat thans onder den sultan der *solo-eilanden* staat, en aan denzelven cijnsbaar is. Dit den sultan onderworpene landschap strekt zich van kaap *Sampanmangio* tot aan de baai *Sint Lucia* uit. In het Noordwesten wordt het door de baai *Maloedoe*, in het noorden door de groote baai *Labokh*, in het oosten door de dwaalbaai en de baai *Sint Lucia* bespoeld. De kust is hoog en kleiachtig en strekt zich in het noorden met eene breede landtong in de zee der *Solo-eilanden* uit, waarop zich de twee aanzienlijke bergen *Kingbatangan* en *Oesang* verheffen. Op de noordoostkust zijn de volgende distrikten.

a. Het distrikt *Maloedoe* of *Maroedoe*, dat het westelijke gedeelte van de noordoostkust uitmaakt, en ten zuiden aan de staten van den sultan van *Borneo* grenst. De baai *Maloedoe* heeft eenen goeden ankergrond en ontvangt het water van verscheidene kleine rivieren. Aan de kusten wonen *Maleijers* en in de binnenlanden *Dajakkers* in grooten getale, die eenen overvloed van rijst, groenten en andere levensmiddelen bezitten. Hier valt de beste rottingsoort, waaronder er van tien tot twintig voeten lang gevonden worden, die zeer gezocht

zijn. In het binnenste gedeelte van dit distrikt ligt het merkwaardige meer *Kini Baloe*, dat groot van omvang zou zijn en verscheidene eilanden zou bevatten; uit hetzelve nemen verscheidene rivieren haren oorsprong, en deszelfs oever wordt door *Alfoeren* bewoond.

In het distrikt *Maloedoe* ligt de stad van dien naam aan de baai, die insgelijks zoo genaamd en druk door de *Chinezen* en *Solo-eilanders* bezocht wordt. — *Banggi* of *Bangoewi* is een tamelijk groot eiland in het noordoosten van de *Maloedoe-baai*, op 7° 15′ noorderbreedte; het heeft eene kleine rivier en levert vele schildpadden op, maar is onbewoond. — *Balambangan* is een eiland op de westkust van *Banggi*; het heeft eenen vruchtbaren grond, versch water, goed hout en de zee overvloed van visch: het is mede niet bewoond. — Rodom *Banggi* liggen de onaanzienlijke eilanden *Salsingar*, *Mansi* en *Bangkawan*, en bewesten kaap *Sampanmangio* de eilanden *Barton*, *Batamandi* en *Mantanani*.

b. Het distrikt *Pahitan* in het oosten van *Maloedoe* aan de baai van dien naam, waarin de vloed *Pahitan* uitloopt. In de binnenlanden wordt voortreffelijke kamfer, en aan de kusten eene menigte fraaije vogelen gevonden. De inwoners zijn *Maleijers*. — *Pahitan* is eene plaats aan dezelfde rivier, waarop handel gedreven wordt. — Aan den bogt van *Pahitan* liggen de eilanden *Malawali*, *Tibakan* en *Simadâie*.

c. Het distrikt *Pappái* in het oosten van *Pakitan*, dat het land nabij de baaijen *Labokh* en *Sandakan* bevat, en door verscheidene rivieren bewaterd wordt,

waarvan de meesten voor praauwen bevaarbaar zijn; onder dezelven telt men de *Tawaran*, die uit het meer *Kinibaloe* vloeit, de *Tampasokh*, de *Absi*, de *Labokh* en de *Amboeni*, welke laatste naar het westen stroomt. Aan alle deze rivieren wonen *Maleijers*, maar in het binnenlandsche gedeelte van de rivieren *Tawaran* en *Kimanis*, welke laatste de grenzen der Solosche bezittingen uitmaakt, wonen de *Idaäns*. Het land, dat sterk bevolkt is, levert rijst, sago, pinang, kokos, die olie voor den uitvoer geeft, kamfer, was, peper, gember, specerijen en gom, welke laatste uit den tandjoe-boom gewonnen wordt. De inwoners vervoeren veelal zelven hunne waren op hunne praauwen, ook worden die gedeeltelijk door *Chinezen* en *Solo-eilanders* afgehaald.

Abej, is de voornaamste haven aan de gansche kust, en de eenige, alwaar de schepen voor den westewind beveiligd zijn. Deze haven ligt aan de rivier van dien naam; de omstreken zijn goed bebouwd en leveren rijst, peper en gember. — Voor de baai *Labokh* liggen de eilanden *Lobyran*, *Manbahenawan* en *Bagoewan*.

d. Het district *Mangidara* in het oosten van *Pahitan*, dat de landtong van *Oesoeng* bevat, waarop het gebergte *Kingbatangan* rust; in het zuiden ligt op de oostkust de *Dwaalbaai* of *Darvelbaai* met ontelbare eilanden. De hoofdrivier is er de *Tawoe*, wier monding tegenover het eiland nabij het voorgebergte *Bieroe* is. Het land is rijk aan vee, dat er goede weiden heeft; in de wouden zijn olifanten, die echter niet getemd worden; aan de kusten zijn vogelnestjes, en er is was, zegellak, hout,

hars en goud. De bewoners der kusten zijn gedeeltelijk *Maleijers*, die der binnenlanden *Idaäns*.

Talapam, is de beste haven tusschen de *Sandakanbaai* en het eiland *Tambisan* aan de baai: *Gikong* genaamd.

Tambisan, een eiland op den noordoosthoek, waarbij eene goede haven is. — *Gadjah* of *Gaja* een eiland van de noordoostkust op 4° 40′ noorderbreedte en 116° 55′ oosterlengte, hebbende eene goede haven. Rondom hetzelve liggen de eilanden *Laboen*, *Rahapa*, *Si Amei*, *Si Bangok*, *Danawan*, *Ligatan* en *Siparan*. Nabij de kust ligt *Koelibabang*, tusschen de *Dwaalbaai* en *Sint Luciabaai*.

Het landschap Tiroen.

Op de noordoostkust van de baai van *St. Lucia* tot aan het voorgebergte *Konong'an* ligt het landschap *Tiroen*, dat verscheidene rivieren heeft, waaronder de *Baros* of *Koeran*, bevaarbaar en de bekendste is. De kusten zijn laag en bestaan voornamelijk uit rijstvelden; de gebergten liggen rondom in de nabijheid en zijn door vruchtbare dalen doorsneden. Het voornaamste voortbrengsel is de sagopalm, die het belangrijkste handelsartikel op de markt uitmaakt. De klippen nabij de kusten zijn de verblijfplaatsen van eene soort van zwaluwen, wier nestjes zeer beroemd zijn. De wouden leveren honig, was, rotting, bindrotting en mastboomen, in het gebergte vindt men goud. De inwoners zijn: *Dajakkers*, waaronder de *Idaäns* en *Tidoens* als oorspronkelijk beschouwd worden: de eersten leven in de binnenlanden, de laatsten aan de kusten, zijnde een

woest zeerooversvolk, dat zoo als vele *Dajakkers* menschenvleesch eet. Deszelfs taal is nog geheel onbekend, doch schijnt die der *Dajakkers* te zijn, dewelke aan de algemeene Polynesische Maleische taal verwant is. Zij staan even als de *Idaäns* onder kleine opperhoofden, die echter geene staatsinzettingen of andere instellingen van onderling verband bezitten; onder hen bestaan veeleer gedurige veten en vijandschap. Steden worden er niet aangetroffen, en de Europeërs hebben hier geen verkeer.

Sambakong, een eiland, voor de baai van *St. Lucia.* Langs de kusten liggen de eilandjes *Tanah, Mejrah, Poelang'ie*, *Takakan*, *Pandjang*, *Taba* en *Bonoegi.* Op 2° 15′ noorderbreedte ligt de groep *Maratoeba*, bevattende 6 eilanden, van dewelken het grootste zoet water bevat, en door de Solo-eilanders druk bezocht wordt, die er zekere zeediertjes (*Holothuria* genaamd) verzamelen.

Het landschap Koti Lama.

Hetzelve grenst ten noorden aan *Tiroen*, ten zuiden aan *Banjermasing;* aan de oostzijde wordt het door de *straat van Makasar* van *Celebes* gescheiden. Het is zeer weinig bekend; deszelfs voornaamste rivier heet *Pasir.* Het gebergte sluit zich hier meer, daar minder aan den oever aan, dewelke uit lage rijstvelden bestaat, die in den regentijd onder water staan. De lucht is er zeer ongezond, en voor Europeanen allerverderfelijkst; de land- en zeewinden verkoelen er de hitte, die er anders onverdragelijk zou zijn.

Koti Lama.

Het drooge jaargetijde duurt bij oostewinden van April tot September, en het regensaizoen, dat door stormen, orkanen en onweders vergezeld wordt, houdt van September tot Maart aan. De voortbrengselen zijn rijst, die hier voortreffelijk is en door de bij *Pasir* woonachtig Maleijers sterk verbouwd wordt; vervolgens benzoin, muskus, aloë, peper, quassia, muskaatnooten, voortreffelijke vruchten, mastik en andere gomsoorten, vooral drakenbloed, honig, was, kamfer en goud, hetwelk door de Chinezen uitgevoerd wordt. De inwoners zijn *Maleijers* van Boegineschen oorsprong, die aan de kusten wonen, en beruchte zeeroovers zijn, voorts *Idaäns* en *Biadjoes*; echter schijnen de kusten weinig bevolkt te zijn. De magtigste vorst onder de opperhoofden is de Radja van *Pasir*, die met de meesten zijner onderdanen Mahomedaansch is.

Koti of *Koeti*, de hoofdstad van het koningrijk *Pasir*, en de zetel van den Radja heeft eene vesting, die met palmboomen gepalissadeerd is, en het paleis van den Radja bevat; zij is rijk, en heeft eene rivier in hare nabijheid, die door meer dan zeven honderd Maleische vaartuigen bezocht wordt; op deze stad wordt de grootste handel van de gansche kust gedreven, die echter door geene Europeanen bezocht wordt.

Pasir is eene stad, aan dezelfde rivier, liggende op 1° 57′ zuiderbreedte en 117° 3′ oosterlengte op eenige mijlen afstands van hare monding, hebbende driehonderd houten huizen, die grootendeels door Boeginesche handelaren bewoond worden. Hier wordt een sterke handel ge-

dreven, en voornamelijk opium, kanonnen, wapens, ijzer, staalwaren, messen en boomwollenstoffen ingevoerd en tegen inlandsche voortbrengselen verruild. In den handel heeft men hier de grootste voorzorg noodig, daar de inwoners tot de bedriegelijksten en trouweloosten van al de Maleijers behooren. In 1774 werd alhier de equipaadje van het Fransche schip *Epreuve* op de listigste wijze vermoord. De Engelschen hebben hier eene faktory gehad, die zij echter verlaten hebben, doch zij bezoeken deze haven nog enkele malen.

EILANDEN IN DEN OMTREK VAN BORNEO.

a. Poeloe Laut aan den zuidoosthoek van het eiland *Borneo*.

b. Groot Solombo bezuiden *Borneo*, in de zee van *Java*, wordende door zeeroovers bewoond.

c. Arentis tusschen *Groot Solombo* en *Borneo*.

d. Carimata, bewesten *Borneo*, op 1° 40′ zuiderbreedte, waarvan de naam van de *Straat van Carimata* tusschen *Borneo* en *Billiton* ontstaat; het heeft zeven mijlen in omtrek, zware wouden, eene piek in het midden; dit eiland vertoont zich hoog, maar is niet bewoond.

e. Soeroetoe, een eiland in het zuidwesten van *Carimata* op 1° 45′ zuiderbreedte, hebbende drie mijlen in omtrek; het is onbewoond.

f. Groot Natoena zuidwestwaarts van *Tandjong Datoe*, in de Chinesche zee, op 4° noorderbreedte, 7 mijlen lang, 2½ mijlen breed, door ontelbare klippen omgeven.

Het heeft bergen, die op eenen afstand van 15 zeemijlen zigtbaar zijn.

g. Zuid Natoenaas, eene groep van onderscheidene kleine eilanden, zuidoostwaarts van *Groot Natoena* op 4° 45′ noorderbreedte en 109° oosterlengte.

h. Noord Natoenaas, eene groep kleine eilanden benoorden *Groot Natoena*, op 4° 45′ noorderbreedte.

i. Noord-Anambas, een groep kleine eilanden in de Chinesche zee, op 3° 30′ noorderbreedte en op 106° 20′ oosterlengte.

k. Midden Anambas, een groep eilandjes in het zuidwesten van *Noord Anambas*, op 2° 50′ noorderbreedte en op 106° oosterlengte. Het grootste dezer eilanden heeft 4 mijlen in omtrek.

l. Zuid Anambas, een groep eilandjes, in het zuidoosten van *Midden Anambas*, op 2° 20′ noorderbreedte en 106° 12′ oosterlengte.

m. Padang Tikar en *Koiboe*, twee eilandjes voor de monding der rivier van *Pontianakh*.

n. Porto Bello, *Lama Dato*, *S. Barbo*, *S. Esprit*, *S. Julian*, *Kamel*, *Sapateh*, *Haaijkok*, *Tambelan* bewesten *Borneo*.

o. Poeloe Laboewan, een eiland aan de noordwestkust van het koningrijk *Borneo* benoorden de hoofdstad van dien naam, op 5° 20′ noorderbreedte en op 114° 53′ oosterlengte, weleer een toevlugtsoord voor de Engelschen nadat zij door de Solo-eilanders van *Balambangan* verdreven waren.

p. Poeloe Tiga, een eiland aan de noordwestkust van *Borneo*. Van dit eiland af, tot op 12° noor-

derbreedte is de Chinesche zee met eilandjes en klippen als bezaaid, die hunne namen van Engelsche en Noord-Amerikaansche zeelieden ontleend hebben, daar sommigen de namen *Pensylvania*, en *Brittannica* dragen. Het zijn meest rotsen of vlakke eilanden, die zich naauwelijks uit den schoot der wateren verheffen, voor zeevarenden hoogst gevaarlijk zijn, en gedeeltelijk den zeeroovers tot schuilhoeken dienen.

q. *Balambang'an*, een eiland aan den noordoosthoek, benoorden *Maloedoe*, op 7° 15′ noorderbreedte, en op 116° oosterlengte; het is onbewoond, heeft eenen vruchtbaren grond, bosschen, versch water, en veel visch in den omtrek.

r. *Banggi* een eiland beoosten *Balambang'an*, in het noordoosten der *Maloedoe-baai*, op 7° 15′ noorderbreedte en op 116° 20′ oosterlengte; het is 4⅗ mijlen lang en 2⅕ mijlen breed, heeft eene kleine rivier, is rijk in schildpadden; maar onbewoond.

s. *Saleingar*, *Mansi*, *Banghauwan* en *Balàbak*, eilanden in den omtrek van *Banggi*.

t. *Barton*, *Batamandi* en *Matanani*, eilanden bewesten de kaap *Sampanmangio*.

u. *Malawali*, *Tibakan* en *Simadai*, eilanden voor den bogt van *Pahitan* aan de noordoostkust van *Borneo*.

v. *Lobyran*, *Mambahenawan* en *Bagoewan*, eilanden voor de baai *Labokh* gelegen.

w. *Tambiesam*, eiland aan den noordoostelijken uithoek, met eene goede haven. *Gadjah* eiland aan de noordoostkust, op 4° 40′ noorderbreedte en op 116° 55′ oosterlengte, hebbende eenen omtrek van 1¼ mijl.

Rondom dit eiland liggen de eilanden: *Laboen*, *Rahapa*, *Si Amei*, *Si Bang'okh*, *Danawan*, *Ligâtan* en *Sipâran*; nabij de kust, tusschen de *Dwaalbaai* en *Sint Lucia-baai* ligt *Koeli Babang*.

x. *Sambakong*, een eiland voor de baai van *Sint Lucia*.

ij. *Tanah*, *Mejrah*, *Poelangi*, *Takakan*, *Pandjang*, *Taba* en *Bonoegi* zijn kleine eilanden aan de oostkust.

z. *Maratoeba*, ook *Maratahoe*, is eene groep van zes eilanden op 2° 15′ noorderbreedte en op 118° 32′ oosterlengte. Het grootste gedeelte dier eilanden heeft zoet water, en wordt door de *Solo-eilanders* dikwerf bezocht om er zeekwallen (*Holothuria*) te verzamelen.

VRAGEN.

BORNEO.

Welke gedaante heeft *Borneo?*
Hoe groot is het?
Op welke lengte en breedte ligt het?
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn er de grenzen van?
Welke zeeën, straten, baaijen en havens heeft het?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Welke eilanden zijn er in den omtrek?
Wat weet gij van de bergen op *Borneo?*
Wat van de vulkanen en aardbevingen?
Wat weet gij van het ontstaan van nieuw land?
Noem de kapen en punten eens op.
Zeg eens, wat gij van de meren, watervallen, rivieren en bronnen weet.
Welke huisdieren zijn er?
Welke wilde dieren?
Welke wilde vogelen?
Welke zeevisschen?
Welke riviervisschen?
Welke land- en waterdieren?
Welke kruipende en vliegende insekten?
Welke boomen?

Welke boomvruchten?
Welke veldvruchten?
Welke planten en heestergewassen?
Welke bloemen?
Welke metalen?
Welke volkstammen?
Wat weet gij van hunnen ligchaamsbouw?
Wat van hun karakter?
Wat weet gij aangaande de belangrijkheid van *Borneo*?
Wat van de bevolking?
Welke zijn de voorname koningrijken?
Wat weet gij van *Banjermasing?*
Wat van *Sukadana?*
Wat van *Pontianak?*
Wat van *Sambas?*
Wat van *Borneo?*
Wat van de *Noordoostkust?*
Wat van *Maloedoe?*
Wat van *Pahitan?*
Wat van *Pappâi?*
Wat van *Abej?*
Wat van *Mangidara?*
Wat van *Talapam?*
Wat van het landschap *Tiroen?*
Wat van het landschap *Koti Lama?*
Noem de eilanden eens op, die in den omtrek van *Borneo* liggen.

DERDE HOOFDGROEP.

CELEBES.

WISKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GEDAANTE.

Celebes vormt van den noordoosthoek eerst westwaarts en daarna zuidwaarts gaande, tot aan den zuidelijksten hoek, eenen onregelmatigen bogtigen regthoek, en heeft ten noordoosten, oosten, zuidoosten en zuiden eene vooruitstekende landtong, die te zamen drie baaijen vormen.

§ 2. GROOTTE.

CRAWFURD bepaalt de grootte van *Celebes*, op ongeveer 2,558 geographische, of 55,000 Engelsche vierkante mijlen.

§ 3. LENGTE EN BREEDTE.

Het eiland *Celebes* ligt van 119° tot 125° 28′ oosterlengte, en van 5° 48′ zuiderbreedte tot 1° 45′ noorderbreedte.

§ 4. WARMTEGRAAD.

Op *Celebes*, dat zeer bergachtig en door zeeën alom omringd is, hangt de warmtegraad vooral van de plaats af, waar men zich bevindt. Aan de stranden kan, bij

stilte, de thermometer tot 90° rijzen, en des nachts bij onweders tot 70° dalen. Op de bergen is het hier veel koeler.

NATUURKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GRENZEN.

De grenzen van *Celebes* zijn:
Ten noorden, de *zee van Celebes* of *Solo-zee*;
Ten noordoosten, de *straat der Molukkos*;
Ten zuidoosten, de *zee van Banda*;
Ten zuiden en zuidwesten, de *zee van Java*;
Ten westen, de *straat van Makassar*.

§ 2. ZEEËN, STRATEN EN BAAIJEN.

De zee van Celebes of de Solo-zee, die het noordelijk gedeelte van Celebes bespoelt, vormt verscheidene kleine inhammen, en eenen grooten bogt bij het noordoostelijk punt van dat eiland.

De zee van Java spoelt met de zee van Banda langs de zuiderlandtongen; de straat van Makassar die in den regentijd zuidwaarts stroomt, langs de westkust, en de straat der Molukkos langs de zuidoostelijke landtongen van Celebes.

De baai van Palos, die zeer veilig is, aan de westkust.

De baai van Boni ligt tusschen de zuidelijke en zuidoostelijke landtong; de baai van Tolo tusschen laatstgenoemde en de binnenwaartsche noordoostelijke; en de baai van Tomini of Gorongtalo tus-

schen de beide noordoostelijke landtongen. De baai van Menado vormt eenen inham aan de oostkust van den zuidoosthoek.

De bogt van Badjoekeke en van Tanette aan de westkust.

§ 3. GESTELDHEID VAN DEN DAMPKRING.

Celebes ligt tusschen de keerkringen en met het noordelijke gedeelte op den evenaar, zoodat er de luchtstreek verzengend is, daar de zon er tweemaal des jaars loodregt boven staat, doch de winden zijn er verkoelend; het drooge saizoen duurt er zeven of acht maanden. In het midden van November vangt er de regentijd aan, die tot half Maart duurt; des avonds heeft men er dikwerf onweders en van tijd tot tijd aardbevingen; het luchtgestel is op *Celebes* het gezondste van den Archipel. De lucht is er dikwerf zoo heijig en betrokken, dat *Celebes* op eenige mijlen afstands niet zigtbaar is.

§ 4. GESTELDHEID VAN DEN BODEM.

De gesteldheid van den bodem van *Celebes* is zeer afwisselend; het eiland is bedekt met bergen en dalen en heeft verscheidene stroomen en beken; op sommige plaatsen is de grond bar, schraal of rotsachtig en op anderen daarentegen zeer vruchtbaar. De kusten zijn meestal zandig, vochtig en laag en daardoor zeer geschikt voor den akkerbouw. Op verschillende plaatsen bevat de grond gouderts.

§ 5. EILANDEN IN DEN OMTREK.

In de zee van Celebes en Solo-zee.

Biaro, de Banka eilanden, Talisse, Gangga, Roang,

Passigi, *Pangasare*, *Siauw*, *Bisano*, *Majin*, *Middelburg* en *Vlissingen* en de *Rajoe eilanden*.

In de straat der Molukkos.

Meyon, *Tyfore*, *Limbéj*, *Boentin*, *Current*, de *Schildpadeilanden*, de *drie Gebroeders*, *Batalin*, *Zoela Mangola*, *Peling*, *Bangej*, *Xoela*, *Gapej*, de *Bankela-eilanden*, *Wargej en Wawoni*.

Bij de baai van Boni en in de zee van Java.

Boeton, *de Toekang besi-eilanden*, *Pangasané*, *de Hagedis-eilanden*, *Batalaja*, *Kambayna*, *Zuid-eiland*, *de Boni-eilanden*, *Saleyer*, *Nicodemus*, *Kalauro*, *het Hoog-eiland*, *de drie Zuidelijke Tijgereilanden*, *de Tijgereilanden*, *het Harderseiland*, *Rotten-eiland*, *Harten-eiland*, *Slangen-eiland*, *Spaansch-eiland*, *Katten-eiland*, *Hilversom*, *Kalatoa*, *Tanahkeke*, *de Boegerones*, *Bajen-eiland* en *den Bril*.

In de straat van Makassar.

Balabalagan of *de dertien Paternoster-eilanden*; *de Triangels*, zijnde *San Botham*; de *Zuid-* en *Noordwachter-eilanden*, waarvan de eersten 8 en de laatsten 3 eilandjes bevatten.

§ 6. BERGEN.

Door *Celebes* loopt een bergketen, die zich over de vier landtongen verlengt en aldaar in voorgebergten eindigt. Sommigen derzelven op den noordoostelijken uithoek, hebben volkanen, die vreesselijk kunnen woeden. Op de westelijke landtong ligt het gebergte *Bonthaing*, dat in het oosten en westen twee verschillende jaargetijden oplevert. De hoogte der voornaamste

bergen is van 4000 tot 5000 voet. De meesten zijn alom begroeid, eenigen zijn hier en daar kaal. Van velen dezer bergen vloeijen stroomen naar zee, waarvan sommigen tot op vijf mijlen toe bevaarbaar zijn.

§ 7. KAPEN EN PUNTEN.

De voornaamste kapen op *Celebes* zijn:

Op den noordwestelijken uithoek aan de *zee van Celebes*: de *kaap Rivers*.

Op de noordoostelijke landtong, *kaap Tris*, *Kandie* en *Koffin*.

Aan den uithoek van de binnenste noordoostelijke landtong, aan *de straat der Molukkos*: *kaap Talabo*.

Aan den zuidoostelijken uithoek van de *zuider landtong*: de *punt van Boeloe Komba*.

Op de westkust aan de *straat van Makassar*: *kaap Mandar*, *kaap William*, *Kaili*, *Temoel*, *Dondo* of *Tondo*.

§ 8. MEREN.

Tusschen het rijk van *Boni* en *Wadjoe* ligt het groote meer *Tapara Karadja* of *Tempe*, waaruit de rivier *Tsjinrana* ontspruit.

§ 9. STROOMEN.

a. In de *zee van Java* loopen uit: de rivier van *Bonthaing*, de *Lembang*, *Doenjong*, *Halikongkong*, *Ponré* en *Djenoponto*.

b. Aan den zuidelijken ingang van de *straat van Makassar*: de *rivier van Goa* of *Makassar*.

c. In de *straat van Makassar* ontlast zich de *rivier van Sopeng*, de *Tjikong*, *Tapé Djara*, *Sandraboni*, *Teloe*, *Maroe*, *Benanga*, *Langkara* en *Pontiana*.

d. In de *zee van Celebes*, vloeit de *rivier Boeli.*
e. In de *baai van Boni* stroomt de rivier *Tsjinrana.*
f. Aan de oostzijde, *de Barobo*, *Lindjé* en *Kadjang.*

§ 10. VOORTBRENGSELEN.

A. Dierenrijk.

1. *Huisdieren.*

Paarden, die op *Java* zeer gewild zijn, buffels, rundvee, schapen, geiten, hoenders en eenden.

2. *Wilde dieren.*

Buffels, herten, zwijnen, hertzwijnen, elanden, apen, katten, eekhorens.

3. *Wilde vogelen.*

Groote vledermuizen, neushoorenvogelen, loeries, papegaaijen, paradijsvogelen, parelhoenders, duiven en zwaluwen.

4. *Waterdieren.*

Krokodillen in menigte, haaijen, schildpadden, aal, purpervisschen verscheidene vischsoorten, en veel tripang.

5. *Insekten.*

Behalve fraaije vlinders en eene menigte gekorvene diertjes zijn er vele bijen in het wild.

B. Plantenrijk.

1. *Boomen.*

Djatihout, sandelhout, sapanhout, katoembang, ebben- en palmhout, mitsgaders goed timmerhout.

2. *Vruchtboomen.*

Sago-, kokos-, katoen-, brood-, tamarinde-, mangistan- en pisangboomen, de vergifboom, en de sagoweerboom.

3. *Boomvruchten.*

Kokosnooten, oranjeappelen, mangistans, manggaas, limoenen, citroenen, broodvrucht, pisangs, sago, wilde pruimen, en spaansche peper.

4. *Veldvruchten*, *Planten enz.*

Turksche tarwe, rijst, inlandsche aardappelen, boonen, ananas, meloenen, suikerriet, tabak, indigo, eenige groenten, eene groote verscheidenheid van planten, bamboes, rotting, katoenheesters en kruiden, onder de zeegewassen komt de *Agar-Agar* vooral in aanmerking.

C. Delfstoffenrijk.

Veel goud; koper en ijzer, kristal, zwavel zout, salpeter en steenkolen.

§ 11. BEWONERS.

A. Stammen.

Op *Celebes* zijn verscheidene volksstammen, die allen tot het Maleische ras behooren; de hoofdstammen zijn: de *Boeginezen*, *Makassaren* en *Biadjoes* of *Dajakkers*, wijders zijn er *Europeanen*, *Arabieren* en *Chinezen*.

B. Ligchaamsbouw.

De *Boeginezen* hebben eene middelmatige lengte, eene lichtbruine kleur; sommigen zijn zelfs vrij blank; onder hunne vrouwen vindt men schoonheden, wier neuzen echter eenigzins plat zijn.

De *Makassaren* zijn grooter van gestalte en even als de *Boeginezen* sterk gespierd; hun gelaat is breed en vol uitdrukking van karakter, hunne oogen zijn zwart en vonkelend; hunne haren, die zij tot aan en over

de schouderen laten groeijen, geven hun een mannelijk en deftig voorkomen.

C. Karakter.

De *Boeginezen* zijn listig en verraderlijk; zelden zullen zij hunnen vijand onder de oogen zien, maar hem op de eene of andere slinksche wijze van het leven berooven; zij zijn stoute zeelieden en tegen gevaren gehard.

De *Makassaren* zijn oorlogzuchtig, dapper, en niet verraderlijk, en worden voor veel braver dan de *Boeginezen* gehouden. Onder de *Maleijers* zijn zij de beschaafdsten, doch tevens roof- en wraakzuchtig.

In het algemeen zijn de volken van *Celebes* ijverzuchtig, woest, wraakgierig, verslaafd aan zinnelijk genot, maar overigens getrouw aan hun woord, en zeer matig in hunne levenswijs. De vrouwen zijn zeer jaloersch en gevaarlijk.

De *Biadjoes* schijnen tot den stam der *Dajakkers* van *Borneo* te behooren en met hen in gestalte en geaardheid gedeeltelijk overeen te komen.

STAATKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

---

§ 1. BELANGRIJKHEID.

In het staatkundig stelsel van Nederlandsch Indie, is het eiland *Celebes*, wiens meeste vorsten het Nederlandsch gezag eerbiedigen, van groot gewigt, daar het tusschen *Borneo* en den *Molukschen Archipel* gelegen, de sleutel van laatstgemelden en van de *Solozee* is. De talrijkheid der bevolking, de aanzienlijke magt, die zij te land

en ter zee kan ontwikkelen, en hare erkende dapperheid zijn gegronde oorzaken om haar in ontzag te houden en met haar op eenen voet van vrede en vriendschap te leven.

Bij ontwikkeling van nijverheid vooral ten opzigte van den landbouw, kan *Celebes*, dat tot dus verre een, voor de schatkist nadeelig slot opleverde, eene zeer veel voordeel aanbrengende bezitting worden, daar de vruchtbare grond er voor den aanbouw van vele voortbrengselen zeer geschikt is.

§ 2. BEVOLKING.

De gezamenlijke bevolking van *Celebes* wordt op drie millioen menschen geschat, welk getal echter, door het onzekere van nog min bekende staten en binnenlanden, aan twijfel onderhevig is; de west- en zuidkust is het meest, en de zuidoostelijke landtong het minst bevolkt.

§ 3. ALGEMEENE INDEELING.

a. De noordoostkust. *b.* De oostkust. *c.* De zuidoostkust. *d.* Het koningrijk *Boni.* *e.* De zuidelijkste landtong. *f.* De westkust.

§ 4. AFZONDERLIJKE INDEELING, REGERING EN BEKEND GETAL INWONERS.

Noordoostkust van Celebes.

De noordoostkust van *Celebes* is eene landtong of schiereiland, dat aan de noordzijde van kaap *Dondo* door de zee van *Celebes* tot aan kaap *Koffin* bespoeld wordt. Langs de oostkust van dezen uithoek stroomt de *straat van Makassar*, ten zuiden grenst dezelve aan de baai *van Tomini* of *Gorongtalo.* Deze kust is

zeer bergachtig en bevat meer goud dan de overige gedeelten van het eiland. Hier liggen de mijnen van *Arkahaloe*, *Popasatoe*, *Pogiama*, *Wongo* en *Tontoli*, die echter door de lusteloosheid en onbedrevenheid der mijnwerkers weinig voordeel opleveren. De grond is hier in het algemeen vruchtbaar. De meeste inwoners zijn *Boeginezen*, die *Islamieten*, arbeidzaam, en niet zoo woest zijn als de *Boeginezen* in het koningrijk *Boni*. Zij staan onder verscheidene radja's, waaronder die van *Kaudipan* en *Boelan* de voornaamsten zijn.

Menado, eene provincie aan den noordoostelijken uithoek, waaronder *Gorontalo*, *Kema*, *Amoerang*, *Belang* en nog zestien dorpen behooren, die allen onder het Nederlandsche Gouvernement staan. *Menado* heeft eenen Resident, *Gorontalo* eenen Adsistent-resident, en *Kema*, *Amoerang* en *Belang* ieder eenen opziener. De Nederlandsche ambtenaren staan onder de bevelen van den Gouverneur der Moluksche eilanden. *Menado* met onderhoorigheden telt eene bevolking van 70,000 zielen. Hier zijn de mijnen van *Popasatoe*, en de grond levert behalve de overige voortbrengselen van *Celebes*, rijst en koffij op. Een groot gedeelte der bevolking heeft het Christendom omhelsd. De hitte, alhoewel de thermometer boven de 90° rijst, is op *Menado* niet onverdragelijk; de lucht is er frisch en aangenaam; zelden zijn er zieken. Beschaving en nijverheid hebben in de laatste jaren aanmerkelijke vorderingen in deze oorden gemaakt. De *Nederlanders* hebben er een fort, waarin het Residentiehuis is.

Gorontalo, eene stad en Adsistent-residentie aan de

rivier van dien naam en aan de Baai van *Tomini*, met eenen sultan, die onder het Nederlandsche gezag staat. Bij de stad is een fort van de Nederlanders. De rivier bevat stofgoud; de nabij gelegene goudmijnen, die bewerkt worden, behooren aan den vorst. De uitvoer bestaat hier in touw, bindrotting, timmerhout, mandewerk en schildpad.

Kema, eene bloeijende plaats aan den noordoostelijken uithoek; alwaar een opziener is, en een aanzienlijken handel in aldaar uit *goemoeti* (zeker harig voortbrengsel eens booms) geslagen touw bestaat.

Boelan, een staat die een gedeelte van de oostelijke zijde van het schiereiland beslaat. Hier eindigt de bergketen in het voorgebergte *Koffin*; de hoofdstad *Boelan* ligt aan eene ruime baai aan de *Solozee*.

Kandipan of *Kaudipan*, een staat, die de westzijde van het schiereiland beslaat. De grond levert er goud op. De sultan houdt zijn verblijf in de hoofdstad aan de noordkust.

Boel, eene stad aan de noordkust nabij de evennachtslijn, met eene der voornaamste rivieren van het eiland.

Mogonde en *Noerang*, twee dorpen zuidoostwaarts van *Boelan*.

Tomini, dat inham of baai beteekent, is eene landstreek aan de baai van dien naam uit verscheidene dorpen bestaande, als: *Lamboné*, *Biga*, *Tellebaeje*, *Tjisoending*, *Limbo* en *Sikabo*.

Oostkust van Celebes.

Onder de oostkust van *Celebes* wordt die arm van het eiland verstaan, welke zich uit het midden van hetzelve

oost ten zuiden uitstrekt, en onder den naam van de *kust van Balante* bekend is. De grond is er vruchtbaar en met rivieren en beken doorsneden. Door dit schiereiland strekt zich een bergketen tot aan kaap *Talabo* uit. Er wordt veel ijzer gevonden, dat slechts drie of vier voeten onder de oppervlakte der aarde ligt. Hier wonen *Alfoeren* of *Dajakkers* van *Celebes* onder hunne eigene opperhoofden. De *Ambonezen* halen er levensmiddelen en de uitvoer van handelswaren bestaat in ijzer, hout en tripang. Over deze kust voert de vorst van *Boni* het bewind.

Balante, een aanzienlijk dorp op vier mijlen afstands van de *Tolo-baai*, aan de rivier *Balante* tegenover het eiland *Gapej* de grond is er vruchtbaar en levert veel rijst op, die gedeeltelijk naar *Amboina* gaat. De bevolking bezit hier veel nijverheid.

Zuidoostkust van Celebes.

De zuidoostkust, gewoonlijk *Tamboekoe* genaamd, tusschen de baai van *Boni* en van *Tolo* wordt gerekend tot het gebied van den vorst van *Boni* te behooren, en hare bevolking, die in de wouden woont, bestaat deels uit *Boeginezen*, deels uit *Alfoeren*; deze kust is zeer bergachtig. De voornaamste plaatsen op deze landtong zijn: de steden *Tamboeko* aan de baai van *Boni*, *Pangga* bezuiden *Tamboekoe*, en *Bolok* aan zee gelegen. Aan het vereenigingspunt van deze landtong ligt *Loekoe* benoorden de baai van *Boni*, zijnde een der voornaamste prinsdommen; *Wadjoe* onder eenen sultan aan de noordwestkust van de baai van *Boni*: de *Wadjonezen* zijn ervarene en stoute zeelieden, zij drijven handel op

Siam en zelfs op *Nieuw-Holland*; in dezen Staat nemen de vrouwen deel aan het beraadslagen over staatsaangelegenheden: *Sopeng*, aan de westzijde van de baai van *Boni*. De bevolking van *Wadjoe* en *Sopeng* wordt op 40,000 zielen geschat. (Zie verder *de Westkust.*)

Koningrijk Boni.

Boni ligt westwaarts van de golf van *Boni* tusschen de rivieren *Tsjinrana* en *Salmico*; door de bevolking, die uit *Boeginezen* bestaat, wordt dit rijk *Sewa* genaamd; het is sedert onheugelijke tijden het magtigste koningrijk op *Celebes* geweest, daar de overige vorsten van het eiland als zijne vassallen beschouwd werden. Thans is deszelfs invloed door onze wapenen aanzienlijk beperkt.

Het noordelijke gedeelte van dit rijk is vruchtbaar en levert veel rijst, sago en cassia op. De inwoners vervaardigen goede praauwen en drijven handel door den ganschen Archipel. Van al de volken van *Celebes* zijn zij in het bewerken van goud, ijzer, katoenen en andere voorwerpen het beroemdste.

De vorst van *Boni* voert over de oostkust nog het bewind, maar van zijn gezag, over de vorsten, die hem vroeger onderworpen waren, is naauwelijks eene schaduw overgebleven.

De gansche bevolking, die meerendeels Mahomedaansch is, zal 200,000 zielen bedragen, waarvan bij de laatste opgaaf 40,000 de wapens konden voeren.

De hoofdstad *Boni* ligt aan de oostkust van het rijk en heeft eene haven. De stad *Tsjinrana*, aan de rivier van dien naam, wordt van tijd tot tijd door den sultan bewoond.

ZUIDELIJKE LANDTONG.

De zuidelijkste landtong van *Célebes* bevat: 1°. *Het Gouvernement van Makassar.* 2°. *Het Koningrijk van Goa* of *Makassar.* 3°. *Torotea.* 4°. *Sanraboni.* Het Gouvernement van Makassar bevat voornamelijk: *Makassar*, *de Noorderdistrikten*, *de Zuiderdistrikten*, *Boelecomba* en *Bonthain*, en het eiland *Saleijer.*

MAKASSAR.

Het Gouvernement van *Makassar* zelve is een klein distrikt aan de westzijde van de zuidelijkste landtong, tusschen de rivier van *Goa*, het rijk van *Goa* of *Makassar* en *Tello* gelegen. Het bevat met de inwoners der nabij liggende eilanden 150,000 inwoners. Op de westkust aan zee ligt het fort *Rotterdam*, waarin een Gouvernementshuis benevens eene kerk is, en eene bezetting ligt. Oostwaarts van dit fort ligt de vroeger vermaarde stad *Vlaardingen*, die zeer in verval is, op dezelfde plaats waar weleer de stad *Makassar* of *Mangkassar* stond. Beoosten de stad naar de zijde van *Goa* ligt het fort *Vredenburg.* Aan de westkust is eene goede haven. De Gouverneur, die te *Makassar* woont, voert het bewind over de zuidelijkste landtong en draagt zorg, dat de vorsten van *Celebes* hunne, met het Gouvernement geslotene verbindtenissen, naleven.

De Noorderdistrikten.

De *Noorderdistrikten* maken de Adsistent-residentie van *Maros* uit, die tusschen *Tello* en *Tanetti* gelegen is, en zich ten westen tot aan zee en ten oosten tot aan

Lamoeroe uitstrekt. Hier zijn vele bergen en uitgestrekte vlakten, welke laatsten eene aanzienlijke hoeveelheid rijst en andere levensmiddelen opleveren, die ook in de behoefte van minder vruchtbare streken van *Celebes* voorzien. De bevolking dezer distrikten telt 100,000 zielen, en het getal dorpen zou weleer 370 bedragen hebben, waarvan er echter weder verscheidene aan *Boni* en *Tanetti* zouden overgegaan zijn. De Adsistent-resident van *Maros* wordt door regenten ondersteund, die door de oudsten des volks gekozen, aan den Gouverneur van *Makassar* worden voorgedragen, dewelke hen, na de goedkeuring van het Nederlandsch Indisch Gouvernement, in hunne betrekking bevestigt. De dorpshoofden worden *Galarangs* genaamd.

De Zuiderdistrikten.

De *Zuiderdistrikten* liggende zuidwaarts van het kasteel *Rotterdam*, bevatten de landschappen *Poelombangking* en *Galissong*. Het laatste heeft eene stad van dien naam, met eene haven aan de zuidkust. Over deze distrikten regeert een ambtenaar onder den titel van Gezaghebber. De bewoners dezer distrikten zijn goede krijgslieden en de *Galissongers* worden bij voorkeur als matrozen gebruikt, daar zij als de beste zeelieden bekend staan, en verpligt zijn in geval van nood als zoodanig te dienen. Onder de zuiderdistrikten behoort het eiland *Tanahkeke*, dat zuidwestwaarts van *Galissong* ligt, benevens nog andere kleine eilandjes in den omtrek. De bevolking, die 75,000 zielen bedraagt, is in twaalf distrikten verdeeld, dewelke hunne hoofden hebben en aan den gezaghebber onderworpen zijn.

Boelecomba en Bonthain.

Deze beide landschappen, die onder eenen gezaghebber staan, tellen 25,000 inwoners.

Boelecomba.

Boelecomba wordt ten westen door de rivier *Kalekongang* van *Bonthain*, en ten oosten door de rivier *Banpang* van het prinsdom *Bera* gescheiden; ten zuiden wordt het door de zee bespoeld, en ten noorden door het gebergte *Kindang* van de bergbewoners van *Toerajo* gescheiden. Onder den gezaghebber staan regenten, die den titel van *Krain* voeren en verscheidene mindere hoofden of *Galarangs* onder zich hebben. In den westmoeson is de reede van *Boelecomba* zeer gevaarlijk voor groote schepen; echter kunnen praauwen en kleine vaartuigen in de rivier *Kalekongang* bij hoog water veilig liggen. Nabij de monding der rivier is het Nederlandsche fort *Karolina*, alwaar tevens de gezaghebber zijn verblijf houdt. De grond van *Boelecomba* is zeer boschrijk, doch het hout is geen goed timmerhout; er is veel wild, herten zijn er in menigte, en rijst wordt er in overvloed gewonnen, die alhier geplant wordt, wanneer men dat voortbrengsel te *Maros* inoogst.

Onder *Boelecomba* wordt ook *Bira* gerekend te behooren, dat een kleine staat in deszelfs nabijheid is, en volgens contract aan het Nederlandsch Gouvernement behoort. Het wordt ten westen door de rivier *Banpang* van *Boelecomba* gescheiden en strekt zich langs den oever der zee oostwaarts tot aan den hoek van *Lassem* uit; in het binnenland grenst het aan *Toerang* en

Kadjang. Het landschap *Bira* heeft tien regenten en levert timmerhout voor vaartuigen op; overigens heeft het eenen schralen en rotsachtigen grond, die geene genoegzame hoeveelheid rijst voor de bevolking oplevert. De inwoners zijn een ijverig volk en bijzonder voor de krijgsdienst geschikt. Zij maken inlandsche kleedjes en praauwen, èn drijven eenigen handel.

Bonthain.

Bonthain is een landschap, dat ten westen door de rivier *Tino* van *Toeratta* of *Torotea* gescheiden wordt; aan de noordzijde wordt het door het gebergte van *Torotea* omgeven; ten oosten door de rivier *Kalekong-ang* van *Boelecomba* gescheiden, en ten zuiden door de zee bespoeld. Het is een wingewest van het Nederlandsche Gouvernement en heeft twee regenten, die verscheidene *Galarangs* onder zich hebben; de eene regent is over het distrikt *Bonthain* en de andere over *Tompo-boele* gesteld. Het land is vruchtbaar, levert veel rijst en biedt de schoonste gezigten aan. De inwoners staan zeer gunstig bekend, door hunne goede gezindheid en hunnen vredelievenden aard, zoodat zij onder de beste onderdanen van *Celebes* geteld worden.

Saleijer.

Saleijer is een aanzienlijk eiland op 6° zuiderbreedte, liggende twee mijlen van den hoek van *Lassem* (*Lassao*), het is acht mijlen lang en anderhalve mijl breed. Tusschen dit eiland en *Celebes* liggen drie eilandjes, de *Boegeroness* of *Boezeroens* in de straat, die tot vaarwater dient, om van *Makassar* naar de *Mulokkos* te stevenen.

Het is hoog, bergachtig en met wouden bedekt; er zijn veel herten en andere dieren, die op *Celebes* gevonden worden. *Kapas* of inlandsche katoen groeit er welig. Het hoofdvoedsel der inlanders bestaat in eene soort van gierst *Batta* genaamd en *Obi* of meelachtigen wortel. Het getal inwoners wordt op 60,000 zielen berekend, die niet gunstig bekend staan. Zij worden voor laf, slaafsch en geneigd tot twist gehouden. Volksverhuizingen zijn onder hen niet vreemd, wanneer zij niet erlangen, wat zij begeeren. Veertien regenten voeren onder den Nederlandschen gezaghebber het bewind over de bevolking. De inwoners vervaardigen inlandsche kleedjes van *Kapas* en drijven eenen aanzienlijken handel zoo wel op *Batavia* als op de *Maleische* kusten.

Van de omliggende eilandjes zijn *Calaura* en *Boneratta* bewoond.

HET KONINGRIJK GOA.

Het koningrijk *Goa* of *Goach* is het *Makassaarsche* rijk, dat, weleer zoo luisterrijk, thans in diep verval is geraakt. Ten noorden grenst het aan het grondgebied van het Gouvernement van *Makassar*, ten oosten aan *Bonthain*, ten zuiden aan *Torotea*, en ten westen aan zee.

De lucht is er gezond en de bodem vruchtbaar. Er wordt een overvloed van rijst, rundvee, paarden, schapen en geiten gevonden. Het getal inwoners bedraagt 65,000. De tripang-, schildpad- en vischvangst zijn voor de *Makassaren* bronnen van welvaart, terwijl ook de vogelnestjes een artikel van uitvoer zijn.

De regeringsvorm van *Goa* is constitutioneel; de koning is gehouden zich naar de wetten des rijks te gedragen, en kan zonder de toestemming van den rijksraad, bestaande uit tien leden, waarvan een eerste minister den titel van *Bitjara Boeta* voert, niets belangrijks besluiten. Deze minister wordt door *Batin Salapan*, zijnde de negen raadsheeren, gekozen en heeft eenen grooten invloed, zoodat hij den vorst zou kunnen onttroonen en de kiezers oproepen om eenen anderen koning uit te roepen. De koning heeft ook geheime staatsraden, die *Tomilalangs* genaamd worden. De distrikten worden door *Krains* bestuurd, die door het Gouvernement worden gekozen. Deze hoofden hebben insgelijks eene beperkte magt, daar zij door de raadsheeren tot het nemen van besluiten moeten gemagtigd worden.

TOROTEA.

Torotea of *Toeratta* is een landschap op den zuidoosthoek der zuidelijkste landtong, dat in drie staten verdeeld is, als: *Binamo*, *Bangkala* en *Laikan*, die ieder eenen afzonderlijken Koning of *Radja* hebben.

De bevolking van *Binamo* staat als roofzuchtig, ongastvrij en wreed, en die van *Bangkala* en *Laikan* als inhalig bekend.

SANRABONI.

Sanraboni of *Sandraboni* is een koningrijk tusschen de Gouvernements-landen *Galissong* en *Poelonbankeeng*, het heeft eenen *Radja*, die een bondgenoot van het Gouvernement is.

DE WESTKUST VAN CELEBES.

Onder de westkust van *Celebes* wordt dat gedeelte van het eiland verstaan, hetwelk zich van *Makassar* tot *kaap Dondo* uitstrekt en verscheidene koningrijken en staten bevat, als:

1. *Tello.*
2. *Tremana.*
3. *Tanetti.*
4. *Mandhar.*
5. *Sopeng.*
6. *Sidenring.*
7. *Wadjoe.*
8. *Loehoe.*
9. *Toeradja.*
10. *Palos.*
11. *Donggala.*

Tello.

Tello, eene stad en hoofdplaats van het koningrijkje van dien naam, ligt ruim eene mijl ten noorden van *Makassar*. Het land in den omtrek biedt schoone gezigten op de bergen aan, die met bosschen en rijstvelden bedekt zijn. De zee bevat aan deszelfs west- en noordzijde vele riffen. Over dit landschap voert eene koningin, die van *Boni* afhankelijk is, het gezag.

Tremana.

Benoorden *Maros* ligt *Tremana* aan de westkust; deze kleine staat heeft eene talrijke bevolking, bekend onder den naam van *Tremaners*, die tot eenen ouden stam behooren, turksche tarwe en boomwol aankweeken, en kleedjes weven, die zij tegen stofgoud en rijst

verruilen. De hoofdplaats *Pamboen*, waar de vorst woont, ligt zonder sterkte aan de reede en heeft eene onbevaarbare haven.

Tanetti.

Tanetti ook *Tanetta* genaamd, is een koningrijkje, wiens hoofdstad van dien naam zes mijlen benoorden *Maros*, aan zee ligt. Van *Tanetti* tot aan kaap *Mandhar* vormt de kust eenen inham, waarin eene groote vloot kan ankeren, doch binnen in denzelven vertoont zich eene klip, de *olifant* genaamd. Deze inham is bekend onder den naam van *de bogt van Badjoekike.*

De vorsten van *Tanetti* staan niet als de bestgezinde bondgenooten te boek.

Mandhar.

Mandhar, een landschap benoorden *Tanetti*, dat zich tot aan den bogt van *Kadjeli* uitstrekt; ten westen aan zee grenzende, en in het oosten door woeste, ontoegankelijke bergen begrensd, die bij onverhoedschen vijandelijken aanval tot wijkplaats voor de inwoners dienen. Zeven vereenigde vorsten, die den titel van *Kraing* voeren, regeren over dit, in zeven distrikten verdeelde land, en erkennen het gezag van het Nederlandsche Gouvernement; echter is de aanraking waarin het met de *Mandharezen* komt, zoo gering, dat wij met die distrikten zeer weinig bekend zijn.

Sopeng.

Sopeng, een koningrijk bewesten de baai van *Boni*, grenzende ten zuiden aan *Boni* en ten westen aan zee. Dit land is goed bebouwd, doch de bevolking bedraagt er slechts 18,000 zielen.

Sidenring.

Sidenring een koningrijk op het midden des eilands, grenzende ten noorden aan *Toeradja*, ten oosten aan *Wadjoe*, ten zuiden aan *Boni* en *Sopeng* en ten westen aan *Mandhar*. De koning van dit rijk is een zeer trouw bondgenoot, die in de toegenegenheid van het Gouvernement deelt.

Wadjoe.

Wadjoe, *Wadjo* of *Toadjo*, ligt ten noorden van de rivier *Tsjinrana* of *Tjinraboni*, ten oosten van *Sidenring*, ten zuiden van *Toeradja* en *Loehoe* en ten westen van de *baai van Boni*. Dit rijk wordt door eenen volksstam bewoond, die door goede hoedanigheden gunstig bekend staat. Zij bezitten zoo wel eene zachte geaardheid als inschikkelijkheid en redelijkheid, waardoor zij in hunne handelszaken gelukkig slagen, zoo dat zij rijk en geacht zijn. Onderling leven zij vreedzaam en op zichzelven. In dit rijk zijn veertig, die het gezagvoeren, onder welk getal soms vrouwen zijn. Deze veertig raadslieden zijn in drie partijen verdeeld, ieder dertien leden sterk, zijnde de *Mattoewa* of koning het veertigste lid. Iedere partij kiest eenen *Patara* of minister van oorlog en eenen *Padenrang* of minister van politie. De negen en dertig leden kiezen bij ontstentenis van den koning een ander uit hun midden in zijne plaats, zonder verpligt te zijn op een' zijner bloedverwanten hunne keus te bepalen. Een nieuw raadslid moet echter uit de naaste bloedverwanten van het ontbrekende gekozen worden. De koning vormt met de zes ministers eenen raad en voert met hen uit

naam van allen het hoogste gezag, behalve in het verklaren van oorlog of het maken van vrede; wordende zulks door allen bij meerderheid van stemmen beslist, waarbij de *Mattoewa* twee stemmen aan zich kan voorbehouden.

Loehoe.

Loehoe is een aanzienlijk koningrijk aan den noordelijken bogt van de *baai van Boni;* ten zuiden wordt het begrensd door het landschap *Toeradja.* In vroegeren tijd is dit land door de wapenen van de Oost-Indische Compagnie overwonnen. In hetzelve wordt goudstof, vooral in de rivieren gevonden. De vorst wordt onder 's Gouvernements bondgenooten geteld.

Toeradja.

In het binnenste gedeelte van *Celebes* ligt het landschap *Toeradja*, wiens bewoners door sommige schrijvers voor het oorspronkelijke ras van *Celebes* gehouden worden. Zij zijn nog zeer woest, doch moeten schoon van gedaante zijn. Zij willen zich met geene andere volken vermengen, waardoor het zeer moeijelijk is met hen in aanraking te komen; onder hen bestaan barbaarsche gewoonten.

Palos.

Palos is een vorstendom, wiens hoofdstad van dien naam, de zetel van den vorst, op 1°20′ zuiderbreedte aan de westkust ligt, in de nabijheid eener rivier, die de rijstvelden bewatert. Deszelfs *Radja* leeft in eene goede verstandhouding met het Gouvernement en heeft zich van de zeeroovers van *Mangindano* afgescheiden. Onder de inwoners worden koene zeelieden, ijverige handelaren en kundige ambachtslieden aangetroffen.

Donggala.

Donggala is een vorstendom aan de *Palosbaai*, wiens hoofdstad *Donggala* benoorden die baai aan den zuidelijken uithoek ligt en met palissaden omheind is. Achter de stad ligt een fort, dat haar tegen de zeeroovers verdedigt. Op *Donggala* bestaat veel handel. In de baai aan den zuidwestkant der stad is eene goede ankerplaats. De *Radja* van dit rijk heeft zich van de zeeroovers afgescheiden en in 1824 zijnen zoon naar *Makassar* bij den Gouverneur Generaal gezonden om zijne hulde aan het Nederlandsch Gouvernement te betoonen. Er is overvloed van kokosnoten, turksche tarwe, rijst en tabak. In het gebergte is eene goudmijn, die den vorst toebehoort en voor zijne rekening bearbeid wordt. Tot dezen staat behooren de steden *Tomboe* met zevenhonderd inwoners aan eene rivier, die in eene goede baai uitloopt; *Doempalis* insgelijks aan eene baai met eene belangrijke visscherij; *Sawyah* aan de baai van dien naam, in wier nabijheid veel sago ingezameld wordt, en *Tolatola* bij kaap *Dondo*, alwaar eene goede haven is; in de nabijheid wordt eene goudmijn gevonden.

§ 5. VERSTANDHOUDING TUSSCHEN HET GOUVERNEMENT EN DE VORSTEN VAN CELEBES.

Volgens de contracten van *Bongay* van 1767 en vervolgens met de vorsten van *Celebes* gesloten, behield de Compagnie de alleenhandel aan zich en werd de scheepvaart der inlanders zeer beperkt. In 1824 werd door Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN, in persoon te *Makassar* op den 7den Augustus een contract tot stand gebragt, waarbij

de aanmatiging van het hof van *Boni* beperkt, meerdere vrijheid in handel en zeevaart verzekerd en het oppergezag van het Nederlandsch Gouvernement ten volle erkend werd. De vorsten, welke zich onder deszelfs bescherming stelden, verbonden zich om onderling zonder diens toestemming geenen oorlog te voeren, het Gouvernement in alle omstandigheden getrouw te zijn en aan zijne goedkeuring de keus der troonsopvolging te onderwerpen. De voornaamste staten, die met het Gouvernement het contract hebben gesloten, zijn: *Boni*, *Goa*, *Wadjoe*, *Loehoe*, *Mandhar*, *Sidenring*, *Tanetti*, *Sopeng*, *Torotea*, *Palos*, *Donggalo* en *Mothon*.

Op de nabijgelegene eilanden *Boeton*, *Pangansane* en *Saleyer* wordt het gezag van het Nederlandsch Gouvernement erkend.

§ 6. STAATSBESTUUR.

In de meeste rijken en staten op *Celebes* zijn de vorsten verkiesbaar. De staatsraden kiezen uit den koninklijken stam hunnen vorst; in enkele staten bepaalt zich die keus zoo als b. v. in *Wadjoe*, niet altijd tot de vorstelijke leden. De magt dier grooten is zeer uitgebreid, daar zij den regerenden Vorst kunnen onttroonen; zij beslissen over vrede en oorlog, kiezen de ministers en hebben het toezigt over de gewigtigste staatsbelangen. Indien de vorst ten strijde wil trekken, moet hij eerst zijn bestuur neder leggen, alvorens zich onder de opperbevelhebbers te rangschikken; echter blijft hij met de rijksgrooten deel aan het beraadslagen nemen. Zoo wel vrouwen als onmondige kinderen kunnen tot de vorstelijke waardigheid en verschillende

rangen in het leger verkozen worden; echter worden hen voogden of raadslieden, naar den aard der omstandigheden toegevoegd. De staatsraden worden uit de naaste bloedverwanten van den overledene of afgetredene gekozen.

De Gouverneurs der provincien worden *Krains* en de dorpshoofden *Galarangs* genaamd.

De gansche bevolking bestaat uit vrijen, lijfeigenen en slaven. De vrijen zijn in drie klassen verdeeld, als: 1°. De vorsten, 2°. De staatsraden en hovelingen, die als leenmannen kunnen beschouwd worden, doch zeer onafhankelijk zijn, daar zij den vorst niet anders gehoorzamen, dan wanneer zij het goedvinden of daartoe gedwongen worden. 3°. De gegoeden of *Orang Kaja*, die landerijen bezitten of onafhankelijk leven. De stedelingen en landlieden zijn lijfeigenen, die echter niet verkocht kunnen worden, ten zij zij misdaden plegen. Zij staan onder de bescherming der wetten en genieten meer voorregten dan elders. De slaven zijn diegene, welke door misdaden, schulden, krijgsgevangenschap of eigene keus hunne vrijheid verliezen. Sedert de afschaffing van den slavenhandel in Indië, wordt het getal derzelven aldaar dagelijks minder en zal bij eene strenge politie eindelijk geheel ophouden.

EILANDEN IN DEN OMTREK VAN CELEBES.

Aan de Noordoostkust.

a. Reef, een zeer klein eiland, nabij *Celebes*, tusschen kaap *Kandi* en het *Gelukseiland*; het is klipachtig en laag.

b. Gelukseiland of *Fortuna*, een klein eiland oostwaarts van *Reef*.

c. Pangasare of *Tagulanda*, tusschen den noordoostelijken uithoek van *Celebes* en het eiland *Sjauw* op 2° 20' noorderbreedte, heeft twee dorpen, *Tagulanda* en *Minanga*, benevens eenige gehuchten. Het staat onder eenen *radja*, die aan den sultan van *Ternate* cijnsbaar is. Het eiland levert kokosolie en kan ook nagelen geven; in den omtrek van dit eiland wordt aan en in zee goede amber gevonden. De bewoners staan als brave en koene zeelieden bekend, die ijverig en volgaarne een schip, dat in nood is, bijstaan. Het Christendom vond hier vroeger veel bijval, maar werd later door gebrek aan onderwijs verwaarloosd! In oude tijden lag hier eene bezetting.

c. Najoe, eene groep van vijf eilandjes, voor de baai van *Menado*.

d. Sjauw, ook (doch verkeerdelijk) *Siao* geschreven, op 2° 48' noorderbreedte. Dit eiland is hoog en bergachtig, zeven mijlen in omtrek, en heeft eenen brandenden berg; in 1712 is deze berg gesprongen, naderhand heeft hij echter nog gewoed. Er zijn vier voorname dorpen, als *Oeloe* in het oosten, *Pehe*, *Ondor en Lehe* in het westen. In 1695 had de O. I. Compagnie hier eene sterkte, *Doornenburg* genaamd, met eene bezetting. Het land is arm en levert slechts kokosnoten, olie en inlandsche aardappelen op; de inwoners eten soms haaijen. Er wordt veel zwavel gevonden.

Beoosten *Sjauw* liggen de eilanden: *Boegiassoe*, *Pondang*, *Labeang*, *Massarang* en *Mahono*, die in eenen

halven cirkel gelegen, eene veilige baai aan de oostkust van *Sjauw* vormen.

f. Banka, eene groep van verscheidene eilandjes aan den noordoostelijken uithoek van *Celebes*, die de straat *Banka* aan de noordzijde vormen; tot dezelve behoort *Biaroe* en *Talisse*. Het voornaamste dezer eilanden *Banka* genaamd ligt op 1° 50' noorderbreedte en vormt de schoone baai *Telloesjang* aan den noordoosthoek van *Celebes*; het is goed bewoond; de bevolking is van Boegineschen oorsprong. Er zijn kokosnoten, broodvrucht, rotting, schildpadden en visch. De zeeroovers doen het dikwerf aan om er proviand in te nemen.

g. Sangir, benoorden den noordoostelijksten uithoek van *Celebes*, ligt 125° 19' en tusschen 3° en 4° noorderbreedte. Het is door eene groep van zes en veertig eilandjes omringd, die de *Sangir-eilanden* genaamd worden, waarvan sommigen bewoond zijn. Het is zeven mijlen lang, twee mijlen breed, heeft zwaar gebergte en digte wouden. Aan de noordkust is de brandende berg *Aboe*, die in 1711 verschrikkelijk gewoed, vele menschen gedood en geheele streken verwoest heeft. Op dit eiland zijn vier koningen, als: van *Kandahar*, *Taroena*, *Kalong'an* en *Kajoehis*. Aan de oostzijde nabij *Taboekang* hadden de Nederlanders in de vorige eeuw een fort met eene bezetting, dat sedert verlaten is. De bevolking van *Sangir* bedraagt 13,000 zielen, waaronder 3000 weerbare mannen. Het eiland is op verscheidene plaatsen zeer vruchtbaar en van riviertjes voorzien. Er is overvloed van sago, kokos, vruchten, specerijen, buffels, geiten, zwijnen en visch. Er wordt door Boegi-

nezen, Solo-eilanders en Chinezen, veel handel op dit eiland, en wel voornamelijk op *Taroena* eene stad aan de west- en op *Taboekang*, eene stad aan de oostkust gedreven.

Aan de Oostkust.

a. *Lembé* of *Limbé*, een eilandje nabij de kust van *Celebes*, oostwaarts van *kaap Koffin*; het is onbewoond, doch levert vogelnestjes op.

b. *Datahans* drie eilandjes bezuiden *Limbé*, die insgelijks onbewoond zijn, doch vogelnestjes opleveren.

c. *Boentin*, een eilandje, zuidwestwaarts van *Limbé*.

d. *Current*, een eilandje nabij de kust, zuidwestwaarts van de baai van *Castricom*.

e. De *Schildpadeilanden* of *Togias*, eene groep eilanden beoosten de golf van *Tomini*, door klippen en riffen omringd, die het vaarwater zeer gevaarlijk maken en menig schip hebben doen vergaan. Zij zijn boschrijk, doch onbewoond; *Boeginezen* en *Badjoes* varen op dezelven en vangen in hunne nabijheid veel visch, tripang en schildpadden.

f. De *drie Gebroeders*, in den bogt der baai van *Tomini* nabij de kust. Noordwaarts van dezelven ligt mede eene groep van drie eilanden, *Mokondegay* genaamd.

g. *Batalin*, een eiland, bezuiden kaap *Talabo*, op 1° 25′ zuiderbreedte, hoog en boschrijk, onbewoond.

h. *Peling*, een groot eiland, zuidwestwaarts van *Batalin*, tien mijlen lang, hoog en boschrijk. Het was in vroegere tijden bevolkt en had in 1680 eenen vorst, die door de O. I. Compagnie was aangesteld.

i. Bangay, een eiland aan den bogt van *Mandano*, tusschen *Peling* en *Xoela*; het is onbewoond.

j. Gapé, een klein eiland bezuiden *Bangay*.

k. De *Xoela eilanden*, vier in getal, zijn: 1°. *Xoela Besi* ligt oostwaarts van *Bangay*, het is tamelijk bevolkt, er zijn tien dorpen op, als: *Falauw*, *Cabauw*, *Fattahoi*, *Talaga*, *Bega*, *Ipa*, *Facquerre*, *Fagoede*, *Fatze* en *Gay*. Er is een fort, het *Klaverblad* genaamd, waarvan men den bouwmeester noch den tijd, waarin het gebouwd is, kent; weleer lag er eene bezetting in hetzelve. 2°. *Xoela Taljabo*, beoosten *Xoela Bessi* is een eiland met het dorp *Taljabo* aan de noordkust, alwaar eene veilige baai is. Binnen in het land is een meer, en aldaar zijn de dorpen: *Woyo*, *Singa*, *Kakibo*, *Lede*, *Samade*, *Made* en eenige gehuchten. De zuidzijde des eilands heeft geene klippen, dan die digt aan wal zijn; aan de oostzijde is het vaarwater zoowel door klippen als door eenen zwaren stroom zeer gevaarlijk. Op dit eiland valt veel sago, die het hoofdvoedsel van den inlander is; visch is er in overvloed. De aard der bevolking staat ongunstig bekend, en wordt als listig, trouweloos, lafhartig en moorddadig, schaamteloos, lui en wispelturig beschreven. 3°. *Xoela Mangoli* of *Xoela Sapellule*, het grootste der *Xoela* eilanden, ligt benoorden de eerstgenoemden. In den bogt *Gorangola* is eene ankerplaats, die door drie eilanden beschermd wordt. Dit eiland is eene onbewoonde wildernis. 4°. *Liffa Matulla*, een klein eilandje beoosten *Xoela Taljabo*, dat onbewoond is.

Deze eilanden, die best ebbenhout leveren, zijn zeer

vruchtbaar en zoo wel voor den landbouw als vooral voor rijst en vruchten zeer geschikt. Zij stonden vroeger onder de landvoogdij van *Amboina*, maar worden thans beschouwd onder den sultan van *Ternate* te staan.

m. *Bangkela*, eene groep van verscheidene kleine eilanden voor de *Tolo-baai* gelegen; de meesten zijn door de nabijheid van klippen moeijelijk te naderen; het eigenlijke *Bangkela* is het grootste, bewoond en zeer vruchtbaar.

n. *Wawoni* of *Wargay*, benoorden het eiland *Boeton*, zijn twee eilanden, die bewoond worden. Het noordelijkste wordt *Wargay* en het zuidelijkste *Wargay wawoni* genaamd; beide eilanden zijn op koraalriffen gegrondvest.

In de nabijheid van al de voornoemde eilanden liggen nog vele anderen, die als stippen op den oceaan zijn verspreid, doch van te weinig belang om afzonderlijk gemeld te worden.

Aan de Zuidkust.

Aan de zuidzijde van *Celebes* liggen verscheidene eilanden, waaronder de volgende de voornaamsten zijn:

a. *Boeton* of *Boenton*, dat zich van 122° 30′ tot 123° 12′ oosterlengte en van 4° 30′ tot 5° 45′ zuiderbreedte uitstrekt, 17 mijlen lang en 3 mijlen breed is.

Tusschen *Boeton* en het eiland *Pangansane* is eene straat, die bevaarbaar is en goeden ankergrond bevat. Zuidwaarts van *Boeton* aan den noordoostkust is eene ondiepte, aan den zuidhoek een rif, dat zeer gevaarlijk is, en aan de oostkust eene groote baai, bekend onder

den naam van dwaalbaai (door de Engelschen *Mistaken* genaamd), die in den westmoeson eene veilige ankerplaats aanbiedt. Het eiland is hoog, boschrijk en gezond, en levert rijst, turksche tarwe, inlandsche aardappelen, boonen, vruchten, fraaije houtsoorten; er zijn buffels, geiten, gevogelte en rondom allerlei visschen. Over dit eiland staat de sultan *Khajam Oedien*, die te *Kalla Goesong* zijnen zetel heeft: in 1824 heeft zijn rijksbestuurder *Sjah Pati* van zijne Excellentie den Gouverneur Generaal te *Makassar*, in tegenwoordigheid van de rijksgrooten van *Boeton*, een afschrift van het vernieuwde en verbeterde *Boengaysche* verbond ontvangen, waarbij aan de onderdanen van den Sultan van *Boeton* het regt wordt toegekend specerijboomen te planten, en aan den Sultan tevens behoud van de recognitie verzekerd, die hij vroeger van het Gouvernement ter zake van de uitroeijing dier boomen ontving. De sultan ontvangt kruid en kogels van het Gouvernement om zijn eiland tegen de zeeroovers van *Mangindano* te beschermen.

De *Boetonnezen* worden op 16,000 zielen berekend en behooren tot den Maleischen stam; zij zijn zeer donkerbruin, klein van gestalte en wreedaardig van gelaat; eerzuchtig, en bloeddorstig, wanneer zij zich beleedigd achten: onder hen vindt men echter mannen van karakter, die vertrouwen verdienen, mits zij eene opregte behandeling ondervinden.

b. Pangesane, *Pantsjano* of *Pangansane* ligt bewesten *Boeton* en strekt zich bezuiden en benoorden 5° zuiderbreedte uit. Het wordt aan de westzijde door een smal kanaal van den zuidoostelijken uithoek van

Celebes en aan de oostzijde, door een nog smaller kanaal van *Boeton* gescheiden. Het is tien mijlen lang en drie mijlen breed. De oostkust wordt *Woena* genaamd. Aan de zuidzijde ligt het dorp *Mossanka*. Aan de oostzijde liggen de dorpen *Lahontohe*, *Labore*, *Lohia*, en in het binnenland *Batekami*, *Talaki*, *Tankena*, *Waymaloe*, *Talaki*, *Maladauwa* en *Tobea*, die reeds lang onder *Boeton* behoord hebben. Op het noordelijke gedeelte des eilands ligt het koningrijkje *Tibore* met eene stad van dien naam, alwaar de koning zijn verblijf houdt. Meer landwaarts in liggen aan de rivier van *Tibore* de dorpen *Wawobo*, *Wono*, *Popala*, *Lassesodo* en *Lapada*. Dit koningrijkje heeft in vroegere eeuwen onder de vorsten van *Ternate* gestaan, doch heeft later nu eens aan *Makassar* dan weder aan *Boeton* behoord. Thans staat het onder den vorst van het laatstgenoemde eiland. Het land vertoont zich op de meeste plaatsen laag, doch met wouden bedekt, waarin jatihout gevonden wordt. De voortbrengselen van *Boeton* worden op *Pangésane* gevonden.

c. Toekang besie eilanden, eene groep in het zuidoosten van *Boeton*. 1°. *Poeloe Wangi-Wangi*, beoosten de dwaalbaai van *Boeton*, op een rif met zes kleine eilandjes in den omtrek. 2°. *Cayloepa* met nog een eilandje liggende zuidoostwaarts van *Poeloe Wangi-Wangi*. 3°. *Poeloe Tamea*, dat zuidoostwaarts van *Cayloepa* ligt, is een eiland, dat ruim twee mijlen in omtrek en aan de zuidoostzijde een ver in zee vooruitstekend rif heeft. 4°. *St. Mattheus eilanden*, zijn twee eilanden, beoosten

Cayloepa, op een rif, eene halve mijl van elkanderen, in de rigting van het noordwesten naar het zuidoosten. 5°. *Het Visscherseiland* zuidoostwaarts van *Poeloe Tamea*, is zeer klein en heeft ten westen een groot rif. 6°. *Apeneiland*, bezuiden de *St. Mattheus-eilanden*. 7°. *Veldhoenseiland*, zuidwestwaarts van het *Apen-eiland*. 8°. *Poeloe Pinokka* zuidwaarts van het *Visscherseiland*, liggende op een rif, hebbende een mijl in omtrek.

Tusschen deze eilanden liggen verscheidene riffen, waardoor het vaarwater hier zeer gevaarlijk is. Tusschen *Tamea* en het *Apeneiland* liggen het *Boompkensrif* en het *Zandplaatrif*, die de meest bekende zijn; aan de westzijde der *Toekang besie* eilanden liggen aanzienlijke platen en riffen. Deze eilanden schijnen allen onbewoond en weinig bezocht te zijn, hetwelk aan de moeijelijke toenadering, door de menigvuldige omliggende riffen is toe te schrijven. De branding op deze eilanden veroorzaakt zelfs bij eene flaauwe koelte een geweldig klotsen, en bij storm is het geluid der baren op de riffen en klippen zoo hevig, dat de Inlanders er duizenden hamerslagen op aanbeelden in meenen te hooren, van waar zij hunnen naam van *Smidseilanden* (*Toekang besie*) ontleend zouden hebben.

d. Drie eilanden bezuiden *Boeton*, als: *het Hagediseiland*, dat geen mijl in omtrek is. Het *Groenwoud*, beoosten en *Batalaja* bezuiden het *Hagedis-eiland*.

e. *Cambayna*, zuidwestwaarts van *Pangésane*, is bewoond, heeft eenen *Radja*, die onder den sultan van *Boeton* staat. In het midden des eilands is eene hooge piek.

f. Calauro, een aanzienlijk eiland zuidoostwaarts van *Saleyer*, het is bewoond.

g. De *Tijgereilanden.* Tusschen *Saleyer, Calauro, Cambayna,* en het *Hagedis-eiland* liggen de *Tijger-eilanden*; onder dezelven worden gerekend: *Nikodemus, Harderseiland, Rotten-eiland, Spaansche-eiland, Slangeneiland, Hilversom, Katten-eiland, Slangen-eiland, Hoog-eiland, drie zuidelijke Tygereilanden.*

h. Tanahkeke, zuidwestwaarts van den hoek van *Tanahkeke* op den zuidelijksten uithoek van *Celebes*, nabij *Torotea*, is een eiland dat twee mijlen in omtrek heeft en door *Boeginezen* bewoond is.

i. Kalatoa, een eilandje in het zuidoosten van *Calauro*, op 121° 53′ oosterlengte en 7° 40′ zuiderbreedte. In deszelfs omtrek liggen vele klippen en riffen.

k. De groote Paternoster-eilanden, vormen eene groep van kleine eilanden, zuidwestwaarts van de zuidelijkste landtong, tusschen 118° en 119° oosterlengte en in den omtrek van 7° zuiderbreedte, zij zijn onbewoond en door de omliggende klippen zeer gevaarlijk.

Aan de Westkust.

In de straat van *Makassar* liggen verscheidene eilanden; de voornaamsten zijn:

a. De *kleine Paternoster-eilanden*, ook bekend onder den naam van *Balabalagan.* Zij vormen eene groep van dertien eilanden, die weinig boven de oppervlakte der zee verheven zijn; zij liggen ten westen van kaap *William*, en bieden een goed vaarwater aan, doch hebben eenen slechten ankergrond; de bodem levert hout op. Deze eilanden zijn onbewoond en dienen den

Biadjoes nu en dan tot verblijfplaats, wanneer zij in den omtrek op de tripangvangst gaan.

b. De *Triangels*, eene groep van 3 kleine onbewoonde eilanden in het zuidoosten van de kleine *Paternoster-eilanden*.

c. San Botan, drie bewoonde eilandjes in het noordwesten van *Makassar*.

d. De *Zuidwachter eilanden*, eene groep van 8 eilandjes in de baai van *Tombo*. Tusschen de twee grootsten, die ¼ mijl van elkander liggen, is een bevaarbaar kanaal, dat tegen alle winden beveiligd en zeer vischrijk is. Deze eilanden, die bewoond zijn hebben bosschen van manggaas, bamboes, fraai timmerhout, en zwaar riet.

e. De *Noordwachter-eilanden*, bestaande uit 3 kleine eilandjes, die voor den bogt van *Sawyah* liggen; het naast aan de kust van *Celebes* gelegene eilandje heet *Stuurmans-eilande*, hetwelk met die kust eene haven vormt.

VRAGEN.

CELEBES.

Welke gedaante heeft *Celebes?*
Welke grootte?
Op welke lengte en breedte ligt het?
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn er de grenzen van?
Welke zeeën, straten en baaijen heeft het?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Welke eilanden liggen in de zee van *Celebes* en van *Solo?*
Welke in de straat der *Molukkos?*
Welke bij de baai van *Boni* en in de zee van *Java?*
Welke in de straat van *Makassar?*
Wat weet gij van de bergen op *Celebes?*
Noem de kapen en punten eens op.
Zijn er ook meren?
Welke voorname stroomen zijn er?
Welke huisdieren?
Welke wilde dieren?
Welke wilde vogelen?
Welke waterdieren?
Welke insekten?
Welke boomen?

Welke vruchtboomen?
Welke boomvruchten?
Welke veldvruchten, planten, enz.?
Welke delfstoffen?
Noem de hoofdstammen der bewoners eens op.
Hoe is hun ligchaamsbouw?
Hoe is hun karakter?
Van welk gewigt is *Celebes?*
Hoe talrijk is er de bevolking?
Welke is de algemeene indeeling?
Welke de afzonderlijke indeeling en bekend getal inwoners van de noordoostkust?
Wat weet gij ten aanzien van de oostkust?
En wat van de zuidoostkust?
Zeg mij, wat gij van het koningrijk *Boni* weet.
Welke landen bevat de *Zuidelijke Landtong?*
Wat weet gij van *Makassar?*
Wat van de *Noorderdistrikten?*
Wat van de *Zuiderdistrikten?*
Deel mij het belangrijkste van *Boelecomba* mede.
Wat weet gij van *Bonthain?*
Wat van *Saleyer?*
Wat van het koningrijk *Goa?*
Wat van *Torotea?*
Wat van *Sanraboni?*
Welke zijn de Koningrijken en Staten van de westkust van *Celebes?*
Wat weet gij van *Tello?*
Wat van *Tremana?*
Wat van *Tanetti?*

Wat van *Mandhar*?
Wat van *Sopeng?*
Wat van *Sidenring?*
Wat van *Wadjoe*?
Wat van *Loehoe?*
Wat van *Toeradja?*
Wat van *Paloe?*
Wat van *Donggala*?
Wat weet gij van de verstandhouding tusschen het Gouvernement en de vorsten van *Celebes?*
Wat weet gij van het staatsbestuur op *Celebes?*
Welke zijn de eilanden aan de noordoostkust van *Celebes*?
Welke zijn de eilanden aan de oostkust?
Welke zijn die aan de zuidkust?
Welke heeft men aan de westkust?

VIERDE HOOFDGROEP.

JAVA.

WISKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GEDAANTE.

Het eiland *Java* is een langwerpig, smal vlak, dat in het algemeen vrij regelmatig is, doch eenige scherpe en stompe hoeken heeft, die of als kapen of als punten verscheidene inhammen of baaijen vormen.

§ 2. GROOTTE.

De grootte van *Java* wordt op 2326 geographische mijlen geschat.

§ 3. LENGTE EN BREEDTE.

Java strekt zich van den 105° tot den 114° 33′ oosterlengte en van den 5° 52′ tot den 8° 50′ zuiderbreedte uit. Deszelfs grootste breedte van de baai van *Patjitan* tot aan den uithoek van *Japara* is bijna 40 uren gaans of 2°. Tusschen *Passaroewang* en *Probolingo* is deszelfs smalste gedeelte —° 36′ of 12 uren gaans.

§ 4. WARMTEGRAAD.

De warmtegraad op *Java* aan de stranden en op de vlakten, is gemiddeld van 70° tot 85°, naarmate men hooger komt, daalt de thermometer.

NATUURKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. GRENZEN.

De grenzen van *Java* zijn:

Ten noorden, *de zee van Java;*

Ten noordoosten, *de straat van Madura;*

Ten oosten, *de straat van Balembangan*, ook *de straat Bali* genaamd.

Ten zuiden, *de Indische Zee.*

Ten westen, *de straat Sunda* en *de Indische Zee.*

§ 2. ZEEËN, STRATEN, BAAIJEN EN HAVENS.

a. De zee van Java, die langs deszelfs noordkust spoelt en verscheidene baaijen en havens vormt.

b. De straat Balembangan of straat Bali, die aan de oostkust tusschen Java en Bali ligt en de *Papangbaai* vormt.

c. De Zuidzee of Indische zee, die op de zuiderstranden stuit en aldaar eenige inhammen, baaijen en havens vormt.

d. De straat Sunda, die aan den westhoek tusschen Java en Sumatra stroomt en insgelijks eenige baaijen daarstelt.

e. De straat van Madura, tusschen Java en het eiland Madura.

f. De Meeuwenbaai, tusschen Javaas westhoek en Tandjong Alang; de Welkomstbaai tusschen Tandjong Alang en Tandjong Lasong; de Peperbaai tusschen Tandjong Lasong en Tandjong Bangkoewang, de Baai van Bantam tusschen sint Nicolaaspunt of Tandjong Poedjoed, en de rivier van Pontang, allen aan de noordkust aan het westeinde van Java, Aan de oostkust is de Papangbaai en aan de zuidkust van Java liggen: de Gregiagengbaai, Plolotbaai, Sègara Wèdibaai, Sambrengbaai, Pangolbaai; de baai van Patjitan, Segara Anakanbaai, ooster Penandjongbaai, wester Penandjongbaai en de Wijnkoopersbaai. Er zijn verscheidene reeën en ankerplaatsen aan de noordkust van Java, onder de eerste komen vooral in aanmerking de ree van Anjer, van Batavia, Cheribon, Samarang en Soerabaija.

§ 3. GESTELDHEID VAN HET LUCHTGESTEL EN DE SAIZOENEN.

Op geringen afstand van den evenaar verwijderd, kan het op *Java* wanneer de zon denzelven nadert, zeer heet zijn, daar zij jaarlijks tweemaal over dit eiland gaat. Er heerscht een voortdurende zomer, en de saizoenen worden in natte en drooge, of ook in goede en kwade onderscheiden. Het drooge jaargetijde vangt gewoonlijk in April aan en duurt tot October voort; gedurende deze zes maanden waait er een oostewind, die bij afwisseling zeer hevig en verzengend zijn kan; echter wordt de dampkring in Julij en Augustus van tijd tot tijd door regenvlagen verkoeld, en er is eene

zuiverheid in denzelven, die zelfs bij de felle hitte als koel kan aangemerkt worden, daar zij op verre na zoo drukkend niet is als in *Europa*. Alhoewel nu gedurende het gansche jaar velden en wouden zich groen vertoonen, neemt echter het plantenrijk aan het uiteinde van den goeden moeson eene vale tint aan, en bij zeer felle hitte, droogt het op sommige plaatsen dermate uit, dat het schijnt te sterven.

Tusschen de saizoenen, zoo lang als de vaste winden nog niet doorwaaijen, heeft men de *kentering*, die vier of meer weken aanhoudt en dikwerf door stilte gekenmerkt wordt. De kwade of natte moeson begint in October, neemt allengskens in hevigheid toe, en wordt in December en Januarij door de zwaarste regens vergezeld; echter regent het niet op iederen dag, en in den morgenstond is gedurende den kwaden moeson de lucht meestal helder; ook gebeurt het dikwerf dat het tegen den avond niet regent.

Aan de onweders, op de heuvelen of bergen gedurende het drooge jaargetijde, wordt de frischheid in den dampkring, zelfs bij felle hitte, toegeschreven.

Te *Batavia* staat de thermometer van Fahrenheit, des morgens en des avonds op 70° en 74° en des middags op 84° à 85°. Te *Samarang* teekent dezelve des morgens 80, des middags 87 en des avonds 83 à 84°. Op enkele dagen kan de hitte op beide plaatsen 90 en meer graden bedragen. Op zandige vlakten stijgt de thermometer tot boven de 100°, terwijl de warmtegraad aanmerkelijk afneemt naarmate men het gebergte opgaat. Op de hoogste bergen daalt dezelve tot onder het vriespunt, en

er zijn enkele voorbeelden dat aldaar ijs ter dikte van een drie guldenstuk gevonden is. Planten en boomen op de hoogste streken, toonen dikwerf voor het opkomen der zon aan, dat het gerijpt heeft.

In het algemeen wordt het luchtgestel van *Java*, de moerassige stranden uitgezonderd, voor gezond gehouden. *Batavia* zelfs, dat vroeger *het graf der Europeërs* genoemd werd, staat, na de demping van deszelfs grachten, niet meer als ongezond bekend. Slaat men het oog op de talrijkheid der Inlandsche bevolking en op het toenemend getal der afstammelingen van Europesche ouders en zelfs op zoo vele ambtenaren, die lang op *Java* geleefd en er eenen aanzienlijken ouderdom bereikt hebben, dan zal elk, die onbevooroordeeld is, getuigen, dat de gezondheids-toestand van dat eiland gunstiger is dan van menige stad of provincie in *Nederland*.

§ 4. GESTELDHEID VAN DEN BODEM.

Java, het eerste der *Sunda-eilanden*, die van *straat Sunda* aanvangende, zich tot *Nieuw-Holland* uitstrekken, is van eenen zeer vulkanischen aard.

Noordkust.

De noordkust der residentie *Bantam* bestaat gedeeltelijk uit koraalriffen, die reeds zeer vruchtbare gronden bevatten, en deels moerassig zijn. Deze kust is vlak en laag, doch verheft zich naar het zuiden. De bodem is in het algemeen zeer vruchtbaar. Van de residentie *Bantam* langs de noordkust tot aan *Probolingo* bestaat de bodem uit aangeslijkte of aangespoelde gronden, die de residentie *Japara* met *Java* vereenigd hebben, daar die uithoek er vroeger van

gescheiden was. Van *Probolinggo* oostwaarts gaande, is de grond zandachtig, wijders moerassig en zwavelachtig. De oostkust rust op *bazalt.*

Zuidkust.

De zuidkust van *Java* is tot nabij den 107° oosterlengte zeer berg- en rotsachtig. Tot nabij de 109° is in de nabijheid der zee de zeer vulkanische vaste bodem vermengd met kalkgebergten, die zich hoog verheffen, en op bazalt gegrondvest zijn. Jaspis, agaat, kristal, porfier, kwarts en ametist worden op de beddingen der rivieren en in de versteende gronden aangetroffen, die door vermenging van kalkaarde met mineraalzuur ontstaan zijn.

Verder oostwaarts op, is de grond tot op 109° 5' zandig en hoog, en wordt tot op 110° 25' door eene opeenstapeling van kalkrotsen gevolgd. Verder tot op 111° 26' vindt men een bergketen, die zich tot op 113° uitstrekt; bezuiden dien keten zijn kalkaardige en heete bronnen, en oostelijker is een keten van kalkrotsen, die op vulkanische grondslagen rusten, of tusschen dezelven instaan. Oostelijker is de bodem tot op 113° 25' zeer zandachtig en hoog, waarop weder een bergketen volgt, die aan het zuiderstrand rotsachtig is. De oostelijke uithoek, die zich zuidoostwaarts uitstrekt, bestaat uit eenen keten van kalkaarde.

De noordzijde is in het algemeen laag en moerassig met waterplanten, riet, heesters en kreupelbosschen bedekt. De grond verheft zich langzaam naar de gebergten, die in de binnenlanden gelegen zijn. In de residentie *Samarang* en *Japara*, waar het gebergte nader

bij de noordkust ligt, verheft zich de grond reeds op eenen geringen afstand van de zee veel steiler.

De zuidkust biedt in het algemeen trotsche gezigten aan; steile en hooge rotsen, waarop de oceaan te vergeefs zijne woede verspilt, verheffen zich reusachtig, terwijl de magtelooze golven zich op dezelve vermoeijende, in schuim verstuiven. Tusschen de rotsen worden verscheidene aanzienlijke en vermaarde holen aangetroffen. De binnenlanden bevatten, van het westen naar het oosten, vele voorname en mindere bergen; uitgebrande en nog werkende kraters, alsmede ontelbare heuvelen, welke laatsten verschillende rigtingen hebben. Tusschen beiden liggen vruchtbare vlakten en dalen, wier schoonheid alle beschrijving te boven gaat. De bodem is in het algemeen op *Java* zoo vruchtbaar als ergens op den aardbodem en voor de aanplanting van bijna alle voorwerpen uit het plantenrijk geschikt. Uit het midden des eilands vloeijen verscheidene rivieren, die zoo wel voor den landbouw als voor den handel van gewigt zijn.

§ 5. EILANDEN IN DE NABIJHEID.

Het *Prinsen-eiland* (*Poeloe Panîtan*) aan den ingang van de straat *Sunda*; *Poeloe Pandjang* voor de baai van *Bantam*; *Alkmaar*, *Amsterdam*, *Edam*, *Enkhuizen*, *Leiden*, *Middelburg*, zijnde allen kleine eilanden op de reê van *Batavia*, mitsgaders het *eiland Onrust* (dat nader afzonderlijk zal worden vermeld). Deze eilanden liggen aan *Javaas Noordkust*, langs het westelijk gedeelte. Bij den uithoek van *Japara* ligt het eiland *Madalique*, bij de kust van *Pasoeroewan* het eiland *Katapang*, en

benoorden de straat van *Madura* het voorname eiland van dien naam.

Beoosten *Java* ligt het belangrijke eiland *Bali* en aan de *Javaas Zuidkust* liggen: *Noesa Baron*, *Sempoe*, *Poeloe Lima*, *Saaak*, *Noesa Kembang'an*, *Travers* en *Poeloe Kalapa*.

§ 6. BERGEN.

Voornamelijk in het midden des eilands ligt eene voorname rij bergen, die, door van elkander gescheiden te zijn, geen eigenlijke bergketen kan genoemd worden, daar de voet van iederen berg van eene vlakte aanvang neemt, die weinig boven de oppervlakte der zee verheven is, zoo dat tusschen de meeste bergen vlakten of kommen liggen, die dikwerf te groot zijn om den naam van vallei of dal te verdienen. Velen dezer bergen hebben eene kegelvormige gedaante en zijn van eenen vulkanischen aard; eenigen hebben sedert lang uitgewoed, sommigen rooken nog immer en anderen werken nog van tijd tot tijd op eene geduchte wijze. Het getal der voornaamste bergen beloopt ruim veertig. Op eenigen afstand van het zuiderzeestrand van *Java* loopt eene rij bergen, voornamelijk door de westelijke en oostelijke Residentiën, die de *Goenong Kendang* genaamd worden.

§ 7. HOEKEN, LANDTONGEN EN KAPEN.

Langs de Noordkust liggen van het westen tot het oosten: *Javaas Westhoek*, *Tandjong Alang*, *Tandjong Lasoug*, *Sint Nikolaaspunt*, *Ontong Djawa*, *Tandjong Pryok*, *Tandjong Karang*, de hoek van *Indramaijo*, *Tandjong Bantoeman*, *Tandjong Boewang*, *Tandjong*

Lirang, *Tandjong Oewer-oewer*, *Tandjong Pangka*, *Tandjong Tjina*, *Tandjong Djangker* en *kaap Sidano*. Aan de zuidzijde zijn de meest bekenden: *Karang Pedang* en *Tandjong Sangiang Sira*.

§ 8. MEREN, BRONNEN EN WATERS.

Op *Java* zijn weinige meren; de voornaamsten zijn in de Residentien *Bantam*, *Baglen* en *Japara*; buitendien zijn er nog vele plassen, die rawaas of moerassen genaamd worden, en in den droogen tijd soms geheel opdroogen; dezelve leveren veelal het beste gras voor paarden en rundvee. Tusschen sommige heuvelen worden kleine meren aangetroffen, wier weêrkaatsing der boomen en planten, die aan de helling der heuvelen prijken, de schilderachtigste vertooning oplevert. Er zijn op *Java* heete mineraalbronnen, zwavelbronnen en kokende modderbronnen. Sommige waters hebben de eigenschappen om voorwerpen te versteenen.

§ 9. STROOMEN.

Java, dat zoo vele voorname bergen telt, is door den regen, die vooral in de nabijheid van derzelver kruinen valt, mild met stroomen en rivieren bedeeld. De voornaamsten zijn de *Solo-Rivier*, *Beng'awan* genaamd, de rivier van *Soerabaja*, de *Lesti*, de *Tjikandi*, de rivier van *Ponthang*, de *Tjidani*, de *Tjitarom*, en de *Tji-manok*, benevens nog vele andere rivieren van mindere breedte en uitgestrektheid, allen aan de noordkust van *Java*. De grootsten veroorloven in het regensaizoen, dat vlotten uit de bovenlanden, met voortbrengselen van den bodem, afzakken; zes zijn

in alle jaargetijden tot op eenige mijlen van de kust bevaarbaar. Aan de zuidzijde stroomen de volgende rivieren, die aan die kust de voornaamsten onder vele anderen zijn, in zee: de *Tjimandiri*, *Tjidrokaso*, *Tjiboeni*, *Tjitandoewi*, *Serajoe*, *Progo*, *Bogowonto* en *Mantjing'an*. Het is moeijelijk deze rivieren te bevaren, daar de branding aan de monding zulks gevaarlijk maakt en banken voor dezelven heeft opgeworpen. Behalve de opgenoemden, zijn er nog eene menigte kleine riviertjes, die in de Zuidzee uitloopen.

§ 10. VOORTBRENGSELEN.

A. Dierenrijk.

1. *Huisdieren.*

Onder de menigvuldige viervoetige dieren, die op *Java* gevonden worden, treft men geene olifanten, kameelen, ezels of muilezels aan; daarentegen is er een overvloed van buffels, die voor den landbouw onontbeerlijk zijn. De paarden zijn op *Java* meestal klein, maar sterk, goed gebouwd en zeer vlug. Het ras uit de residentie *Kadoe* is het grootste. Van *Makassar* en *Bima* worden er jaarlijks veel paarden aangebragt, die zeer gezocht zijn en in de stoeterijen benevens paarden van *Arabisch* of *Perzisch* ras, tot verbetering van de rassen in het algemeen dienen.

Op verschillende oorden van *Java*, vooral op het midden en oostelijke gedeelte van het eiland, worden koeijen aangetroffen, die tot het Bengaalsche ras behooren, maar weinig melk geven, en mager en dor zijn, ten zij zij op stal gemest worden. De proeven, welke men

genomen heeft om koeijen uit *Holland* of *Engeland* op *Java* te houden, met oogmerk om er het ras van uit te breiden, zijn in het algemeen met geen goed gevolg bekroond geworden. Verscheidene koeijen zijn spoedig na hunne aankomst gestorven; maar die in het leven bleven, vermagerden allengskens en gaven tevens minder melk. Enkele voorbeelden zijn hiervan uitgezonderd, zoo als die koeijen, welke in de bovenlanden in eene gematigde luchtstreek overvloed van voedzaaam gras hebben: echter is het rundvee op *Java* nimmer zoo zwaar, en geeft er immer veel minder melk dan in *Holland*. Schapen en geiten zijn er schaars. Honden en varkens worden door de Chinezen in menigte gehouden. Katten vindt men alom, en hoenders, ganzen, kalkoenen en duiven zijn er in het algemeen zeer talrijk. De zwaan behoort niet op *Java* te huis. Te *Buitenzorg* waren echter voor eenige jaren zwarte zwanen.

2. *Wilde dieren.*

Het neushoorndier of rhinoceros wordt voornamelijk op het westelijke gedeelte van *Java* op aanzienlijke hoogten gevonden. De tijger treft men over geheel *Java*, behalve in de residentie *Batavia*, maar in *Bantam*, *Krawang*, de *Preanger Regentschappen* en *Banjoewangie* in menigte aan. Zeldzaam gebeurt het dat een afgedwaalde zich in de residentie *Batavia* vertoont, die te zeer met buitenplaatsen bebouwd is, en te vlak en niet boschrijk genoeg schijnt te zijn om denzelven er eene, eenigzins veilige wijkplaats aan te bieden.

Er zijn op *Java* verschillende tijgersoorten, als: de gestreepte tijger *Matjan loréng*, die buitengewoon groot,

sterk en verslindend is; *Matjan gogor*, eene tijgersoort, kleiner dan de *Matjan loring*; de gevlekte tijger of luipaard *Matjan toetol*; de tijgerkat *Matjan kombang* of *koewoek*. Wilde zwijnen, waarvan twee soorten zijn, worden in menigte op *Java* aangetroffen. De eene soort, die zeer groot en gevaarlijk is, houdt zich in de woeste streken op; de andere soort, die veel kleiner is, komt tot in de nabijheid der bewoonde plaatsen en dikwerf op de groote wegen. De woudstier *Banteng*, die in bosschen en wildernissen leeft, is zeer woest, moedig en gevaarlijk. Jakhalzen en wilde honden van verschillende soorten, worden in de wildernissen even als de herten, in menigte gevonden: wijders vindt men er kantjils, miereneters, apen, zwarte apen, wauwauwen (eene grijze langarmige apensoort), eekhorens, civetkatten (*rasé*) waarvan de civet komt; hazen, konijnen, stekelvarkens, luiaards, mollen, ratten, muskusratten en muizen. De opgenoemde zoogdieren bedragen met de aan hen verwante rassen, vijftig soorten.

3. *Wilde vogelen.*

De paauw wordt in de wouden aangetroffen en houdt zich veelal in oorden op, waar tijgers zijn. Wijders is er de reiger, waarvan eenige soorten zijn; de dominé of *Sawahvogel*, hebbende veel van eenen ooijevaar, maar vaal van kleur; de bergeend, die zeer log, zwaar en vet is; de taling, die eenen aangenamen wildsmaak heeft en zeer door de Europeanen gezocht is; het boschhoen insgelijks lekker van smaak; verscheidene soorten van duiven, die alom de wouden vervullen; kraaijen, raven, kiekendieven, wachtels, rhinoceros-vogels,

kraanvogels, gieren, valken, ijsvogels, musschen, lekkere waterhoenders en snippen, rijstdiefjes, klappers; *boerong béja*, die praten leert en veel op eenen merle gelijkt; kleine en zeer groote vledermuizen; wachtels, verschillende soorten van uilen, twee soorten van parrekieten, de *bêtêt* en *selindit* genaamd. Bovendien zijn er nog eene menigte soorten van vogelen.

4. *Visschen.*

Aal, snoek, goerami, tarbot, kreeft, krab, garnaal, spiering, tong, eene soort van karper, haai, oester, mossel, rog, zeeslakken, enz.

5. *Land- en Waterdieren.*

Krokodil, leguaan, bloedzuiger, schildpad en kikvorsch. De insekten zijn nagenoeg dezelfde, die op bl. 18 vermeld zijn.

B. Plantenrijk.

1. *Boomen.*

Onder de voornaamste boomen op *Java* behooren: de verfboom (*bengkoedoe*), bamboes, klaagriet, koffij- en theeboom, de boom (*cerbera, L.*) die een melkachtig en giftig sap voortbrengt, jatieboom, wonderboom, de boom (*jatropha curcas*), pisang- of bananenboom, katoen-, wol-, tamarinde-, tamarisk-, ceder-, vijge-, palm en lage palmboom (*niepah*), kokosboom, broodboom, grafboom (*kembodja*), kamoening (*chalcaspaniculata, L.*), notenboom (*kamiri*), kanarieboom, kenanga, kurkboom, tjampaka, rasmala, pinangboom, arengboom, wijnstok, verfboom (*galoega*), vergiftboom, mangkoedoe, Hollandsche eik, bendo, waroe, sagoboom, melindjoe.

2. *Boomvruchten.*

Kokosnoot, amandel, citroen, limoen, oranjeappel, vijg, granaat, druif, doerian, moerbezie, papaja, pisang, djamboe, tjeremé, doekoe, serikaja, tjampadak, tjamien-tjamien, belimbing, lanseh, nangka, mangga, manggistan, ramboetan, namnam, boewah nona, pompelmoes, patjitan, sawoe, klédong, solakh, sirih, pinang, tamarinde, kamiri (of *boewah kras*).

3. *Veldvruchten en Groenten.*

Onder de vruchten en groenten telt men: de ananas, watermeloen, kalebas, komkommer, uijen, prei, jamjam, aardappelen, Turksche tarwe, meer dan honderd rijstsoorten, wortels, kool, spinazie, salade, selderij, rapen, peterselie, kurkema, porselein, radijs, boonen, peulen, vergiftige aardappelen (*gadoeng*), nachtschade (*trong*), petéj.

4. *Planten, Heesters en Wortels.*

Bamboes, suikerriet, indigo, tabak, rotting, betel, varenkruid, doren, *kontjor* (geneeswortel), koenjit, zuigplant, mostaardplant, *toeba* (bedwelmend), brandnetel, paddestoel, *katjoebong* (bedwelmend), mirikwortel, *patjar tjina, pitjah pirang, daun koentoet, pandan,* schotelstruik, *poelassari, lidah badak,* gras, riet, anijszaad, komijn, peper, spaansche peper. Bovendien zijn er nog meer dan duizend verschillende planten op *Java.*

5. *Bloemen.*

Melatie, zonnebloem, lelie, lotus, tjampaka, schorpioenbloem, kenang'a, waterlelie, epidendrum, tandjong nagasari, roos, fluweelbloem, en vele anderen.

C. Delfstoffenrijk.

1. *Metalen en Mineralen.*

Het goud en zilver, dat op *Java* gevonden wordt, is zoo gering, dat het niet noemenswaardig is; het weinige kwikzilver, dat in de lage streken van *Damak* aanwezig is, toont niet aan dat er eene mijn van bestaat: ijzer wordt er ook in geringe hoeveelheid gevonden; steenkolen, kalk, puimsteen, zwavel, koraal, jaspis, jaspis-agaat, calcedonie, vuursteen, kwarts, bazalt, zwavelkies, kristal van hoornblende, veldspaat, olivien, porphyr.

§ 11. BEWONERS.

A. Stammen.

De groote volksstam is de Javaansche, die ongeveer zes millioenen zielen zal bedragen, en in deze eeuw zeer vermenigvuldigd is. Van den oost tot den westhoek, van het zuider- tot het noorderzeestrand en in de binnenlanden is deze stam alom verspreid. Buiten denzelven zijn op *Java*: Ambonezen, Arabieren, Mooren, veel Chinezen en op het oostelijk gedeelte der noordkust veel Madurezen. Aan het westelijke gedeelte der noordkust wonen eenige Lampongsche familien. Wijders zijn er Maleijers, Makassaren, Boeginezen, Balinezen. Het getal der op *Java* woonachtige Europeanen en afstammelingen van dezelven, bedraagt ongeveer vierduizend, behalve de troepen.

B. Ligchaamsbouw.

De *Javaan* is klein van gestalte, welgevormd, lenig, goed gespierd, geelachtig donkerbruin van kleur; heeft

een breed hoofd, vooruitstekende kaken, een hoog voorhoofd, donkere oogen, hooge wenkbraauwen, eenen kleinen neus, die van boven naauwelijks zigtbaar en van onderen breed is. Zijne lippen zijn breed, zijne tanden, even als zijne lange haren, zwart; hij heeft zelden eenen zwaren baard; zijne enkels en handgewrichten zijn dun, zijn gelaat drukt gewoonlijk zachten vriendelijkheid uit en is veelal bij hem de spiegel zijner gemoedsaandoeningen, het zij die van eenen ernstigen, vrolijken, toornigen of schaamachtigen aard zijn.

C. Karakter.

De *Wester-Javanen*, in de *Sunda*-distrikten zijn bij eenen sterkeren ligchaamsbouw dan de *Ooster-Javanen* ook koener, stouter en vaardiger dan deze. In het algemeen is het karakter van den Javaan buigzaam en nederig, rustig en zeer eerbiedig. Hij oordeelt in gewone zaken zeer juist, doch heeft doorgaans geenen sterken geest; is dankbaar, getrouw in gevaar en in nood, en waarheidminnend wanneer hij spreekt, doch veelal voorzigtig en terughoudend genoeg om niet spoedig zijn gevoelen te uiten, waardoor hij een peinzend voorkomen heeft. Gastvrij, huisselijk, edelmoedig, en behulpzaam, durft hij voor zijn regt spreken, strijden en sterven. Paarde de Javaan bij zijne beleefdheid en bescheidenheid niet eene verregaande wraakzucht over ontvangen beleedigingen, hij zou de beminnelijkste mensch van het gansche menschdom zijn. Dat de Javaan in het algemeen diefachtig zou zijn, is eene onwaarheid, die uit de betrekkelijk weinige diefstallen, welke er op *Java* gepleegd of voor de regtbanken gebragt worden,

duidelijk blijkt. Aan opschik is de Javaan gehecht, even als hij door bijgeloof beheerscht wordt.

STAATKUNDIGE AARDRIJKSBESCHRIJVING.

§ 1. BELANGRIJKHEID.

Java is, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, het belangrijkste eiland, van den *Nederlandsch Indischen Archipel.* Op hetzelve is de zetel van den Gouverneur Generaal en van de Raden van *Indie*, die Z. M. den Koning vertegenwoordigende, Hoogstdeszelfs bevelen door eene bevolking van twintig millioenen onderdanen doen eerbiedigen en nakomen. *Java* is meestal het doelwit der *Nederlanders*, die zich naar *Indie* begeven, en in alle opzigten in het koloniaal staatkundig stelsel van het hoogste gewigt. Op hetzelve wordt het Nederlandsche gezag ten volle erkend; zelfs de nog regerende vorsten van *Soerakarta* en *Djokjokarta* huldigen den Koning als hunnen Opperheer. De Javanen zijn een landbouwend volk, dat zich meer en meer van de edele bedoelingen van het Gouvernement overtuigt, die alleen ten oogmerk hebben om den landbouw tot heil der bevolking en tot voordeel van het moederland uit te breiden; welk doel, vooral sedert de laatste tijden met eenen besten uitslag is bekroond geworden. Op *Java* heerscht de meeste beschaving; vele nuttige instellingen worden er aangetroffen; koophandel en zeevaart ontleenen er uit de aanzienelijke stapelplaatsen van Indische voortbrengselen veerkracht en een nieuw leven. *Java* is de

gloriezuil van Nederlandschen heldenmoed, beleid en volharding, die met betrekkelijk geringe krachten dat groote eiland herschapen hebben tot hetgeen het thans is. Het aanzienlijkste gedeelte der krijgsmagt, dat onontbeerlijk bolwerk van ons bestaan in *Indië*, is op *Java* aanwezig. Met één woord, *Java* heeft in de schaal der staatkunde een zoodanig overwigt dat het meer waarde bezit dan al de andere bezittingen te zamen, daar het zonder dezelve nog zeer belangrijk zijn zou, terwijl daarentegen al de andere eilanden te zamen genomen, zonder *Java* geene andere dan nadeelige uitkomsten zouden opleveren.

§ 2. BEVOLKING.

De gansche bevolking van *Java* wordt op ongeveer zeven millioen zielen begroot. De noordkust is het meest en de zuid- en uiterlijke westhoek des eilands het minst of in het geheel niet bevolkt. In de binnenlanden is de bevolking naar den aard van het vlakke of bergachtige terrein verspreid. De hooge bergtoppen zijn onbewoond, echter vindt men dorpen tot op eene aanzienlijke hoogte, zelfs tot in eene gematigde luchtstreek. De kommen der gemeenten zijn meestal in de nabijheid van rivieren, beken en spruitjes.

§ 3. ALGEMEENE INDEELING.

Java wordt bij de inlanders in twee hoofddeelen gesplitst, namelijk in: *het westelijke Java* of de *Sunda-distrikten*, die van Javaas westhoek af tot aan de rivier Losari tusschen Cheribon en Losari uitgestrekt zijn, en in: *het wezenlijke Java*, dat van die rivier af het

geheele oostelijke gedeelte van het eiland tot aan straat *Bali* toe bevat.

§ 4. AFZONDERLIJKE INDEELING.

Het eiland *Java* is verdeeld in *Gouvernements-landen* en *Vorsten-landen;* eerstgenoemden zijn gesplitst in drie-en-twintig Provincien, die den naam van Residentien en Adsistent-Residentien voeren. Dezelven bij opvolging van de westkust af opnoemende, zijn: 1. Bantam. 2. Batavia. 3. Buitenzorg. 4. Krawang. 5. Preanger Regentschappen. 6. Cheribon. 7. Tagal. 8. Pekalongan. 9. Samarang. 10. Kadoe. 11. Baglen. 12. Banjoemas. 13. Soerakarta. 14. Djocjokarto. 15. Madion. 16. Patjitan. 17. Kediri. 18. Japara. 19. Rembang. 20. Soerabaija. 21. Passaroewang. 22. Bezoeki. 23. Banjoewangi. De spelling van deze namen is die, dewelke door het Indische Gouvernement is aangenomen en in officiele stukken moet worden gevolgd, ofschoon allen niet volgens den aard der taal of uitspraak van den inlander geschreven zijn. Laatstgenoemden zijn verdeeld in het keizerrijk van *Soerakarta* en in het koningrijk van *Djocjokarta.*

§ 5. REGERING.

Over gezegde residentien regeert het Nederlands Indisch Bestuur in den volsten zin des woords, benoemt de Residenten en andere ambtenaren, en geeft wetten, die het voor algemeene en bijzondere belangen goed vindt. In de vorstenlanden regeren twee vorsten, van welken de eerste: de keizer van *Soerakarta* of *Solo*, en de tweede: de sultan van *Djocjokarta* is,

wier gezag echter door bepalingen gewijzigd is, zooals zulks onder de plaatsbeschrijving zal worden aangetoond.

§ 5. ONDERAFDEELINGEN.

Ieder der voorschrevene Residentien heeft hare onder-afdeelingen, Adsistent-Residentien, distrikten of ommelanden, als:

BANTAM.

Bestaat uit het:
Noorder-regentschap of *Ceram*, (eigenlijk *Serang*);
Zuider-regentschap of *Lebak*;
Wester-regentschap of *Tjiringin*.

BATAVIA.

Bestaat uit:

1°. *De stad en voorsteden*, die zeven districten tellen, waarvan zes onder Inlandsche hoofden en een onder eenen kapitein der Chinezen staan. Deze districten zijn in vier-en-twintig wijken afgedeeld.

2°. *De Bataviasche Ommelanden*, die afgedeeld zijn in het:
Wester-kwartier of *Tangerang*,
Ooster-kwartier of *Bekasi*,
Zuider-kwartier of *Meester Cornelis*,
Noordwester-kwartier of *Tandjong Kaik*,
Noordooster-kwartier of *Tjabang Boengin*,
Zuidooster-kwartier of *Jatinagara*.

BUITENZORG.

Buitenzorg, is thans eene Assistent-Residentie en heeft slechts eenen Regent.

KRAWANG.

De Adsistent-Residentie *Krawang* bestaat uit *Krawang* en *Wanayassa*, die ieder door eenen adsistent Resident bestuurd worden; die van *Krawang* is het hoofd van het geheel.

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Deze Residentie heeft twee Adsistent-Residentien, als:

Bandong en
Tasik-malaija.

en vijf Regentschappen, als:

Tjandjor,
Bandong,
Sumedang,
Limbangan,
Soekapoera.

CHERIBON.

Cheribon telt twee Adsistent-Residentien, als:

Indramayoe,
Koening'an en *Galoe*,

en vier Regentschappen, als:

Cheribon,
Madja,
Galoe,
Koening'an en *Galoe*.

TAGAL.

Deze Residentie heeft drie Regentschappen, als:

Tagal,
Brebes,
Pemalang.

PEKALONG'AN.

De Residentie *Pekalong'an* heeft slechts een Regentschap, genaamd:

Batang.

SAMARANG.

Samarang heeft twee Adsistent-Residentien als:

Samarang,

Salatiga, en

vier Regentschappen, als:

Samarang,

Kendal,

Demak,

Grobogan.

KADOE.

In deze Residentie zijn twee Adsistent-Residenten,

als een te *Magelang.*

en » » *Temangong.*

Beide deze plaatsen maken ieder tevens een Regentschap uit.

BAGLEN.

Deze Residentie heeft drie Adsistent-Residentien, als:

Keboemen,

Ambal,

Ledok, en zes Regentschappen, als:

Poerworedjo,

Koeto-Ardjo,

Keboemen,

Ledok,

Ambal,

Karang Anjar.

BANJOEMAAS.

De Residentie *Banjoemaas* heeft vier Regentschappen als:

Banjoemaas,
Poerwokerto,
Bandjarnegara,
Poerbolingo,

makende *Poerwokerto*, *Poerbolingo* en *Bandjarnegara*, ieder eene Adsistent-Residentie uit.

KEIZERRIJK SOERAKARTA.

Te *Soerakarta* is een Resident, die voornamelijk tusschen het Gouvernement en den keizer geplaatst is, om voor de wederzijdsche naleving der bestaande contracten te zorgen. Het inlandsche bestuur hangt van den vorst af.

KONINGRIJK DJOCJOKARTA.

Ten opzigte van het rijk van *Djocjokarta*, heeft hetzelfde plaats.

MADION.

In de Residentie *Madion* zijn twee Adsistent-Residentien, als: *Ponorogo*,
en *Ngawie*,

en elf Regentschappen, als:

Madion,
Djogorogo,
Ponorogo,
Tjaroeban,
Ngawie,
Soemoerotto,
Poorwodadi,
Maospatti,

Magettan,
Ardjowinangoon,
Polloredjo.

PATJITAN.

Patjitan is eene Adsistent Residentie, hebbende eenen Regent en eenen Pattih.

KEDIRI.

De Residentie *Kediri* heeft twee Adsistent Residentien, als: *Ngrowo*,
en *Berbek*,
en vier Regentschappen, als:
Ngrowo,
Kediri,
Berbek,
Trengaleh.

JAPARA.

De Residentie *Japara* heeft twee Adsistent-Residentien, als: *Japara*,
en *Karimon Java*,
en vier Regentschappen, als:
Japara,
Koedoes,
Pattie,
Jawana.

REMBANG.

De Residentie *Rembang* heeft twee afdeelingen als:
Toeban,
en *Bodjonegoro*,
staande ieder onder eenen Adsistent-Resident; en vier Regentschappen, als:

Rembang,
Toeban,
Bodjonegoro,
Blora.

SOERABAIJA.

De Residentie *Soerabaija* is in vijf voorname afdeelingen gesplist, als:

1°. Soerabaija,
2°. Grissee.
3°. Bawéan.
4°. Madura.
5°. Sumanap.

Soerabaija heeft twee Adsistent-Residentien, die Regentschappen tevens zijn, als:

Soerabaija,
en *Djapan*.

Grissee is eene Adsistent-Residentie, bestaande uit drie Regentschappen, als:

Grissee,
Sidaijoe,
Lamongan.

De Adsistent-Residentie *Bawéan* heeft eenen Regent.

Madura staat onder eenen Sultan en heeft eene Adsistent-Resident en eenen Rijksbestuurder.

Sumanap, dat mede onder eenen Sultan staat, heeft eenen Adsistent Resident en bestaat uit de twee hoofdafdeelingen.

Sumanap,
en *Pamakassan*,

die ieder door eenen rijksbestuurder onder den Sultan geregeerd worden.

PASSAROEWANG.

Passaroewang is eene Residentie, die drie Regentschappen heeft, als:

Passaroewang,
Bangil, en
Malang,

op welke laatste plaats tevens een Adsistent Resident is.

BEZOEKIE.

Bezoekie, eene residentie, die thans de voormalige residentie *Banjoewangie* insluit, bestaat uit drie Regentschappen als:

Bezoekie,
Probolingo,
Banjoewangie;

ieder der beide laatsten, staat onder het bestuur van eenen Adsistent Resident.

BEKNOPTE BESCHRIJVING
DER
RESIDENTIEN.

BANTAM.

De Residentie *Bantam* ligt op het westelijke gedeelte van *Java*, en wordt ten zuiden en westen door de Indische zee, ten noordwesten door de straat *Sunda* en ten noorden door de zee van *Java* bespoeld. Ten oosten grenst zij aan de Residentien *Batavia*, *Buitenzorg* en de *Preanger Regentschappen*. Haar vlakke inhoud wordt op 150 vierkante mijlen geschat. De

noordzijde der Residentie is laag en moerassig, ook zandig en op vele plaatsen niet gezond. Het zuiderzeestrand is door de hevige winden, die uit de Indische zee waaijende, schraal en schroeijend zijn, mede nadeelig voor de gezondheid. De binnenlanden van *Bantam* zijn daarentegen door de frissche, zuivere lucht en door de verkoelende regens zeer gezond.

In de lage streken rijst de thermometer binnen 's huis van zes en tachtig tot zeven en negentig graden; in de bovenlanden teekent dezelve van zes en zestig tot tachtig graden. Bij hevige regenvlagen kan de thermometer in zeer korten tijd twintig graden dalen.

Wanneer men de stranden verlaat, alwaar de dampkring vochtig of schraal is, verandert het luchtgestel trapsgewijs en wordt het van uur tot uur gezonder.

De grond is in de Residentie *Bantam* zeer vruchtbaar, doch door gebrek aan bevolking voor verre weg het grootste gedeelte onbebouwd.

De voornaamste eilanden in den omtrek zijn: het *Prinsen-eiland*, *Poeloe Merak*, *Poeloe Pandjang* en *Poeloe Kalapa*.

Het *Prinsen-eiland*, ook *Poeloe Panaitan* of *Panitan* genaamd, ligt noordwestwaarts van de *Meeuwenbaai* aan den ingang van straat *Sunda;* de straat tusschen dit eiland en de kust van *Java*, heet de *Behouden Passage*.

Het is boschrijk, levert een bekoorlijk gezigt en verfhout op; tot aan 1694 was het onbewoond; naderhand diende het tot eene plaats van ballingschap voor *Bantammers*, die in ongenade vervielen: er bestaat een

visschersdorp *Samadang* genaamd aan de *Kazuarisbaai*, die in het zuidwesten van het eiland ligt; van tijd tot tijd diende dat dorp tot verblijfplaats voor visschers, die schildpad, tripang en schelpen vingen of inzamelden; eenige inwoners van *Tjeringin* hebben er zich als landbouwers gevestigd, doch hetzelve om de geweldenarijen van zeeroovers verlaten. Thans zou het onbevolkt zijn. Zoetwater wordt op dit eiland niet aangetroffen.

Poeloe Merak ligt in de straat *Sunda* westwaarts van het district *Bodjanagara* en oostwaarts van het eiland *Dwars in den Weg*; op hetzelve zijn nog overblijfselen van batterijen, die op last van den Maarschalk Daendels zijn aangelegd om de straat *Sunda* te verdedigen.

Poeloe Pandjang of het *Langwerpige eiland* ligt vooraan in de baai van *Bantam*, op twee uren afstands van de stad *Bantam*, en is in de lengte een uur gaans; deszelfs bevolking bestaande uit: Boeginezen, Boetonnezen, Javanen en Sumanappers, telt twee honderd zes en twintig zielen, en leeft in de beste orde en eensgezindheid. Het opperhoofd staat met de bevolking onder de bescherming van het Gouvernement en verleent hetzelve naar zijn vermogen hulp en ondersteuning, hetzij tegen de zeeroovers, die de straat *Sunda* onveilig maken, hetzij tegen oproerlingen in de *Lampongs*. Deze eilanders zijn dapper en braaf, zoodat zij door de zeeschuimers gevreesd en door de weldenkenden geacht worden; bij gebrek aan drink- en waschwater zijn zij morsig, daar zij zich niet baden ten zij in zee, hetwelk zij ongaarne doen: zoowel aan het brakke drinkwater als

aan hunne onzindelijkheid worden de huidziekten, die hen teisteren, toegeschreven.

De bodem van dit eiland bestaat uit koraalrots, die zich uit de zee als een berg gevormd heeft, en even boven dezelve uitsteekt; door aanslijking is dit eiland vruchtbaar geworden, zoodat het kokosnoten, bananen, rijst en vruchten oplevert. De huizen staan verward door elkander op palen, acht voeten boven den grond, bevatten eene groote en twee kleine vertrekken en hebben geene schoorsteenen, zoodat de rook, die door het dak eene uitkomst vindt, alles zwart maakt.

Aan strand is een speelhuisje, dat weleer tot lustplaats van Europesche ambtenaren, die in *Bantam* geplaatst waren, gediend had.

Eene groote kalkbranderij, die vroeger aan de bevolking aanzienlijke voordeelen aanbragt, is in verval en onbruik geraakt, doch zou met geringe kosten weder bruikbaar kunnen gemaakt worden en tot heil der eilanders strekken, die de koraalsteen, waaruit de kalk gebrand wordt, in hunne nabijheid hebben.

Poeloe Kalapa of *Kokosnoten-eiland* ligt in de nabijheid van de zuidkust van *Bantam*, zuidwaarts van de monding der rivier *Tjipatoedja*; er zijn veel kokosboomen op hetzelve, doch het is onbewoond en heeft weleer tot verblijfplaats van personen gediend, die door den sultan verbannen waren.

De baaijen van *Bantam* liggen aan de noordkust en zijn: de *Meeuwenbaai*, die eene veilige ankerplaats oplevert, doch in haren omtrek geene bevolking heeft; de *Welkomstbaai*, die minder veilig en ook onbewoond

is; de *Peperbaai*, die slechts eene opene reede aanbiedt en ten noorden verscheidene dorpen telt; de *Baai van Bantam*, die door eilanden gedekt, eene veilige legplaats voor groote schepen tot in de nabijheid der rivier van *Bantam* aanbiedt.

Van het westen tot het oosten loopt door de Residentie *Bantam* een bergketen *Goenong Kandang* genaamd. Zuidwaarts van dezelve liggen verscheidene voorname heuvelen, en noordwaarts, vooral aan het westelijke gedeelte der Residentie, zijn insgelijks vele heuvelen en eenige voorname bergen. De *Goenong Karang* in de afdeeling *Pandeglang* heeft eene hoogte van vijfduizend twee honderd drie en zestig Engelsche voeten en is tot op de helft bewoond. In de afdeeling *Lebak* zijn de *Bongko*, *Ondot* en *Trombo* de voornaamsten; in de afdeeling *Tjeringin*, telt men de bergen *Aspan*, *Kabayoetan* en *Kokosan*; in de Afdeeling *Anjer* de piek van *Anjer* en het gebergte *Bodjo Negara*; in de afdeeling *Ceram* den berg *Pinang*; in het district *Panimbang* de bergen *Kadoehingking* en *Mesigit*, terwijl de *Poelasarie* een gedeelte van de afdeelingen *Pandeglang* en *Tjeringin* beslaat.

De *Goenong Pinang*, bewesten de stad *Bantam*, staat geheel op zich zelven. In het drooge jaargetijde kan dezelve te paard beklommen worden; in het regensaizoen is zulks te gevaarlijk. Van deszelfs kruin ziet men aan de noordzijde de straat *Sunda* met hare bekoorlijke eilanden. Schepen van de verst afgelegene volken klieven de golven, en de baai van *Bantam* levert met *Poeloe Pandjang*, *Pamoejang*, *Poeloe Doewa*,

Poelo Lima en andere eilandjes een fraai gezigt op. Aan de oostzijde ligt het noorderregentschap met eene menigte dorpen, en boomgaarden. Aan den zuidkant ziet men de *Goenong Kandang* benevens andere bergen met vlakten en dalen, die tusschen dezelven gelegen zijn, en aan de westzijde liggen de rijke rijstvelden van *Serdang*. De kruin des bergs is vlak en met wilde vruchtboomen bedekt.

De bergen *Poelussarie* en *Karang* hebben kraters waaruit zwaveldampen stijgen. In verscheidene valleijen liggen zwart gebrande steenen, die eenmaal door het onderaardsche vuur uit die kraters geworpen en verbazend groot zijn.

In de afdeeling *Tjilangkahan* is de berg *Tangkil* merkwaardig uithoofde een tak der rivier *Sawarna* onder dezen berg van het noorden naar het zuiden, ter lengte van twee duizend voeten doorloopt.

De meeste bergen zijn tot op hunne kruinen digt bewassen en sommigen bevatten vogelnestklippen. Aan het zuiderstrand zijn verscheidene rotsen en aan het noorderstrand is eene grot tusschen *Anjer* en *Tjeringin*.

Er zijn in het Bantamsche nog verscheidene moerassen, vooral in het distrikt *Panimbang*, dat te schaars bevolkt is om dezelven tot rijstvelden aan te leggen; in meer bevolkte streken is zulks reeds met goed gevolg bewerkstelligd. In de afdeeling *Anjer* ligt een meer, dat twee duitsche mijlen breed en een der grootsten van *Java* is. Het ontlast zich bij zware regens door het riviertje *Pasang Tenang*, bezuiden *Anjer* in zee. Indien het plan om dit meer voor den rijstbouw dienstbaar te

maken slagen mag, zal daardoor een aanzienlijke aanwinst voor den landman ontstaan. Men vindt in de nabijheid van *Pandeglang* en *Lebak* warme en koude zwavelbronnen die voor verschillende ziekten heilzaam zijn.

Uit de *Goenong Kandang* en *Karang* ontspringen verscheidene rivieren, die meest allen onbevaarbaar zijn; onder de voornaamsten telt men de *Tjidoerian*, die in het *Buitenzorgsche* nabij den berg *Gaga* ontspringt en zich te *Grobogan* met de *Tjibeurum* vereenigt. Deze rivier, die tot boven *Tjikadoe* bevaarbaar is, kronkelt langs *Mayak*, *Trogon*, *Sampoeran*, *Grobogan*, *Madja*, *Konam*, *Nangkop*, *Tjipinang*, *Tjikandie*, *Songong*, *Patrasana*, *Renget*, *Tjakong*, *Bendoeng* en *Lampoejong* en stort zich te *Tanara* in zee uit. Doorgaans wordt zij de rivier van *Tjikandie* genoemd.

De tweede voorname rivier in de Residentie *Bantam* is de *Tjioedjong*, die boven *Lebak* ontspringt en zich bij *Bodjong* met de *Tjiberan* vereenigt; zij is tot aan het dorp *Kontjang Bala* bevaarbaar. In de nabijheid van *Ponthang* neemt zij den naam van dat dorp aan en ontlast zich bij hetzelve in zee. De mindere rivieren zijn die van *Bantam*, *Tjiromo* en *Anjer*, de *Pasang Tenang*, *Pasauran*, *Panimbang*, *Tjiolang* en *Tjimamping*, allen aan de noordkust. Aan de zuidkust heeft men van het westen naar het oosten de riviertjes: *Tjilarang'an*, *Tjimandiri*, *Tjipatoedja*, *Tjiletok*, *Tjimentoyang*, *Tjipaoed*, *Tjibinoewangin*, *Tjilangkahan*, *Tjiara*, *Tjipagar*, *Tjiseié*, *Tjimadoer* en *Tjisawarna*. Voor zeer ligte praauwen zijn sommige dezer riviertjes tot op eenen geringen afstand van hare monding be-

vaarbaar; terwijl het door de branding der *Zuidzee* moeijelijk en gevaaarlijk is haar te naderen.

De twee vroeger opgenoemde hoofdrivieren zijn door het kanaal *Kali Tirtajasa*, dat in 1645 op last van den Sultan *Aboe Fatah* gegraven is, met elkander vereenigd, waardoor aan den handel veel gemak verschaft is. De rijstvelden van de districten *Kalodran*, *Tjiroas*, *Tambakbaja* en gedeeltelijk van *Tjibining* en *Bantam*, worden door de *Kali Paké* besproeid, die van de *Tjiwaké* zijn water ontvangt, dat van den *Goenong Karang* afstroomt. De velden van *Serdang* bewesten *Ceram* worden door de *Tamba* bevochtigd, die uit het spruitje *Tjikadoen* bij *Njawana* ontstaat.

In de wildernissen van de Residentie *Bantam* zijn tijgers en tusschen de gebergten en heuvelen vele rhinocerossen: krokodillen, slangen, leguanen en apen worden in menigte aangetroffen. De tamme buffels zijn in het Bantamsche bijzonder groot en sterk, en even als de geiten, in overvloed voorhanden. Het getal der buffels zal ongeveer 40,000 bedragen.

Rijst is het voorname voortbrengsel, en de aanplanting van koffij, indigo en suiker neemt jaarlijks toe. Aan kokosnoten, bamboes, vruchten, wortels en andere aardgewassen is zelden gebrek.

In de nabijheid van *Lebak* zijn steenkolen gegraven, die goed zijn om er koolteer van te stoken. De ijzeraarde beloont de moeite der bewerking niet; zwavel wordt in de uitgebrande kraters gevonden.

In 1828 bestond de Javaansche bevolking uit 89,124 mannen; 96,622 vrouwen; 75,917 jongens en 72,382

meisjes, dus te zamen uit 334,045 zielen. Destijds waren er 89 Europeanen, 510 Chinezen, 457 Arabieren, Mooren, Maleijers en Boeginezen, te zamen 335,101 zielen. De Bantammers zijn sterk gebouwd maar klein van gestalte. De strandbewoner is in het algemeen bedorven en staat ongunstig bekend; in de omstreken van *Anjer*, *Ponthang* en *Tanara* woont de slechtste bevolking. In de zuidelijkste distrikten is de Bantammer op sommige plaatsen door den invloed der gedroste soldaten en slaven, die in die streken eene schuilplaats zochten, ontaard; daarentegen staan de bewoners der binnenlanden zeer gunstig bekend. Zij zijn aan de instellingen hunner voorvaderen getrouw gebleven, en zelden worden er onder hen misdrijven gepleegd. Zij beminnen eene vrijheid, die het gevolg van getrouwe pligtbetrachting is, en sluiten zich niet aan muitelingen aan. Onder de Bantammers, die geregeld leven, vindt men er, die den hoogen ouderdom, van negentig jaren bereiken. Sommige huisgezinnen in het zuiderregentschap trekken heen en weder omdat zij geene rijstvelden hebben, die hen op den duur kunnen voeden, en zij zoeken zoodanige gronden, die zelden langer dan een jaar voor den rijstbouw geschikt zijn. De Bantammers belijden de Mahomedaansche godsdienst, echter vindt men op vier uren afstands bezuiden *Lebak* nog navolgers van *Budda*, die afzonderlijk in drie dorpen wonen. De Chinezen wonen voornamelijk in de stad *Bantam*, en in de voornaamste plaatsen van de Residentie.

De residentie *Bantam*, welke thans geheel onder het

gezag van het Gouvernement staat, is voor hetzelve van veel belang. Door hare havens te *Anjer* en *Bantam* drijft zij handel met verschillende volken; door de vruchtbaarheid van haren bodem is zij, wat den landbouw betreft, voor groote ontwikkeling geschikt, en door gebeurtenissen, die haar van het juk der Sultansregering ontslagen en onder een bewind gebragt hebben, dat het welzijn harer inwoners bevordert, kan zij eene der belangrijkste provinciën van *Java* worden.

De Residentie *Bantam* is verdeeld in drie regentschappen, als: *Ceram*, of noorderregentschap; *Lebak*, of zuiderregentschap; *Tjeringin*, of westerregentschap. Over ieder regentschap staat een inlandsch hoofd als regent, en ieder regentschap is in distrikten verdeeld; zoo bestaat het noorderregentschap uit elf distrikten, of demangschappen, als: *Ceram*, *Bantam*, *Tjiroeas*, *Tjilegon*, *Tanara*, *Baros*, *Tjikandie*, *Kolelet*, *Pandeglang*, *Tjiomas*, *Anjer*; ieder dezer distrikten bestaat uit onderdistrikten of bekschappen, zoo bestaat:

Ceram, uit *Kalodran*, *Tjibinang* en *Ceram*.
Bantam, uit *Bantam*, *Serdang*, *Njawana*.
Tjiroeas, uit *Tambakbaya*, *Panjahiran*, *Tjiroeas*.
Tjilegon, uit *Traté*, *Tjilegon*, *Bodjo Nagara*.
Tanara, uit *Tanara*, *Ponthang*.
Baros, uit *Tjipeté*, *Baros*.
Tjikandie, uit *Ragas*, *Oendar Andir*, *Tjikandie*.
Kolelet, uit *Pakum*, *Pamaragan*, *Kolelet*.
Pandeglang, uit *Tjikek*, *Pandeglang*, *Tjadasaris*,
Tjiomas, uit *Tjiomas* west, *Tjiomas* noord.
Anjer, uit *Anjer*.

Het zuiderregentschap, of *Lebak*, bestaat uit vier districten of demangschappen, als: *Sadjira*, *Lebak Prahyang*, *Parang Koedjang*, *Madhoor*. De onderdistricten of bekschappen

van *Sadjira*, zijn *Tjiangasa*, *Somang*, *Sadjira*.
» *Lebak Prahyang*, » *Kontjang*, *Lebak Prahyang*, *Bombang*.
» *Parang Koedjang*, » *Parang Koedjang*, *Kosek*.
» *Madhoor*, » *Binoewangan*, *Sawarna*. *Madhoor*.

Het westerregentschap of *Tjeringin*, is in vijf districten of Demangschappen verdeeld, als: *Tjeringin*, *Menes*, *Panimbang*, *Tjimanok*, *Tjibilioeng*. De onderdistricten of bekschappen

van *Tjeringin*, zijn *Tjarita*, *Tjeringin*.
» *Menes*, zijn *Menes*, *Kananga*.
» *Panimbang*, zijn *Panimbang*.
» *Tjimanok*, is *Tjimanok*, *Kadoelassong*.
» *Tjibiliong*, zijn *Tjibiliong*, *Patoedja*.

In het noorderregentschap zijn de voornaamste plaatsen, *Ceram*, *Bantam*, *Anjer* en *Pandeglang*.

Ceram, is de hoofdplaats der Residentie, alwaar de Resident, de Secretaris, de Kommandant der troepen en de Regent hun verblijf hebben. Er is een steenen fort met eene kazerne, een kruidmagazijn, eene moskee en eene steenen gevangenis. In het dorp *Ceram* wonen verscheidene Portugezen en Chinezen. Er stroomt een riviertje langs hetzelve, dat zich te *Bantam* in zee ontlast. Van *Ceram* loopen vier voorname wegen, als een noordwaarts naar *Bantam*, een oostwaarts naar *Batavia*, een zuidwaarts naar *Pandeglang* en een westwaarts naar *Anjer*. Van het

plein van *Ceram* heeft men een prachtig gezigt op den berg *Karang*, die tot aan den kruin toe bewassen is. Het noorderregentschap is het bevolkste en levert de meeste voortbrengselen, die voornamelijk in rijst suiker en indigo bestaan, op.

Bantam, op een kwartier uurs afstand van de baai van dien naam, is de oude hoofdstad van het koningrijk, en moet als een puinhoop van vroegere grootheid beschouwd worden. Het beroemde fort *Speelman* door de Hollanders gebouwd, benevens het voormalige paleis der Sultans en het hôtel der Ambassadeurs liggen in puin. De stad zelve is jammerlijk vervallen. De graven, de moskee, de woning van den laatsten Sultan en twee wàringinboomen verdienen de opmerking van den reiziger. Op een uur afstands van *Bantam* ligt een eiland, dat de bouwvallen van een huis bevat, hetwelk weleer tot verblijf der vrouwen verstrekte, die door den vorst verbannen werden. Niet ver van *Bantam*, bij *Karang Hantoe*, ligt een kanon, dat veertien oude voeten lang is en eene monding van bijna veertien duim diameter heeft; waarschijnlijk is het een geschenk van eenen Portugeschen vorst. De stad *Bantam* en hare omstreken worden als zeer ongezond beschouwd.

Anjer, acht uren noordwestwaarts van *Ceram*, is de hoofdplaats van de Adsistent-Residentie van dien naam, ligt aan de straat *Sunda* en is een aanzienlijk vlek, dat door een fort, hetwelk die straat bestrijkt, gedekt wordt. De Miltaire Kommandant en de Adsistent-Resident wonen binnen, en de Demang en mindere hoofden buiten hetzelve. Aan het strand gelegen, is *Anjer*

belangrijk voor den handel, zoowel op de *Lampongs*, die tegen over deze plaats liggen, als voor de schepen, welke uit alle oorden der wereld komen. Het drinkwater wordt ten dienste der schepen door een kunstkanaal van het gebergte naar zee afgeleid, en voor zeer gezond gehouden. De menigte kokosboomen, die te *Anjer* zijn, brengen den inlander veel voordeel op; ook vindt een gedeelte der bevolking haar bestaan in de vischvangst en smallen handel, zoowel met de vreemde schepen als met de kooplieden, die van den overwal komen.

Het gemeene volk is hier ruw bijgeloovig, onverschillig en morsig, en de hoofden zijn niet veel beter.

Het gezigt aan den zeekant is ruim en prachtig, vooral na zware regens, wanneer de eilanden *Dwars in den Weg*, *Besi*, *Boekon* en *Cracatou* zich zeer fraai voor het oog vertoonen, terwijl het trotsche gebergte van *Sumatra* in de verte zigtbaar is. De heuvelen in het binnenland van *Anjer* zijn zoo schoon, schilderachtig en bekoorlijk, dat zij iedere beschrijving te boven gaan.

Bezuiden *Anjer* is eene hooge grafnaald ter gedachtenis van KAREL CATHCART, een Engelsch Staatsman, wiens deugden door een Latijnsch opschrift op dezelve vermeld worden.

Pandeglang, de hoofdplaats van het Demangschap van dien naam, ligt op ruim vijf uren bezuiden *Ceram* in de nabijheid der bergen *Karang* en *Poelasaris*. Verscheidene wegen, zoo als van *Lebak*, *Dagotjarek*, *Koleled*, *Ceram* en *Anjer* vereenigen zich aldaar, en op het centrale punt ligt een fort met eene behoorlijke bezetting.

Men heeft hier eene gezonde en koele lucht en dikwerf koude nachten. *Pandeglang* verstrekt menigmaal tot plaats van verlustiging voor hen, die in de benedenlanden naar verademing haken, en de reis naar deze veel hooger liggende plaats is door de afwisselende gezigten zeer aangenaam. Treffend zijn de natuurtafereelen, die het oog in den omtrek van *Pandeglang* ontwaart.

In het Zuiderregentschap, is de hoofdplaats *Lebak*, op 12 uren bezuiden *Ceram*, de belangrijkste; aldaar is een fort met eene bezetting, en eene woning voor den Adsistent-Resident. De plaats is, zoo als haar naam zulks aanduidt, eene vallei die, van de hoogte gezien, zich bekoorlijk vertoont.

Tjilangkahan is eene eenzame plaats aan het zuider zeestrand op twaalf uren bezuiden *Lebak*, weleer het verblijf van den Controleur der landelijke inkomsten, die thans te *Lebak* woont. In de omstreken zijn vele tijgers.

In het Westerregentschap ligt de hoofdplaats *Dagotjarek* op eenen afstand van ruim zeven uren van *Anjer*; aldaar is de verblijfplaats van den Adsistent Resident, den Militairen Kommandant en den Regent. Er is een fort en eene kazerne. De omstreken zijn zeer schoon. *Tjarita* en *Tjeringin* zijn dorpen van eenig belang langs de zee aan den weg van *Anjer* gelegen.

De wegen zijn in de Residentie *Bantam* in het algemeen breed en in goeden staat. Te *Tjeringin* vangt de groote weg van *Java* aan, die over het gansche eiland voortloopt en in de oostelijkste Residentie eindigt. Tusschen al de hoofdplaatsen der Regentschappen bestaan uitmuntende wegen, en tusschen de hoofdplaatsen der verschillende districten zijn de smallere wegen in eenen goeden staat.

VRAGEN.

BANTAM.

Welke zijn de grenzen van *Bantam?*
Hoe is er de gesteldheid van den bodem?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Welke zijn de voornaamste eilanden in de nabijheid van *Bantam?*
Wat weet gij van het *Prinsen-eiland?*
Wat van *Poeloe Merak?*
Wat van *Poeloe Pandjang?*
Wat van *Poeloe Kalapa?*
Wat van de baaijen van *Bantam?*
Welke zijn er de voornaamste bergen?
Wat weet gij van den *Goenong Pinang*, *Poelasaarie*, *Karang* en *Tangkil?*
Wat valt er van de moerassen en meren te zeggen?
Zeg eens wat gij van de rivieren in *Bantam* weet.
Wat van de wilde dieren.
Welke zijn er de voortbrengselen?
Welke de mineralen en metalen?
Hoe groot is de bevolking van *Bantam?*
Wat weet gij van die bevolking?

Van welk belang is *Bantam*?
Welke is de verdeeling dier Residentie?
Welke zijn de voorname plaatsen van het noorder-regentschap?
Wat weet gij van *Ceram*?
Wat van *Bantam*?
Wat van *Anjer*?
Wat van *Pandeglang*?
Wat van *Lebak*?
Wat van *Tjilangkahan*?
Wat van *Dagotjarek*?
Wat van de wegen?

BATAVIA.

De residentie *Batavia*, op 6°,12 zuiderbreedte, wier vlakke inhoud op 70 vierkante mijlen berekend wordt, grenst ten noorden aan de zee van *Java*, ten oosten aan *Krawang*, ten zuiden aan *Buitenzorg* en ten westen aan *Bantam*.

De reede van *Batavia*, die ruim honderd schepen kan bevatten, wordt in binnen- en buitenreede onderscheiden; de laatste is gewoonlijk de ligplaats der groote schepen, daar zij als de gezondste beschouwd wordt.

De dampkring is te *Batavia* door de omliggende moerassen vochtig en ongezond; zuidwaarts gaande, wordt de lucht zuiverder en veel gezonder, en op eenige uren van de hoofdplaats is zij zeer heilzaam.

De bodem is in de Residentie *Batavia* niet zoo vruchtbaar als in andere oorden van *Java*, hetwelk voornamelijk aan de felle hitte en aan gebrek aan water op verschillende punten wordt toegeschreven.

In de nabijheid van *Batavia* liggen eene menigte eilanden, die de *Duizend eilanden* genaamd worden; het oppertoezigt over dezelven, alsmede over de andere, in de baai van *Batavia* gelegene eilanden, is aan eenen inlandschen kommandant, die te *Batavia* woont en van den Resident bevelen ontvangt, opgedragen.

Het eiland *Onrust*, op drie uren noordwestwaarts van *Batavia* is het voornaamste, ter zake van de aldaar onder toezigt van het Gouvernement bestaande scheepswerf, die zoo wel tot het kalefateren van oorlogs- als

van koopvaardijschepen is ingerigt. Behalve de magazijnen zijn er woningen voor den Directeur en zijne onderhebbende ambtenaren en werklieden.

Van de *Duizend eilanden* zijn er nog eenige bewoond, die aan hunne bevolking door den verkoop van visch, *tripang* en *agar-agar*, die er in hunnen omtrek gevonden worden, een middel van bestaan aanbieden.

In de Residentie *Batavia* worden noch bergen, noch vulkanen aangetroffen; in het zuidelijkste gedeelte verheft zich de grond allengskens. De drie voornaamste rivieren loopen van het zuiden naar het noorden, en ontspringen in de Residentie *Buitenzorg*; de westelijkste, eerst: *Tjidani* en daarna: de rivier van *Tangeran* genaamd, stort zich nabij de punt *Ontjong djawa* in zee. Door de stad *Batavia* stroomt de *Tjiliwong*, die meestal de groote rivier genaamd wordt, en bewesten deze stad vereenigt zich de rivier *Angké* met de *Mokervaart*. De *Tjiloewar*, die in het Buitenzorgsche ontspringt, stort zich onder den naam van *Anjol* bij *Tandjong pryok* in zee.

Onder de tamme dieren in de Residentie *Batavia*, telt men veel rundvee, buffels, paarden, varkens en hoenders; daarentegen is er weinig wild gedierte. Zee- en riviervisch is er in overvloed, en aan de stranden en in sommige rivieren wemelt het van krokodillen en leguanen. Er zijn vele en zeer keurige boom- en veldvruchten, benevens goede groenten. De voornaamste voortbrengselen zijn rijst, suiker, arak en weinig koffij. De bevolking der Residentie *Batavia* bedraagt 182,600 zielen, en bestaat uit Europeanen en derzelver afstammelingen, uit Ambonnezen, Javanen, Chinezen, Mooren,

Bandanezen, Maleijers, Boetounezen, Makassaren, Boeginezen, Arabieren, Timorezen, Balinezen, Sumbanezen en Mandharezen.

De Residentie *Batavia* is, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, de belangrijkste van Nederland's Indie:

1°. Omdat in dezelve den zetel van het Indische Gouvernement gevestigd is.

2°. Omdat er de Hoofdkwartieren van land- en zeemagt, en de Hoofden der verschillende Ministerien aanwezig zijn.

3°. Omdat er de meeste Europeanen wonen.

4°. Omdat de voornaamste handel op den Archipel, zoo wel als op alle werelddeelen er zijne kantoren heeft.

5°. Omdat er de hoofdstad van Nederland's Indie, dat blijvend gedenkteeken van der vaderen moed en volharding, in gelegen is.

6°. Omdat er vele nuttige inrigtingen in dezelve bestaan.

De onderafdeelingen van de Residentie *Batavia* zijn op bl. 158 vermeld, en de daarbij genoemde *Ommelanden* staan onder eenen Adsistent-Resident. Te *Tangerang* is een hoofdschout, te *Bekasie* een schout, te *Meester Cornelis* een onderschout, te *Tandjong Kaik* en te *Djatinagara* een Demang, en te *Kabayoran* een Demang. (Zijnde de laatste plaats op die bladzijde door verzuim niet vermeld.)

DE STAD BATAVIA EN OMMELANDEN.

De reede van *Batavia* levert in het noorden een lief gezigt, op de *duizend* en andere eilanden, en op de menigte schepen, die er uit alle oorden der wereld

aankomen, een fraai, aangenaam, levendig en afwisselend tafereel op. In het zuiden ligt de stad *Batavia*, waarvan slechts eenige voorname gebouwen zigtbaar zijn; de overigen zijn achter geboomte verscholen, zoodat een vreemdeling nimmer zou vermoeden in de nabijheid der hoofdstad van Nederland's Indie te zijn. De trotsche bergen, die zich ver achter de stad in de Residentie *Buitenzorg* verheffen, vertoonen zich statig voor het, aan het eentoonige zeegezigt gewone oog, en zijn, doch verkeerdelijk, onder den naam van *Blaauwe bergen* bekend. De westelijkste berg is de *Gagak*, de middelste de *Salak* en de oostelijkste de *Megamendong*. De rivier invarende, is het hechte zeehoofd van zware Jatiehouten palen aan de linker hand; het is op last van den Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN vervaardigd, en heeft door den stroom te beperken, de, weleer voor de gezondheid en scheepvaart zoo schadelijke modderbank, bijna doen verdwijnen. Van dat hoofd af zijn er paarden, die de sloepen binnen het kwartier uurs tot nabij de stad trekken.

Aan de regterzijde is de grond moerassig en met struiken, heesters en riet bedekt; er schuilen dikwijls krokokodillen; verder op staan eenige nederige hutten van inlanders. Aan den *Boom* staat een fraai gebouw, alwaar de uitgaande en inkomende regten ontvangen worden.

Het voorheen wereldberoemde kasteel *Kota Intan*, (Juweelen sterkte) ligt, op last van den Gouverneur Generaal DAENDELS geslecht, in puin verzonken. De *West-* en *Oostzijdsche pakhuizen*, getuigen door hecht-

heid en grootte van de zorg en vlijt onzer voorvaderen. De *Werf* aan de westzijde, waar men gewoonlijk aanlandt, bevat slechts de bergplaatsen voor hetgeen de Marine betreft benevens het kantoor van den Havenmeester. Door eene kleine poort treedt men *Batavia* binnen, eene stad, thans zoo zeer in verval, als zij weleer bloeide. De Vischmarkt is nabij de Werf, en onder de eenigzins belangrijke gebouwen munten het *Raadhuis*, de *Beurs* en de *Protestantsche kerk* uit. Afstammelingen van Christenen, benevens Javanen en Chinezen wonen in de stad door elkander in dezelfde straten, die, door de onaanzienlijkheid der huizen eenen onaangenamen indruk maken. De beste straten zijn de *Binnen-* en *Buiten Nieuwpoortstraat*, die fraaije winkels bevatten; de *Groote rivier*, eene breede gracht, prijkt met groote boomen, bevat de Factory der Nederlandsche Handelmaatschappij, benevens de voornaamste Handelhuizen van Nederland's Indie. Het Chinesche kamp, zuidwestwaarts van de stad gelegen, is zeer uitgestrekt en geregeld gebouwd, en munt even als *Batavia* bijzonder door zindelijkheid uit, hetwelk aan de verbeterde politie is toe te schrijven; en hierdoor, zoo wel als door het dempen van stinkende grachten, is *Batavia* thans niet ongezonder dan eenige andere stad aan de noordkust van *Java*. *Batavia* verlatende, komt men aan de nieuwe *Landstad* (indien men de omstreken van *Batavia* zoo noemen mag); waarvan *Molenvliet* het begin is; zijnde een weg, die van *Batavia* langs eene stroomende rivier, waarvan dezelve zijnen naam ontleent, zuidwaarts tot aan *Noordwijk* loopt.

Aan weêrskanten, doch voornamelijk aan de westzijde zijn de fraaije woningen der Europeërs. Langs het water staan lommerrijke boomen en aan de oostzijde liggen verschillende inlandsche *Kampongs* (buurten) onder het geboomte verscholen. Aan het einde van het *Molenvliet* loopt de weg onder den naam van *Rijswijk* zuidwaarts naar *Tanah Abang* voort. Aan de linkerzijde op ruim een half uur afstands van *Batavia* staan de *Harmonie*, een ruim en prachtig gebouw, dat tot het houden van eene societeit en tot het geven van groote en luisterrijke partijen dient, en achter hetzelve het gebouw van het *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*. Verder zuidwaarts gaande, ligt aan de westzijde de *Begraafplaats der Christenen*, door een groot hek omgeven.

Aan de oostzijde van den weg, die naar *Tanah Abang* loopt, ligt het *Koningsplein*, een ruim veld, hetwelk bijna een uur gaans in het rond is. Aan alle kanten prijken prachtige gebouwen met fraaije tuinen; eene nieuwe *Protestantsche kerk* verrijst op het midden van het plein, dat zeker ook in het vervolg zal worden bebouwd.

Aan het einde van het *Molenvliet* zijn aan den oostkant twee wegen, die door eene rivier, dewelke in het *Molenvliet* stroomt, van elkander gescheiden zijn. De noordelijke heet *Noordwijk* en de zuidelijke *Rijswijk*. Westwaarts van *Rijswijk* zijn de kazernen en stallen der Huzaren, en op *Rijswijk* staat het Hotel van den Gouverneur Generaal, dat eenen fraaijen doch geenen grooten tuin heeft. Langs *Rijswijk* hebben de Euro-

peërs vele en langs *Noordwijk* slechts weinige fraaije huizen, en aan laatstgenoemden weg vindt men inlandsche woningen en onaanzienlijke huizen van Europeanen, zoodat *Noordwijk* veel onregelmatigs aanbiedt. Aan het einde van *Rijswijk* slaat men den weg zuidwaarts af naar het *Koningsplein*, en van *Rijswijk* over eene brug voortgaande, is het groote en schoone Militaire Hospitaal aan de regter hand; vervolgens eene sluis overgaande, bevindt men zich in het kamp van *Weltevreden*, dat juist een uur afstands van *Batavia* verwijderd is: Dit kamp bestaat uit een langwerpig vierkant plein, dat met officierswoningen, waaronder het Hotel van den Kommandant van het Indische Leger bijzonder uitmunt, omringd is. Het plein draagt thans den naam van het *Plein van Waterloo*, naar een gedenkteeken, waarop de *Hollandsche Leeuw*, ter gedachtenis van den altoos gedenkwaardigen veldslag, prijkt. Aan de oostzijde van dit plein staat een prachtig gebouw door den Maarschalk Daendels tot een paleis bestemd, doch onvoltooid gelaten, thans voltooid en voor de vergaderingen van de Indische Regering en voor de verschillende Departementen van algemeen bestuur, doeltreffend ingerigt. Van het plein loopt een weg naar de *Willemsbrug*, die *Weltevreden* met het *Koningsplein* vereenigt. Binnen *Weltevreden* zijn groote en luchtige kazernen, eene fraaije, nieuwe Roomsche kerk, een steenen Schouwburg en eene voorname School voor het lagere onderwijs; *Weltevreden* wordt ten westen, noorden en oosten door stroomend water, dat veel tot de frischheid en gezondheid bijdraagt, omgeven. Oostwaarts van *Batavia* loopt langs eene rivier

van de *Jassenbrug* een, met boomen beplante weg, die eerst *Jakatra* (naar het voormalig koningrijk van dien naam) en vervolgens *Goenong-Saharie* heet; dezelve heeft verscheidene bogten, gaat tusschen de Chinesche graven door en heeft eenen zijtak, de *Prinsenlaan* genaamd, die op het *Molenvliet* uitkomt. Op den weg van *Jakatra*, staan twee vrijmetselaars-loges.

De stad *Batavia* en hare omstreken zijn in zeven districten en in vier en twintig wijken verdeeld, waarvan het kamp der Chinezen, waarover een kapitein dier natie gesteld is, het zesde district uitmaakt; de overige zes staan onder inlandsche hoofden, die den titel van kommandant voeren. De vier en twintig wijken zijn:

1. *Spinhuisgracht*, 2. *Pasar Borong*, 3. *'s Landswerf*, 4. *Stadhuis*, 5. *Zuider-Voorstad*, 6. *Antjol*, 7. *Senthar*, 8. *Voorburgsgracht*, 9. *Buitenkerk*, 10. *Jacatra*, 11. *Goenong-Saharie*, 12. *Weltevreden*, 13. *Kamayoran*, 14. *Tanah-abang*, 15. *Koningsplein*, 16. *Kampong-Soetti*, 17. *Rijswijk*, 18. *Noordwijk*, 19. *Molenvliet*, 20. *Prinsenlaan*, 21. *Krokot*, 22. *Kerkhof*, 23. *Kampong-Doerie*, 24. *Kampong-Baroe*.

De bevolking der stad en omstreken bedraagt: 3000 Europeanen en afstammelingen, 23,100 Javanen en andere inlandsche volken, 15,600 Chinezen, 600 Arabieren en 12,400 Slaven, te zamen, 54,100 zielen.

In en rondom *Batavia* zijn verscheidene marktplaatsen, waarvan de voornaamsten zijn: 1°. *De Vischmarkt*, 2°. *De Pasar-Borong*, beide binnen de stad, 3°. *De Pasar Lim Tongham*, in het Chinesche kamp, 4°. *De Pasar Kantor baroe*, aan het *Molenvliet* bij de *Prinsen-*

laan, 5°. *De Pasar Tanah-abang*, 6°. *De Pasar Snin*, 7°. *De Pasar Baroe*, beide laatsten op *Weltevreden*.

Rondom *Batavia* zijn fraaije rij- en wandelwegen, zoo als de weg van *Angké*, *Antjol*, *Buitenzorg* en *Grogol* en anderen, op de beide eersten zijn de buitenplaatsen afgebroken of in eenen vervallen staat; aan den laatsten weg, alwaar nog eenige aanzienlijke landhuizen staan, ligt de nieuwe begraafplaats der Chinezen.

Op den weg van *Batavia* naar *Bantam*, ligt *Tangerang*, de hoofdplaats van het wester-kwartier, die aan de rivier *Tjidanie* gebouwd, voor den binnenlandschen handel zeer goed gelegen is; er is eene voorname markt, die veel levendigheid en vertier aan dit dorp toebrengt.

Op den weg van *Batavia* naar *Buitenzorg* liggen verscheidene landhuizen, alsmede op twee uren afstands van *Batavia* het dorp *Meester-Cornelis*, dat de hoofdplaats van het zuiderkwartier is, en een fort benevens eene gevangenis bevat.

De meeste wegen zijn in de Residentie *Batavia* uitmuntend en de groote postweg laat niets te wenschen overig.

VRAGEN.

BATAVIA.

Op welke breedte ligt *Batavia*?
Welke is deszelfs vlakke inhoud?
Welke zijn er de grenzen van?
Wat weet gij van de reede?
Wat van den dampkring?
Wat van den bodem?
Wat van de omliggende eilanden?
Wat van de bergen?
Wat van de rivieren?
Wat van de tamme en wilde dieren?
Wat van de bevolking der Residentie?
In welke opzigten is de Residentie *Batavia* belangrijk?
Hoedanig is het gezigt van de reede?
Wat valt er van de rivier te zeggen?
Wat van het gezigt bij de aankomst?
Wat van de stad, hare gebouwen en straten?
Wat van het *Molenvliet*?
Wat van *Rijswijk*?
Wat weet gij van het *Koningsplein*?
Wat van *Weltevreden*?

Wat van de verdeeling van *Batavia?*
Hoe heeten de wijken?
Waaruit bestaat de bevolking der stad?
Welke zijn de marktplaatsen?
Welke de voorname wegen?
Wat weet gij van *Tangerang?*
Wat van de wegen?

ADSISTENT-RESIDENTIE BUITENZORG.

De groote postweg van *Batavia* naar *Buitenzorg*, loopt langs *Weltevreden*, *Struiswijk* en *Kramat* naar *Meester-Cornelis*, alwaar regts van den weg een fort, eene kazerne, een kruidmagazijn en eene gevangenis staan; links is de markt, en rondom ziet men op de vlakte de grafheuvelen der krijgslieden, die aldaar in 1811 sneuvelden. *Meester Cornelis* is goed bevolkt en telt vele Chinezen. Daar hier de eerste poststation is, worden de paarden verwisseld; de weg loopt immer tusschen bebouwde velden en tuinen door; na *Kampong Melayoe* voorbij gereden te zijn, komt men te *Bidara Tjina* aan de tweede post-station. De landhuizen of buitenplaatsen *Landshuits*, *Soeka hâti*, *Rustenburg*, *Ons Genoegen* en *Kampong Makassar* voorbij zijnde, komt men aan de derde post-station, *Tandjong oost*, een groot landgoed, grenzende aan het buitenverblijf *Tandjong west*. De weg rijst na de vierde station *Tjimangis* al meer en meer en vooral na de vijfde, *Tjibinoeng*. De grond wordt heuvelachtig en eenigzins moeijelijk voor de paarden; na eenen steenen brug over-, en eene kazerne voorbijgereden te zijn, komt men weldra in de hoofdplaats *Buitenzorg* aan, die op dertien uren van het stadhuis van *Batavia* verwijderd is.

Het landschap *Buitenzorg* is een langwerpig vierkant vlak, dat weinige bogten heeft, in het algemeen in de breedte zeven en in de lengte zestien uren gaans is, en eenen vlakken inhoud van 747 vierkante mijlen, ieder van een uur, heeft.

De warmtegraad bedraagt des morgens te zes uren 73° des namiddags te twee uren 81° des avonds te acht uren 75°, des nachts te twee uren 68°.

Buitenzorg grenst ten noorden aan de residentie *Batavia*, ten oosten aan *Krawang*, ten zuiden aan de *Preanger Regentschappen* en ten westen aan *Bantam*.

Door de hooge ligging van deze provincie is zij, vooral in het zuidelijke gedeelte zeer gezond. De hoofdplaats ligt 2600 voeten boven de oppervlakte der zee en de zuidelijker streken zijn nog hooger gelegen. De verfrisschende bergwinden en verkoelende regens maken den dampkring zeer zuiver en aangenaam.

Het noordelijke gedeelte van *Buitenzorg* is afhellend vlak, het zuidelijke daarentegen heuvel- en bergachtig; er zijn weinige moerassen, en de grond is er zeer vruchtbaar. De rijke natte rijstvelden, die van het gebergte hun water ontvangen, liggen trapsgewijze aan de helling der bergen en zijn bekoorlijk schoon.

Buitenzorg bevat verscheidene bergen als:

IN HET DISTRICT BUITENZORG.

Gadingan, *Goelis*, *Mandala*, *Megamendong*, *Pangerango*, *Salak*, *Wangi.*

IN HET DISTRICT PARONG.

Awie, *Kapoetiean*, *Manara*, *Maloko*, *Mennier*, *Mintjorie*, *Roemping*, *Soeling*, *Tjampia.*

IN HET DISTRICT JASSINGA.

Salak, *Pasir*, *Bedil.*

IN HET DISTRICT TJIBINONG.

Hambalang, *Karang*, *Kota Preang*, *Mindala*, *Poelassarie*, *Rassamala.*

IN HET DISTRICT TJIBAROESA.

Ajoen-Ajoenan, Dinding, Arie, Gambir, Gowong, Kampong Jawa, Kandaga, Kanjawang, Karradak, Kembar, Laja, Longang, Poetrie, Preang, Roengin, Soebang, Soeba, Soelasie, Samboet, Soemia, Soengeing, Tandjong, Tjangkek, Tjipagar.

De *Salak* en de *Pangerango* zijn de voornaamsten dezer bergen; op den eersten berg is eene vlakte, waarop eene grafttombe staat, die 1800 voeten boven *Kapangdongan* verheven is. De laatste is de noordelijkste bergtop van de *Gedé*, die 8000 voeten boven de zee verheven is. De bergen *Karang* en *Tjampia* bevatten aanzienlijke holen, waarin de zwaluw (hirundo esculenta) de zoo kostbare nestjes maakt, die aanzienlijke schatten opleveren. In het algemeen zijn de bergen met eeuwig groen bekleed, en tot op eene aanzienlijke hoogte bewoond. Op de hoogere streken wordt de Arengsuiker ingezameld. Vuurspuwende bergen worden er thans in het Buitenzorgsche niet aangetroffen.

In de provincie *Buitenzorg* zijn meer dan honderd riviertjes, die zich met de voorname rivieren vereenigen of takken van dezelven zijnde, zich in moerassen verliezen. De hoofdrivieren, die van het zuiden naar het noorden loopen zijn: de *Tjidanie*, de *Tjiliwong*, de *Tjibet* en de *Tjitarum*. De *Tjidanie* is van het dorp *Romping*, in het district *Parong* tot aan hare monding bij *Ontong Djawa*, in de Residentie *Batavia* bevaarbaar; de *Tjiliwong* is in het *Buitenzorgsche* niet bevaarbaar; de *Tjibet* is in de nabijheid der *Tjitarum* voor ligte praauwen slechts bevaarbaar, en de laatstgenoemde rivier,

die de oostelijke grensscheiding uitmaakt, en in het midden der *Preanger Regentschappen* ontspringt, is reeds bezuiden *Buitenzorg* bevaarbaar en blijft zulks tot aan hare uitwatering bij *Oedjong Krawang* toe.

Ten behoeve van den landbouw zijn verscheidene kanalen gegraven, waaronder de *Selokan* (verbastering van *Seroekan*) het voornaamste is. Het wordt ook *Kalie Baroe* genaamd, ontvangt deszelfs water uit de *Tjikias* en *Tjiliwong*, heeft vele zijtakken tot bewatering der, aan hetzelve grenzende landen en loopt noordwaarts naar de Residentie *Batavia*, alwaar het zich in het gegraven kanaal, de *Sonthar* ontlast.

Op het landgoed *Sading* is een prachtige waterval aan den voet van den *Salak*, in het district *Buitenzorg*, die als tak van eene der rivieren, die van dat gebergte afstroomt, door eene opening van eene muur van keisteenen, met eene kolom van vier voeten diameter, in eenen afgrond van honderdvijftig voeten nederstort.

Er zijn twee minerale bronnen in de provincie *Buitenzorg*, als eene op den berg *Hansawang*, en eene op den berg *Kapostian*.

Bij de uitbreiding van den landbouw is hier het getal buffels, dat vele duizenden bedraagt, niet voldoende. De paarden zijn behalve die, welke uit eene particuliere stoeterij komen, van een slecht ras. Het getal koeijen, die hier mager zijn en weinig melk geven, beloopt ruim vier duizend stuks; de Europesche koe en de Bengaalsche stier, vertoonen zich hier voordeeliger. De schapen zijn hier verbasterd en geven geene wol; de varkens worden alleen door Chinezen gehouden. Hoenders en eenden zijn er uitmuntend.

De tijger houdt zich even als de rhinoceros vooral in het zuidelijke en westelijke gedeelte op, en de eerste wordt ook aan den kant van *Krawang* menigvuldig aangetroffen. Wijders zijn in het wild die gedierten en vogelen, welke aan *Java* eigen zijn. Er is weinig visch in deze provincie, hetwelk aan de ondiepte der rivieren is toe te schrijven.

Er zijn in het Buitenzorgsche verscheidene bosschen, die aan landeigenaren toebehooren. De voornaamste timmerhoutsoorten zijn: *Angriet*, *boengngoer*, *kapinanga*, *manglia*, *nangka*, *pinghoe*, *poespa* en *rasmala*; bovendien zijn er nog wel dertig soorten van wilde vruchtboomen, die timmerhout opleveren. De boom- en veldvruchten zijn nagenoeg dezelfde, die men elders op *Java* aantreft.

De volkstammen zijn in *Buitenzorg*: Europeanen, Javanen, Arabieren, Mooren, Maleijers en Chinezen. Het getal der Europeanen bedraagt nog geen honderd; de Javaansche bevolking telt 125,000 zielen, die der Arabieren, Mooren en Maleijers 600 en die der Chinezen 5000, terwijl het getal der slaven 600 beloopt.

De Javaan is in het *Buitenzorgsche* stil van aard, aan zijnen geboortegrond bijzonder gehecht, lijdzaam, herbergzaam, somtijds medelijdend, vrolijk, maar niet luidruchtig, goedaardig zoo lang zijne driften sluimeren. Daarentegen is hij traag, en onverschillig; zijn geheugen en verbeeldingskracht zijn zeer beperkt; hij is minijverig, wraakzuchtig, ligt- en bijgeloovig, valsch en somtijds wreed, bloohartig in het algemeen, doch in sommige omstandigheden niet beangst voor den dood.

drift doet hem spoedig van onverschilligheid tot buitensporigheden vervallen, en bij onmagt gaat hij dikwerf listig te werk. Door vreemdelingen, zoo als Maleijers en Chinezen is de bevolking bijzonder ontaard, en tusschen de hoofdplaats *Buitenzorg* en de grenzen van *Batavia* is zij dermate verbasterd, dat er welligt geen volk op gansch *Java* in dat opzigt beneden haar staat.

Buitenzorg is in vijf districten verdeeld, als: *Buitenzorg*, *Parong*, *Djasingga*, *Tjibinong* en *Tjibaroesa*. *Buitenzorg* bevat het midden, *Parong* het zuidwestelijke-, *Djasingga* het noordwestelijke-, *Tjibinong* het zuidoostelijke- en *Tjibaroesa* het noordoostelijke gedeelte dezer provincie. Over het eerste district staat een Regent en over ieder der vier overige districten een Demang als opperhoofd.

De hoofdplaats *Buitenzorg* bezit verscheidene aanzienlijke gebouwen, waaronder het prachtige hotel van den Gouverneur Generaal met deszelfs schoonen en merkwaardigen plantentuin, die allerlei gewassen bevat, bijzonder uitmunt. Er is een groot Chineesch kamp op den weg naar de *Preanger Regentschappen*. Het plein, waarop de Regentswoning en de moskee staan is lief gelegen. De herberg is tamelijk goed ingerigt, men kan er rijtuigen bekomen, om de heerlijke omstreken te bezoeken. Op de verschillende landgoederen in *Buitenzorg* worden fraaije buitenplaatsen aangetroffen.

Uit een staatkundig oogpunt beschouwd, is de Adsistent-Residentie *Buitenzorg* van weinig belang, daar bijna deszelfs geheele grondgebied het eigendom van landheeren is, die er de voordeelen van trekken; zoodat het Gouvernement, buiten de opbrengst van eenige koffijtuinen geene

andere inkomsten van *Buitenzorg* dan de verponding, den verkoop van het zout en eenige pachten heeft.

Op verschillende landgoederen bestaan kalkovens, steen- en pannebakkerijen, rijst-, suiker- en oliemolens, houtzagerijen, en aan den voet van de bergen *Pangerango* en *Tjisalak* worden houtskolen gebrand. De indigofabrieken zijn gering in getal. Op *Batavia* wordt een belangrijke handel gedreven; de uitvoer bestaat in paarden, buffels, koeijen, rijst, koffij, suiker, vogelnestjes, katjangolie, buffelhuiden, aardappelen en groenten. De invoer bestaat in amfioen, Bengaalsche linnens en sitsen; gambier, ijzer, thee, tabak; Chineesch porselein, vuurwerk en papier en Europesche provisiën en dranken. Daar vele landeigenaren te *Batavia* wonen, genieten zij aldaar de voordeelen van den uitvoer hunner voortbrengselen, zoodat de planter, al stijgen zij ook in prijs, daarvan niets meer dan den hem toegekenden inkoopprijs ontvangt.

De groote wegen zijn in *Buitenzorg* in goeden staat en de voornaamsten zijn die, welke naar de *Preanger Regentschappen*, *Bantam*, *Batavia* en *Krawang* loopen. Behalve de groote postweg, bestaat er nog een goede weg van *Buitenzorg* naar *Batavia* die de westerweg genaamd wordt en naar *Tanah-abang* bezuiden *Batavia* loopt.

In de nabijheid van *Buitenzorg* bij de kampong *Batoe toelis* is een steen, waarop vreemde karakters staan gegraveerd, die nog niet ontcijferd zijn; bij denzelven is een steen, waarin voetstappen staan, en van beide steenen, zoo wel als van anderen bestaan zeer oude overleveringen, die hen door den inlander met eerbied doen beschouwen.

VRAGEN.

Wat weet gij aangaande den postweg van *Batavia* naar *Buitenzorg?*
Welke is de gedaante en grootte van *Buitenzorg?*
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn er de grenzen van?
Wat valt er ten aanzien van de ligging te zeggen?
Wat weet gij van de voornaamste bergen?
Wat van de rivieren?
Wat van de gegravene kanalen?
Wat van den waterval op *Sading?*
Wat van de minerale bronnen?
Wat weet gij van de huisdieren?
Wat valt er van de wilde dieren te zeggen?
Welke bosschen kunt gij opnoemen?
Welke zijn er de volksstammen?
Hoedanig is er het karakter van den *Javaan?*
Wat weet gij van de verdeeling van *Buitenzorg?*
Wat van de hoofdplaats?
Van welk staatkundig belang is *Buitenzorg?*
Welke fabrieken bestaan er?
Waarin bestaat de uitvoer?
Waarin de invoer?
Wie geniet de voordeelen van den uitvoer?
Wat weet gij van de wegen?
Wat van de oudheden?

ADSISTENT-RESIDENTIE KRAWANG.

De Adsistent-Residentie *Krawang*, die twee Adsistent-Residenten heeft, grenst ten noorden aan de zee van *Java*, ten oosten aan *Cheribon* en ten zuiden aan *Buitenzorg* en *Batavia*. De stranden zijn laag en moerassig, de binnenlanden boschrijk en bergachtig. De dampkring wordt er als niet ongezond beschouwd. De noordkust heeft verscheidene bogten en eenen grooten inham bij de rivier *Tji-asem*; de kaap bewesten deze provincie heet *Tandjong-Krawang*.

De voornaamste rivieren van *Krawang*, zijn de *Tji-tarum*, die de westelijke grensscheiding uitmaakt, de *Tji-melajoe*, die door het district *Krawang* in eene noordwestelijke rigting stroomt, de *Tjia-sem* in het district van dien naam benevens de *Tji-tjengkol*; de *Tji-panaraga* de *Sewo* en de *Tamejang*.

In het *Krawangsche* worden vele buffels aangetroffen; derzelver getal bedroeg in 1815 alleen op de landen van *Krawang*, *Tji-asem* en *Pamanoekan* ongeveer 10,000 stuks. Rundvee is er schaars voorhanden; op gemelde landen bestonden destijds ruim 1000 paarden. Er is overvloed van rivier- en zeevisch.

Er zijn vele wildernissen en bosschen, en het getal tijgers is in dezelven zeer aanzienlijk; deze verslindende dieren verspreiden niet zelden schrik onder de bevolking, en menig inlander wordt het slagtoffer derzelven. Zoo wel aan de stranden als in de wildernissen zijn de insekten menigvuldig. De grond is op vele plaatsen zeer geschikt voor de aanplanting van suikerriet.

De bevolking bestaat uit Javanen, mitsgaders uit eenige Europeanen, Maleijers en Chinezen. In de districten *Krawang*, *Tjiasem* en *Pamanoekan* bedroeg in 1815 de bevolking 31,500 zielen.

Onder het Engelsch tusschenbestuur zijn aanzienlijke distrikten, waaronder *Pamanoekan* en *Tjiasem*, aan particulieren verkocht; zoodat de Adsistent-Residentie *Krawang* daardoor voor het Gouvernement veel in waarde heeft verloren. De districten, welke nog aan het Gouvernement toebehooren zijn: *Krawang* in het noordwesten, *Adiarsa* en *Tji-kompay*, beide grenzende aan het *Buitenzorgsche* en *Wanayasa* benevens *Segala-hérang* in het zuiden aan de *Preanger Regentschappen* grenzende.

VRAGEN.

ADSISTENT-RESIDENTIE KRAWANG.

Hoeveel Adsistent-Residenten zijn er?
Welke zijn de grenzen van *Krawang?*
Hoe zijn er de stranden?
Hoe de dampkring?
Hoe is er de noordkust?
Welke zijn er de voornaamste rivieren?
Wat weet gij van de buffels!
Wat van het rundvee en de paarden?
Wat valt er ten aanzien der wildernissen te zeggen?
Waartoe is de grond op vele plaatsen geschikt?
Wat weet gij van de bevolking?
Wat van de distrikten?

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

De Residentie *Preanger Regentschappen* is een langwerpig vlak, dat aan alle zijden verscheidene bogten heeft, en aan de zuidkust eenige baaijen vormt. Van het westen naar het oosten, aan de zuidkust te rekenen van *Karang-gadjah* tot aan de monding der rivier *Tji-tandoewi*, bedraagt de lengte 2°30′ of 50 uren gaans; van de monding der rivier *Tji-woelang* aan de zuidkust tot aan den noordelijke grens van het district *Tjonggiang* bedraagt de breedte 1° 15 of 25 uren gaans. De vlakke inhoud dezer Residentie beloopt 1587 vierkante mijlen, ieder van een uur. De Residentie ligt van 106° 15′ tot op 108° 45′ oosterlengte en van 6° 38′ tot 7° 54′ zuiderbreedte. De warmtegraad is in de Residentie zeer verschillend. Op de hoogste bergkruinen kan de thermometer nabij het vriespunt dalen, in de vlakten en beperkte dalen stijgt dezelve tot 90° en 100°, op *Bandong* teekent hij gewoonlijk des morgens te 6 uren 60°, des namiddags te 2 uren 74°, des avonds te 6 uren 67°, des nachts te 2 uren 56°. Op *Tjanjor* is de warmtegraad aanzienlijker en kan er 85° bedragen. Ten noorden grenst de Residentie aan *Bantam*, *Buitenzorg*, *Krawang* en *Cheribon*, ten oosten aan *Cheribon*, ten zuiden aan de *Indische zee* en ten westen gedeeltelijk aan die zee en aan *Bantam*. De zuidkust wordt in hare geheele lengte van het westen naar het oosten door de *Indische zee* bespoeld. De zuidwestkust vormt bij de Residentie *Bantam* de zeer aanzienlijke wijnkoopersbaai

(*Pelabooan ratoe* of vorstelijke ankerplaats); van de monding der *Tjibarenok* tot aan de monding der *Tjimandiri* is deze baai 0°,15′ breed; haar omtrek wordt op acht uren gaans geschat. Deze baai, die vroeger minder bekend was, biedt, vooral in den oostmoeson eene veilige ankerplaats aan, en wordt thans reeds door groote schepen bezocht, die er de voortbrengselen des lands afhalen, waardoor een groot gemak en vermijding van transportkosten veroorzaakt wordt. In hare nabijheid zijn dan ook reeds dorpen gebouwd, en het is met grond te vermoeden, dat aan deze baai eenmaal eene belangrijke handelplaats zal bestaan. De westelijke en de oostelijke *Penandjongbaai*, aan het zuidoostelijke uiteinde der residentie, zijn te open om veilig te zijn; de oostelijke wordt als de veiligste beschouwd; de overige onbeduidende baaijen: *Gentang*, *Tji-lautaran* en anderen zijn van geen belang, dan voor kleine praauwen. Het klimaat der *Preanger Regentschappen* is in het algemeen zeer gezond; de hoogte van den bodem, de menigte bergen en rivieren en de verfrissende winden bevorderen de zuiverheid der lucht. In die dalen of vlakten echter, welke te zeer door bergen zijn ingesloten om doortogt aan de zuiverende winden te verleenen, is de hitte dikwerf ondragelijk en de lucht ongezond. De hoofdplaats *Tjanjor* wordt voor zeer gezond gehouden; *Bandong* en *Limbangan* zijn zulks minder, ter zake van de aldaar des morgens hangende nevelen, die uit de dalen of uit de moerassen en rijstvelden opstijgen. De zuidkust is, zoowel door de hevigheid der zeewinden als door schadelijke moerasdampen als ongezond te beschouwen.

De gesteldheid van den bodem is in het algemeen gunstig vooral in de valleijen; voor koffij is dezelve bijzonder geschikt. Onder de vruchtbaarste streken worden sommige gedeelten van *Tjanjor*, *Sumadang* en *Limbangan* gerekend; het *Bandongsche* bevat de uitmuntendste gronden; daarentegen zijn er andere oorden in de Residentie, die zeer onvruchtbaar zijn, zoo als sommige plaatsen aan de zuidkust en de districten van oud *Soekapoera*.

In de *Preanger Regentschappen* zijn ruim vijftig bergen, die in twee hoofdrijen worden verdeeld; de eene heeft eene zuidoostelijke en de andere eene noordelijke strekking. De voornaamste bergen zijn: de *Gedé*, de *Megamandong*, de *Tjikoray*, de *Goentoer* en de *Patoeha*. De *Gedé* heeft eene hoogte van 9075 Engelsche voeten, drie bergkruinen en eenen krater; de *Patoeha* is 7407 Engelsche voeten hoog, en heeft, zoowel als de *Goentoer* mede eenen krater.

De meeste bergen zijn tot aan hunne kruinen met zwaar geboomte bedekt, dat van velen, door de moeijelijke kloven en engten niet kan weggehaald worden. Derzelver grondslagen bestaan uit bezalt, en de hooge bergen geheel uit dat gesteente. Onderaardsch vuur werkt nog in verscheidene bergen, zoo als in: den *Gedé*, uit wiens steile krater, die op den middelsten bergkruin is, water- en zwaveldampen en rook opstijgen; in den *Goentoer*, die in 1822 bij eene vreesselijke uitbarsting verschrikkelijke verwoestingen heeft aangerigt; in den *Patoeha*, de *Telaga bodas*, de *Kawa manoek*, de *Papandayang* en de *Tangkoeban prahoe*.

De laatstgenoemde berg, die op 4 uren afstands benoorden de hoofdplaats *Bandong* ligt, is moeijelijk te beklimmen; nabij deszelfs kruin zijn verscheidene beddingen van lava; de krater, die 1000 voeten diepte en 700 voeten in doorsnede heeft, werpt geen vuur meer uit; echter stijgen er dampen uit op, en op den bodem is een kokend zwavelmeer. De wanden, die zich van het zuidwesten naar het noordoosten uitstrekken, zijn loodregt en niet dan met veel moeite en gevaar kan men in dezen trechter afdalen.

Bij eenige vuurbergen, zoo als in de nabijheid van den *Patoeha* en van den *Gedé* zijn zwavelmeren, die een witachtig water bevatten. Uit den *Gedé* ontspringen heete bronnen, waarvan eene haar water naar *Tjipanas* afvoert, dat aldaar een heet bad doet ontstaan. De bergstroomen vormen hier en daar watervallen; een derzelven op twee uren afstands bezuiden de hoofdplaats *Bandong*, vormt eene enkele kolom water, die met hevigheid in eene diepte van tachtig voeten nederstort, den grond doet daveren en op eenigen afstand een geluid als van vereenigde kanonschoten verwekt. De lucht wordt in de nabijheid dezer waterkolom door hare snelle nederstorting sterk verkoeld. Dezen waterval te naderen kan niet dan met veel moeite geschieden.

Van de menigvuldige bergen stroomen verscheidene rivieren, die voor het grootste gedeelte onbevaarbaar zijn. De voornaamsten, die aan de zuidkust hare uitwatering hebben, zijn: van het westen naar het oosten de: *Tjibarnok* op de grensscheiding van *Bantam*; de *Tjikarang*, *Tji-drokaso*, *Tji-boeni*, *Tji-sokan*, *Tji-damar*,

Tji-laki, *Tji-papantjong*, *Tji-kandang*, *Tji-lautaran*, *Tji-kaudjoengan*, *Tji-langla*, *Tji-waslan*; *Tji-watoe* en de *Tji-tandoewi*, welke laatste de zuidoostelijke grensscheiding van *Cheribon* uitmaakt en op den berg *Tjisunang* ontspringt; tot aan *Patroeman* in het distrikt *Kawasen* is zij voor groote, en tot in het distrikt *Djanggala* voor kleine praauwen bevaarbaar.

Naar het noorden stroomen uit deze Residentie slechts weinige rivieren en onder dezen komen in aanmerking: 1°. De *Tjitarum*, die uit een moeras, in de nabijheid van den berg *Soemboeng* in het Regentschap *Bandong* oorsprong neemt, eerst noordwaarts, daarna noordwestwaarts en vervolgens noorden ten westen naar *Tjikau* stroomt, van waar zij voor groote praauwen bevaarbaar is: 2°. De *Tji-melajoe*, ontspringende in het Regentschap *Bandong*, niet ver van de grenzen van *Krawang*, en stroomende in de rigting van noorden ten westen door het *Krawangsche* om zich nabij de hoek *Sedarie* in zee te storten; 3°. De *Tjimanoek*, die in het Regentschap *Bandong* aan den voet van den *Papandayang* ontspringt, de *Tji-peles* in haren loop opneemt, eerst in eene noordoostelijke en daarna in eene noordelijke rigting voortloopt, en, de westelijke grens van *Cheribon* uitmakende, zich bij den hoek van *Indramayoe* in zee stort.

De meren zijn in de Residentie niet noemenswaardig; behalve de opgenoemde zwavelmeren, zijn de bekendste: de *Bagendit* en *Tjikaboejoettan* in het district *Timbanganten* en *Tji-kangkoewan* in het district *Tji-kamboelan*; het eerste, dat het grootste is, heeft naauwelijks eenen omtrek van een uur gaans.

Aan de zuidkust zijn eenige moerassen waarvan nog geen voordeel getrokken wordt; doch diegenen, welke in de Regentschappen *Bandòng* en *Sumadang* gevonden worden, zijn bereids aan de bewatering van rijstvelden dienstbaar gemaakt.

In deze Residentie zijn vele en groote bosschen, die zonder eenige aanplanting of verzorging, geheel in het wild groeijen; derzelver hout wordt alleen tot het vervaardigen van koffijpraauwen en enkele voorname huizen gebezigd.

De rhinocerossen, tijgers, wilde stieren, herten en wilde zwijnen zijn er zeer talrijk. In de wouden prijken ontelbare soorten van fraai gevederde vogelen met de schitterendste kleuren, en zij breken de plegtige stilte die er heerscht op eene min of meer aangename wijs door hun gekir, gezang of geschreeuw af.

In deze Residentie kan het getal buffels op 50,000 stuks berekend worden, dat der koeijen op 3000 en dat der paarden op zesduizend stuks.

De zeevisch, die enkele malen bij stilte, aan de zuidkust gevangen wordt, is van geen belang en op verre na niet voldoende, om als toespijs in aanmerking te komen. In sommige rivieren is veel visch, die nu en dan bij groote vischpartijen in menigte gevangen wordt; in eenige districten wordt een ruilhandel in riviervisch gedreven.

Boom- en veldvruchten slagen in deze residentie uitnemend; door de verschillende klimaten is de grond zoo wel voor in- als uitheemsche vruchten en planten geschikt, en zoo wel de ananas als de aardbei, de

perzik en de manggistan, de Europesche en Inlandsche groenten, de theestruik en de kaneelboom, de suiker en de rijst, de koffij en de katjang, getuigen hoe mild hier de natuur, hoe vruchtbaar en rijk hier de bodem is.

De bevolking bestaat uit Javanen, eenige Europesche ambtenaren, Ambonezen en Chinezen, en moet thans, indien zij in de laatste jaren even zeer als sedert 1812 vermeerderd is, ruim 300,000 zielen bedragen.

De Javaan der *Preanger-Regentschappen* is de aandachtige beschouwing van den nadenkenden menschenkenner overwaardig: onder eenen helderen hemel, door eene zuivere berglucht omgeven, te midden eener heerlijke natuur, gelukkig in de bevrediging zijner wezenlijke behoeften, zonder naar voortbrengselen van weelde te haken; gehecht aan de stille vallei of aan het statige gebergte, waar hij geboren werd; met eerbied vervuld jegens God, zijne ouderen en opperhoofden; afkeerig van misdaden, gevoelig vóor huisselijk heil; mededeelzaam en gastvrij; in het algemeen arbeidzaam, voor zoo veel noodig is en in billijkheid van hem gevorderd wordt; dankbaar voor het vaderlijke bestuur der Nederlandsche regering, en in stille eenvoudigheid voortlevende, in de hoop om eenmaal in de nabijheid zijner voorvaderen te rusten, vereenigt hij in zich zoo vele goede hoedanigheden, als moeijelijk bij de verlichtste volken worden aangetroffen.

De opperhoofden zijn insgelijks getrouw in de vervulling hunner pligten, en er bestaat tusschen hen en de bevolking eene aartsvaderlijke betrekking; diegenen echter, welke zich eenigzins aan weelde of zinnelijkheid

hebben overgegeven, strekten tot een verkeerd voorbeeld voor de, in hunne nabijheid wonende Javanen, die, vooral op de hoofdplaatsen, veel van hunne beminnelijke oorspronkelijke eenvoudigheid hebben verloren.

De *Preanger Regentschappen* zijn uit een staatkundig oogpunt beschouwd, zeer belangrijk.

1°. Bij voortduring heerscht er rust onder de bevolking, die eerbiedig de bevelen harer opperhoofden uitvoert.

2°. De grond is er zeer vruchtbaar en levert door de verpligte koffijleverantie, die tevens welvaart onder de bevolking verspreidt, groote voordeelen voor het Gouvernement op; terwijl de thee-cultuur er goed slaagt.

3°. De bevolking neemt door de welvaart, die zij geniet, jaarlijks in talrijkheid toe, waardoor gedurig nieuwe voordeelen ontstaan.

4°. Sedert het vertrek der Chinezen, die op eenigen na, op hooger last van hier zijn verwijderd, is de bevolking gelukkiger en welvarender geworden, waardoor bewezen is, hoe schadelijk die heidenen voor den Javaan zijn.

De Residentie is in vijf Regentschappen verdeeld, als: *Tjanjor*, *Bandong*, *Sumedang*, *Limbangan* en *Soekapoera*, die te zamen 75 districten en 3650 dorpen en gehuchten bevatten. Ieder regentschap draagt den naam van deszelfs hoofdplaats.

De hoofdplaatsen der Regentschappen zijn volkrijk en hebben, zoo als bijna op geheel *Java*, een vierkant plein, nevens hetwelke de Moskee, de Regentswoning en eene Pondopo of opene koepel gebouwd zijn.

De hoofdplaats *Tjanjor*, munt door netheid bijzonder uit; de breede straten, die er lijnregt loopen, snijden elkander vierkant, zijn aan weerskanten met bamboezen hekken afgeschut en hebben het voordeel, dat op zijde verkoelend bergwater stroomt, hetwelk veel tot het zindelijk houden dezer negory bijdraagt. De graven der inlandsche hoofden liggen onder statig geboomte door heiningen omgeven; uit eerbied zijn er bloempotten op geplaatst. Te *Tjanjor* is eene gevangenis van klipsteenen gebouwd; dezelve wordt door stroomend water omspoeld. De hoofdplaats *Bandong* is zeer hoog op eene vlakte tusschen de bergen gelegen, en telt, behalve de woning van den Regent, eenige huizen van Europesche ambtenaren. De hoofdplaats *Sumedang* ligt schilderachtig in een dal tusschen bebouwde heuvelen.

De groote wegen zoowel als diegenen, welke voor den vervoer van koffij dienen, worden in goeden staat gehouden. De postweg, die aan de grens van *Buitenzorg* aanvangt en in deze Residentie tot aan de rivier *Tji-manok* eindigt, beslaat eene lengte van 122 palen of veertig uren gaans; van den kruin van den *Méga-mendong* loopt dezelve door *Tji-panas*, alwaar een warm bad, benevens een aanzienlijke moestuin is, naar *Tjanjor*, *Bandong*, *Sumedang* en *Karang Sambong* voort; van *Sumedang* af, wordt het terrein minder bergachtig en eindelijk geheel vlak.

Tusschen de verschillende districten bestaan wegen, waarvan enkelen door artillerie, en velen alleen door kavallerie kunnen gebezigd worden.

VRAGEN.

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Welke gedaante heeft de Residentie *Preanger Regentschappen?*
Welke is hare lengte?
Welke hare breedte?
Welken vlakken inhoud heeft zij?
Op welke lengte en breedte ligt zij?
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn hare grenzen?
Wat valt er van hare baaijen te zeggen?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Wat weet gij van de bergen?
Wat van de vuurbergen?
Welke voorname rivieren telt men aan de zuidkust?
Welke aan de noordkust?
Wat weet gij van de meren?
Wat van de moerassen?
Wat van de bosschen?
Wat van de wilde dieren en vogelen?
Wat van de huisdieren?

Wat van de zee- en riviervisch?
Hoedanig slagen hier de boom- en veldvruchten?
Wat weet gij van de sterkte der bevolking?
Wat valt er ten aanzien van den Javaan der *Preanger-Regentschappen* op te merken?
Wat weet gij van de opperhoofden?
Van welk belang zijn de *Preanger Regentschappen?*
Hoe is er de indeeling van?
Wat weet gij van de hoofdplaatsen in het algemeen?
Wat van *Tjanjor?*
Wat van *Bandong?*
Wat van *Sumedang?*
Hoe is er de staat der wegen?
Wat valt er nog van den postweg te zeggen?

CHERIBON.

De residentie *Cheribon* is een langwerpig, onregelmatig smal vlak, dat drie zeer scherpe hoeken, als een in het noorden, een in het oosten en een in het zuiden, benevens verscheidene bogten heeft. Zij strekt zich van 108° tot 108° 52′ oosterlengte en van 6° 13′ tot 7° 45′ zuiderbreedte uit. De warmtegraad is er gelijk aan dien van *Bantam*; aan de stranden is het heet en op het gebergte koel. De grenzen van *Cheribon* zijn, ten noorden: de *zee van Java*, ten oosten: de Residentien *Tagal* en *Banjoemaas*, en ten zuiden: de *Preanger Regentschappen* en de baai *Segara anakan*. Bij de stad *Cheribon* is eene opene rede, die in het westen eene zandbank met vier vademen water heeft. De gesteldheid van den dampkring wordt aan de zeekust voor ongezond gehouden, alwaar in 1804 en 1805 eene pestziekte heeft geheerscht, die aan duizende menschen het leven heeft gekost. In het zuidelijke gedeelte is het klimaat, vooral te *Tjiamis* en *Galoe* zeer gezond. De grond is in deze Residentie zeer vruchtbaar en levert vele voortbrengselen op. Aan de zuidkust liggen het eiland *Waroe* en een gedeelte van het eiland *Noesa kambangan*. Benoorden de monding der rivier van *Indramayoe* liggen de *Boompjes-eilanden*, die soms tot eene schuilplaats van zeeroovers dienen. Aan de noordkust zijn de hoek van *Indramayoe*, *Tandjong tanah* en de hoek van *Lasari*, de voornaamste punten. In het midden der Residentie worden vijf voorname bergen aangetroffen, waarvan de *Tjermai* de aanzienlijkste is.

Deze berg ligt op 7° zuiderbreedte in de nabijheid der *Preanger Regentschappen*, is 8000 voeten hoog en heeft eenen krater, die naar gissing 500 voeten diep is.

De voorname rivieren, die aan de noordkust hare uitwatering hebben en noordwaarts stroomen, zijn van het westen naar het oosten: *Kandang-hauwer*, *Tji-lousaru*, *Tji-tampolong*, *Tjimanok* of de rivier van *Indramayoe*, *Tji-ribon*, *Tji-kaso*, en de rivier *Lasari*, die de oostelijke grensscheiding der Residentie en der *Sunda-districten* bepaalt. Aan de zuidkust zijn alleen de *Tji-tandoewie*, die de Residentie *Cheribon* van de *Preanger Regentschappen* afscheidt, benevens eenige kleine spruiten aan de *Segara anakan baay*. De *Tjimanok* en de *Tji-tandoewi* zijn op eenen geruimen afstand van zee voor groote praauwen bevaarbaar.

Het getal buffels zal niet minder dan 60,000 en dat der paarden 7000 bedragen. Rundvee wordt er bijna niet gevonden. Aan hoenders, wild gevogelte, zee- en riviervisch is er geen gebrek. Zoo wel door de grootere volkrijkheid als door het minder bergachtige dezer Residentie, zijn hier minder wilde dieren dan in de *Preanger Regentschappen*.

In deze Residentie zijn verscheidene wouden, waarvan sommigen zoo digt ineen gegroeid zijn, dat zij een loofwelfsel vormen, waardoor geen zonnestraal kan henen dringen, zoodat dezelven met lichtende fakkels worden doorgetrokken en het zonderlingste schouwspel aanbieden; eensklaps dezelven verlatende, komt men in een bekoorlijk landschap, welke schielijke overgang iets betooverends heeft.

De veldvruchten bestaan hier hoofdzakelijk in: rijst,

koffij, suiker, indigo, katoen, timmerhout, areng-suiker en zeer weinig peper.

De Javaansche bevolking kan thans 300,000 zielen bedragen; het getal der Chinezen beloopt ongeveer 3000. Europeanen worden hier buiten de ambtenaren bijna niet aangetroffen; de Arabieren zijn er niet talrijk. De afstammelingen van Hollanders zoo wel als van Portugezen, zijn door vermenging met het inlandsche ras dermate verbasterd en ontaard, dat het moeijelijk is hen onder eenige klasse te brengen. De Javanen zijn in deze Residentie onder een billijk bestuur, uitmuntende onderdanen, die verre weg den vrede boven den oorlog kiezen; maar bij onderdrukking of knevelarij zeer spoedig oproerig en door hunne hardnekkigheid hoogst gevaarlijk kunnen worden: overigens behoeven zij voor de bevolking van verscheidene andere Residentien, ten opzigte van maatschappelijke deugden, niet achter te staan.

Cheribon is voorzeker eene belangrijke Residentie; de vruchtbaarheid van den grond, en de talrijkheid der bevolking, breiden den landbouw uit, die allengskens meer en meer voordeelen afwerpt. Wijders heeft de ondervinding in deze Residentie een treffend voorbeeld opgeleverd, hoe zeer milde beginselen ten aanzien van den inlander boven bekrompene en harde maatregelen zijn te verkiezen.

De Residentie *Cheribon* is in twee Adsistent-Residentien als: 1°. *Indramayoe*, 2°. *Koeningan* en *Galoe*, en in vier Regentschappen als: 1°. *Cheribon*, 2°. *Madja*, 3°. *Galoe*, 4°. *Koeningan* verdeeld; de onderafdeelingen zijn: *Bengawan*, *Cheribon*, *Tjiamis*, *Tji-kaso*, *Lingadjati*, *Gebang*, *Lasari*, *Koeningan*, *Telaga*, *Sindang-*

kasi, *Radja Galoe*, *Pendjaloe* en de *Boschdistricten*. De Adsistent-Residentie *Indramayoe* bevat tevens het district *Kandang hawor* (auwer) dat met *Indramayoe* vroeger tot de Adsistent-Residentie *Krawang* behoorde, doch in 1823 bij *Cheribon* gevoegd is. Beide districten: *Indramayo* en *Kandang hawor* zijn door het Engelsche *tusschenbestuur* aan particulieren verkocht. Het getal der dorpen in deze Residentie bedraagt 658.

Alvorens men *Cheribon* bereikt, komt men te *Palimanang*, alwaar de hitte soms ondragelijk is en 108° kan bedragen. Er is een fort met eene bezetting en een hospitaal.

De hoofdplaats der Residentie is *Cheribon*, eene stad aan den oostelijken inham der noordkust aan zee gelegen; zij heeft breede straten met zware tamarinde-boomen. Het fort, dat de reede bestrijkt, heet: *de Beschermer* en is zestien rhijnlandsche roeden in het vierkant; het heeft op iederen hoek een bastion, en is door eene gracht omgeven. De alhier bestaande afstammelingen van Christenen zijn naar ligchaam en geest verzwakt; sommigen hebben een levenloos voorkomen; hunne onkunde, domheid, lusteloosheid, onverschilligheid en lamheid, boezemen eene hoogst onaangename gewaarwording in. In de omstreken der stad ziet men vele bedelaars en sukkelende menschen, die met eene soort van melaatschheid bezocht zijn. Te *Lingga-Djatie* op eenen geruimen afstand bezuiden *Cheribon*, liggen de graven van de sultans van *Cheribon* en nabij die plaats is een lusthof, van den tegenwoordigen ex-sultan. Hier en daar treft men beelden aan, die Hindoesche goden voorstellen.

Niet ver van *Cheribon* ligt het graf van Sjech Jsnoe

Moelana, die uit Arabië gekomen, alhier in 1406 het Mahomedaansche geloof heeft ingevoerd. Het is tegen eenen berg gebouwd en heeft eene langwerpige gedaante, aan het boveneinde ovaal toeloopende; het bevat vijf pleinen, die trapsgewijs en eenige voeten boven elkander verheven liggen, zoo dat men hen door eenige trappen nadert. Deze grafplaats wordt als heilig beschouwd, en het is niet geraden haar tot aan het boveneinde toe te beklimmen, daar menig nieuwsgierige zulks met zijn leven heeft moeten boeten. Er is niets eenvoudiger dan deze grafstede, die noch door bouwkunst noch door beeldhouwwerk, noch door eenige sieraden de aandacht van den kunstenaar verdient.

Op eenige palen afstands van de stad ligt te *Tangkil*, de aanzienlijke woning van den Resident in een oord, dat veel gezonder dan *Cheribon* is. Niet ver van daar is eene beroemde grot, die zeer kunstig vervaardigd is en verscheidene kamers en kronkelgangen bevat; aan derzelver einde gekomen, wordt men door een bekoorlijk gezigt van een helder spiegelend meer met eilandjes en een heerlijk verschiet zeer aangenaam verrast.

De wegen zijn in deze Residentie, vooral in den regentijd in sommige lage streken niet zoo goed als in vele andere Residentien. De groote postweg, die in eene oostelijke rigting door deze Residentie van de rivier *Tji-manok* tot aan de rivier *Lasarie* loopt, beslaat eenen afstand van ruim 16 uren. Van het noorder- naar het zuiderstrand, als mede naar de districten loopen binnenwegen, waarvan sommigen voor rijtuigen en anderen slechts voor paarden bruikbaar zijn.

VRAGEN.

CHERIBON.

Welke gedaante heeft de Residentie *Cheribon?*
Op welke lengte en breedte ligt dezelve?
Hoe is er de warmtegraad?
Welke zijn er de grenzen van?
Hoe is de reede van *Cheribon?*
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Welke eilanden liggen er in de nabijheid?
Welke hoeken of kapen zijn er?
Welke bergen?
Wat weet gij van de rivieren?
Wat van de huisdieren, enz.?
Wat van de wouden?
Welke zijn de voornaamste veldvruchten?
Wat weet gij van de talrijkheid der bevolking?
Wat van de afstammelingen van Europeanen en Portugezen?
Wat valt er van de Javaansche bevolking te zeggen?
Uit welk oogpunt is deze Residentie belangrijk?
Hoe is zij verdeeld?
Hoeveel dorpen zijn er?
Wat weet gij van *Palimanang*?
Wat valt er van de hoofdstad te zeggen?
Wat van *Lingga-Djati?*
Wat van het graf van Sjech Ibnoe Moelana?
Wat van eene grot buiten de stad?
Wat van de wegen?

TAGAL.

De residentie *Tagal* is een langwerpig zeer ongelijkvormig vlak, dat vooral aan de zuid- en noordzijde verscheidene bogten heeft; haar vlakke inhoud bedraagt 60 kwadraat mijlen, hare grootste lengte 16 en hare grootste breedte 13 uren gaans. Zij strekt zich van 108° 38′ tot 109° 32′ oosterlengte en van 6° 52′ tot 7° 32′ noorderbreedte uit. De warmtegraad is er aan dien van andere strand-Residentien gelijk, en in de binnenlanden op het gebergte is dezelve insgelijks veel minder. Ten noorden grenst *Tagal* aan de zee van *Java*, ten oosten aan de Residentie *Pakalongan*, ten zuiden aan de Residentie *Banjoe-Maas* en ten westen aan de Residentien *Cheribon* en *Banjoe-Maas*. Aan de noordkust is eene opene reede, die bij harde winden geene veilige ligplaats aanbiedt. De bodem is vruchtbaar, aan den zeekant zeer vlak, en bevat vele uitgestrekte vlakten, die bijzonder voor rijstvelden geschikt zijn. In het midden van het westelijke gedeelte is een gebergte, waaruit verscheidene riviertjes ontspringen. In het zuiden verheft zich de *Gedé* of *Tegal*, die 8000 voeten hoog is en eenen krater bevat, waaruit bij voortduring rook en somtijds vuur opstijgt, echter niet van dien aard dat er schade door aangerigt wordt. In deze Residentie zijn verscheidene rivieren; de voornaamste derzelven, naar het noorden stroomende, zijn: de *Lasari* op de grens van *Cheribon*, de *Sawoedjodjar*, die zuidelijker den naam *Pomali* draagt; de *Gangsa*, de *Moerabaya*, de *Palawangan* en de *Pemalang*.

De haven van *Tagal* is zeer ondiep en van weinig beteekenis; op anderhalve mijl noordoostwaarts van dezelve ligt eene droogte *Kalujerok* genaamd.

Het getal der buffels zal in deze Residentie 30,000 en dat der paarden 2,800 bedragen. In de hoogere streken worden tijgers, doch geene rhinocerossen aangetroffen; zee- en riviervisch is er in overvloed, er zijn uitmuntende boom- en veldvruchten; rijst en Turksche tarwe, tabak en katjang worden er zeer veel verbouwd; de koffijcultuur is er insgelijks belangrijk, en door de uitbreiding van den landbouw worden de inkomsten van het Gouvernement aanzienlijk vermeerderd.

De Javaansche bevolking zal in de Residentie *Tagal* 200,000 en de Chinesche ruim twee duizend zielen bedragen. Het getal der Europeanen is er zeer gering. De Javaan is hier zacht, stil, zeer aan den landbouw gehecht en afkeerig van oproer. De Residentie *Tagal* is in drie Regentschappen verdeeld, als: *Tagal* in het noordelijke, *Brebes* in het westelijke en *Pemalang* in het oostelijke gedeelte, welke beide laatste Regentschappen zich tot aan de zuidergrenzen uitstrekken.

De hoofdstad *Tagal* op het middelste gedeelte der noordkust, heeft veel handel eene bekoorlijke ligging; aan de noordzijde biedt zij een ruim zeegezigt aan en in haren omtrek liggen de bekoorlijkste landschappen. In en in de nabijheid der stad is zeer veel lommer. Onder de gebouwen munt het stadhuis uit, dat groot en kostbaar gebouwd is; er was weleer eene kerk, die thans om haren bouwvalligen staat welligt is afge-

broken. De steenen woning van den Regent is door eenige muren omgeven en biedt door verscheidene vertrekken, die er bijgebouwd zijn eene goede verblijfplaats voor gasten aan. Niet ver van de monding der rivier nabij de stad ligt een fort, dat 16 Rhijnlandsche roeden in het vierkant heeft en door eene gracht omgeven is. De bevolking der stad en omstreken is zeer ijverig en men treft er kundige steenhouwers smids en timmerlieden aan. Beter dan elders verstaat men hier de kunst om kleedjes (*sarongs*) rood te verwen.

De woning van den Resident ligt op twee uren afstands bezuiden de stad in een zeer aangenaam oord; de weg derwaarts is zeer breed en door hoog geboomte overschaduwd; voor het Residentiehuis is eene marktplaats die druk bezocht wordt en eene groote levendigheid veroorzaakt; achter hetzelve is het schoonste landgezigt, en in de verte de trotsche berg *Tagal*, uit wiens krater men rook ziet opstijgen.

Te *Pemalang* in het noordoostelijke gedeelte der Residentie is een fort dat eene inlandsche magt kan wederstaan. De postweg is in deze Residentie in goeden staat; de meeste binnenwegen zijn voor rijtuigen niet geschikt.

Zoo wel door de vruchtbaarheid van den grond als door den rustigen aard des inlanders, die den landbouw bemint is de Residentie *Tagal* van veel gewigt voor het Gouvernement.

VRAGEN.

TAGAL.

Welke gedaante heeft de Residentie *Tagal?*
Wat weet gij van hare grootte?
Op welke lengte en breedte ligt zij?
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn hare grenzen?
Hoedanig is er de reede?
Wat weet gij van den bodem?
Wat van de bergen?
Wat van de voornaamste rivieren?
Wat van de haven van *Tagal?*
Wat van de huisdieren, wilde dieren en visschen?
Wat valt er van de boom- en veldvruchten te zeggen?
Hoe sterk is er de bevolking?
Welke is hare geaardheid?
Welke is de verdeeling dezer Residentie?
Wat weet gij van de ligging der hoofdstad?
Welke voorname gebouwen zijn er?
Waar en hoedanig is de ligging der woning van den Resident?
Welk fort treft men nog in deze Residentie aan?
Hoe zijn er de wegen?
Waardoor is *Tagal* voor het Gouvernement belangrijk?

PEKALONGAN.

Deze Residentie is een onregelmatig vierkant vlak, dat aan de noordkust, oostwaarts smal eindigt; hare vlakke inhoud bedraagt 29 kwadraatmijlen. Zij strekt zich van 109°26′ tot 110° 7′ oosterlengte en van 6° 52′ tot 7° 18′ noorderbreedte uit. De hitte bereikt hier aan de stranden des middags doorgaans 84° en des nachts 78°; naar den kant van het gebergte wordt het even als elders naar mate de grond rijst, koeler. De grenzen van *Pekalongan* zijn ten noorden: de zee van *Java*, ten oosten: de Residentiën *Samarang* en *Baglen*, ten zuiden *Baglen*, en ten westen de Residentie *Tagal*. De opene reede der hoofdstad is in den oostmoeson zeer veilig, doch de kust bevat geene baaijen. De gesteldheid van den dampkring wordt als zeer gezond beschouwd. De bodem is een der vruchtbaarsten van *Java*. In het zuiden is eene rij van heuvelen, en de voet van de bergen *Prahoe* en *Sindoro* vangen aan de zuidelijke grensscheiding aan, zich tot in de Residentie *Baglen* uitstrekkende. Het land is goed bewaterd en de voornaamste rivieren, die allen in de zee van *Java* uitwateren, zijn: de *Osloedjami*, de *Pabéan*, de rivier van *Pakalongan*, de *Batang* en de *Oedjong-goenong*; voor groote vaartuigen zijn dezelve niet bevaarbaar. Het getal buffels wordt hier op 20,000 en dat der paarden op 1000 stuks begroot. Hoenders en ander gevogelte, zee- en riviervisch zijn hier in overvloed. Door de vruchtbaarheid van den grond, zijn hier allerlei boom- en veldvruch-

ten; tabak, koffij, rijst, indigo en olie zijn de voornaamste voortbrengselen.

De Javaansche bevolking wordt op 150,000 en de Chinesche op ruim twee duizend zielen begroot, en in de hoofdplaats wonen eenige Arabische familien. De Javanen zijn hier rustig en zeer geschikt voor den landbouw; over land en over zee drijven zij handel. Door de uitbreiding van den landbouw neemt de welvaart toe en wint deze Residentie gestadig in belangrijkheid voor het Gouvernement.

De Residentie *Pekalongan* maakt een Regentschap uit dat drie groote districten bevat, als: *Pekalongan*, *Oeloedjamie* en *Batang*; in het laatste houdt de Regent zijn verblijf. Deze districten bevatten te zamen 1656 dorpen en gehuchten. De hoofdplaats *Pekalongan* ligt aan zee en is door den handel, die er gedreven wordt, zeer levendig; er is veel welvaart en rijkdom. In hare nabijheid wonen de Resident en de voornaamste ambtenaren.

—●✱●—

VRAGEN.

PEKALONGAN.

Welke gedaante heeft *Pekalongan?*
Hoe groot is het?
Op welke lengte en breedte ligt het?
Welke zijn er de grenzen van?
Hoe is er de reede?
Hoe de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Wat weet gij van de bergen?
Welke zijn er de voorname rivieren?
Welke voorname huisdieren zijn er, en welk is hun getal?
Hoe sterk is er de Javaansche en Chinesche bevolking?
Hoe is de aard der Javanen?
Uit welk oogpunt is deze Residentie belangrijk?
Hoe is de verdeeling van dezelve?
Hoe vele dorpen en gehuchten zijn er?
Wat weet gij van de hoofdplaats?

SAMARANG.

De Residentie *Samarang* is een zeer ongelijkvormig vlak met vele hoeken en bogten; haar vlakke inhoud bedraagt 80 kwadraat mijlen. Zij strekt zich van 110°7′ tot 111°5′ oosterlengte en van 6°38 tot 7°32′ zuiderbreedte uit. De graad van warmte is er er aan de stranden buitengewoon en zelfs teekent de thermometer in de stad *Samarang* des nachts zelden minder dan 80°; op sommige dagen kan dezelve er tot 90 en meer graden rijzen. *Samarang* grenst ten noorden aan de zee van *Java* en aan de Residentie *Japara*, ten oosten aan de Residentiën *Japara*, *Rembang*, *Soerabaija* en *Soerakarta*, ten zuiden aan de Residentiën *Soerakarta* en *Kadoe* en ten westen aan de Residentiën *Kadoe*, *Banjoe-Maas* en *Pekalongan*.

De reede van *Samarang* is aan de west- en noordzijde open en biedt in den westmoeson eene slechte ligplaats aan. De dampkring is behalve aan de stranden zeer gezond en zelfs in de nabijheid der kusten wordt dezelve als niet schadelijk beschouwd; door de nabijheid van heuvelen in het zuiden, is het noordelijke gedeelte brandend heet en het moet aan de zeewinden worden toegeschreven, dat hier de lucht niet doodelijk is. Op het gebergte, te *Salatiga* en op andere plaatsen is het klimaat aan het Europesche gelijk; de lucht is er zuiver en zelfs bij dag bereikt de hitte er geenen hoogen graad.

De bodem is in de Residentie *Samarang* niet overal even vruchtbaar, en er zijn zelfs verscheidene onvruchtbare gronden, terwijl er nog velen onbebouwd liggen;

aan de stranden is de grond vlak, moerassig en voor den rijstbouw geschikt; in het zuidelijker gedeelte zijn vele bosschen, en het uitgestrekte woud van *Wiléri* aan de grenzen van *Pekalongan*, is zeven uren gaans in de lengte. Er wordt in de wouden veel Jatiehout aangetroffen.

In het zuidelijke gedeelte zijn eenige bergen, waaronder de uitgebrande vuurberg *Oengarang*, aan de grenzen van de Residentie *Kadoe*, de voornaamste is. Onder de rivieren zijn de rivier van *Kendal*, de *Kalie woengoe*, de rivier van *Samarang* en die van *Demak* de voornaamsten, die voor kleine vaartuigen tot op eenigen afstand van hunne mondingen bevaarbaar zijn. De rivier van *Samarang* heeft geen hoofd; zij loopt tusschen kreupelhout door in eenen inham en heeft voor hare monding eene modderbank, die zeer hinderlijk voor de zeevarenden is.

Het getal der buffels wordt op 60,000 en dat der paarden op 1200 stuks geschat. In de wouden zijn: tijgers en ander wild gedierte; aan wild en tam gevogelte, zee- en riviervisch is er geen gebrek.

De voorname voortbrengselen van den grond zijn jatiehout, rijst, turksche tarwe, koffij, suiker, indigo en tabak. In de nabijheid van den berg *Oengarang* zijn mineraal-bronnen; in het district *Demak* wordt kwikzilver in eene geringe hoeveelheid gevonden.

De bevolking bestaat uit Javanen, Europeanen, Chinezen en eenige Indische volken. Het getal der Javanen bedraagt ongeveer 400,000 dat der Europeaansche mannen 700, dat der Chinezen 1600 en dat der overige 300 zielen.

De Javanen in de Residentie *Samarang*, vooral aan de noordkust, zijn zeer ijverig en met eene bijzondere schranderheid bedeeld; zij hebben een vlug en helder oordeel; zelfs zou men hen slim kunnen noemen; hunne vrijmoedigheid echter grenst, in vergelijking van andere Javaansche bevolkingen, aan onbetamelijkheid en somtijds aan onbeschoftheid. Onder de Chinezen zijn er, die aanzienlijke schatten bezitten en over het geheel heerscht hier onder vele klassen eene zekere welvaart, die wel eens tot ongebondenheid of uitspatting aanleiding kan geven.

Uit een staatkundig oogpunt is de Residentie *Samarang* van groot gewigt; in de nabijheid der vorstenlanden, kan deze Residentie door hare talrijke bevolking een belangrijk tegenwigt tegen de magt der Javaansche vorsten opleveren, mits zij onder een zeer omzigtig en verstandig bestuur geleid wordt. Van de hoofdstad *Samarang* loopt de groote postweg naar de rijken *Soerakarta* en *Djocjokarta*; dezelve kan door Kavallerie en Artillerie gebruikt worden.

De grond levert reeds aanzienlijke voortbrengselen op en zal, bij uitbreiding van landbouw, èn aan den Javaan èn aan het Gouvernement, eene grootere welvaart verschaffen. Bijna op het middenpunt van *Java* gelegen, is de Residentie *Samarang* zeer geschikt voor eene verzamelplaats der krijgsmagt, ten einde haar spoedig in alle rigtingen te kunnen doen dienstbaar zijn.

De Residentie *Samarang* is verdeeld in twee Adsistent-Residentien, als: *Samarang* en *Salatiga*, en in vier Regentschappen, als: *Samarang* in het noordelijke, *Demak* in het noordoostelijke, *Grobogan* in het oostelijke,

en *Kendal* in het westelijke gedeelte. De districten zijn: *Serendol*, *Sing'en*, *Grogol*, *Oengarang*, *Ambarawa*, *Salatiga*, *Bodjolali*, *Wedong*, *Demak*, *Mandjer*, *Sambong*, *Tjangkiran*, *Limbang'an*, *Kaliwoengoe*, *Breboewan*, *Kendal* en *Troeko*.

De hoofdstad der Residentie heet *Samarang*, ligt in het midden van het noordelijke gedeelte, digt aan het strand en levert, van de reede gezien, een fraai gezigt op; zij vertoont zich met eene bevallige schakering van geboomte en boschjes in het verschiet, waar achter zich het trotsch gebergte aansluit. De haven wordt door een fort, dat vijf bastions heeft, verdedigd; in de stad zijn eenige aanzienlijke gebouwen, als: de Gereformeerde kerk, die koepelsgewijs gebouwd en van binnen zeer netjes is; de Roomsche kerk, een Stadhuis, eene aanzienlijke woning voor den Regent en verscheidene voorname huizen van particulieren.

Samarang is de stapelplaats van den handel met de binnenlanden, de zetel van den raad van Justitie, onder wiens regtsgebied de Residentiën, die tusschen *Cheribon* en *Soerabaya* gelegen zijn, behooren, en tevens de hoofdplaats van het tweede Militaire kommando, dat zich over dezelfde Residentiën uitstrekt. De bevolking der hoofdstad en hare voorsteden, bedraagt 38,000 zielen. In de nabijheid der stad zijn de aanzienlijke graven van inlandsche vorsten.

Op eenige palen afstands van de hoofdstad liggen *Groot* en *Klein Bodjong*, twee plaatsen, alwaar de Gouvernementshuizen staan en de Resident van *Samarang* zijn verblijf houdt; de natuur is er schoon en de gezigten zijn er bekoorlijk. Aan den weg, die derwaarts loopt

wonen personen van rang of middelen, en de geheele omtrek kan, als eene landstad met tuinen en boschjes, beschouwd worden.

Samarang met deszelfs omstreken is veel bekoorlijker dan *Batavia*, echter is op laatstgemelde plaats de hitte noch zoo hevig, noch zoo drukkend als op eerstgenoemde.

Salatiga, de hoofdplaats der Adsistent-Residentie van dien naam, ligt 1600 voeten boven de oppervlakte der zee aan den voet van den *Merbaboe*, nabij de landen des Keizers, in het midden van *Java*, en is een lustoord, dat door de zuiverheid van den dampkring zeer gezond is; het klimaat en de hitte kunnen met die van eene onzer schoone Meimaanden vergeleken worden; des morgens vroeg teekent de Thermometer 60° en op den middag tusschen 70 en 80 graden; de grond levert er dan ook allerlei groenten en zelfs Europesche vruchten op; melk en boter zijn er uitmuntend.

Er zijn behalve het fort en het kruidmagazijn eenige woningen, zoo als van de Civiele en Militaire ambtenaren en van eenige particulieren. Doorgaans liggen er te *Salatiga* eenige eskadrons kavallerie.

Zoowel te *Oengaran* tusschen *Samarang* en *Salatiga*, als te *Bodjalali*, aan de grenzen der vorstenlanden, is een fort, waarin doorgaans eene talrijke bezetting ligt. Nabij *Banjoe-Koening* bezuiden den berg *Oengaran* worden zeven oude tempelen en eenige beelden gevonden, die in vroegere tijden aan de dienst van *Buddha* gewijd waren.

In de nabijheid van *Banjoe Koening* zijn eenige bronnen, waaronder de *Teloga Kali Pawon* beroemd is; dezelve ligt bezuiden den berg *Oengaran*, en haar

water, dat met geweld omhoog geworpen wordt, stort in eene kom neder, die, tusschen lommerrijk geboomte gelegen, eene heerlijke badplaats aanbiedt. Aan dit water schrijven de Javanen eene bijzondere kracht toe; zij gebruiken het tot versterking, en gelooven, dat wanneer zij rijst eten, die er in gekookt is, alle ziekten van hen wijken; vooral wordt het tegen huidziekten gebruikt. In dezen omtrek zijn rozen en andere bloemen in overvloed, en het geheele oord heeft iets boeijends. De meeste Europesche voortbrengselen slagen hier zeer goed, en de beken, die aan alle kanten van het gebergte stroomen, maken dit landschap tot een Arcadia.

Zoo wel uit de overblijfselen van oude tempels, als uit de afgezonderde plaatsen, die nu nog als heilig beschouwd worden en door geboomte, dat de eeuwen getrotseerd heeft, omgeven zijn, kan men besluiten, dat hier eenmaal eene talrijke bevolking bestond, en de dienst der Hindoesche goden er eenen hoogen trap heeft bereikt.

Zoowel de postweg als de andere wegen, die op de voornaamste plaatsen der Residentie uitloopen, zijn in goeden staat, en velen derzelven zijn voor Kavallerie en Artillerie geschikt.

VRAGEN.

SAMARANG.

Welke gedaante heeft de Residentie *Samarang?*
Welke is haar vlakke inhoud?
Op welke lengte en breedte ligt zij?
Welke is er de warmtegraad?
Welke zijn hare grenzen?
Wat weet gij van de reede?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Wat weet gij van de bergen?
Wat van de rivieren?
Wat van de huisdieren?
Wat van de overige dieren?
Welke zijn er de voorname voortbrengselen?
Waaruit bestaat de bevolking en hoe sterk is zij?
Wat valt er van de Javanen te zeggen?
Wat weet gij van de belangrijkheid van *Samarang?*
Hoe is de residentie verdeeld?
Wat weet gij van de ligging der hoofdstad?
Welke voorname gebouwen zijn er?
Uit welk oogpunt is de hoofdstad belangrijk?
Wat weet gij van de omstreken van *Samarang?*
Wat van *Salatiga?*
Wat van *Oengaran* en *Bodjolalie?*
Wat van *Banjoe Koening?*
Wat van deszelfs omstreken?
Wat van de wegen?

KADOE.

De Residentie *Kadoe* is een langwerpig onregelmatig vlak, dat in het zuiden met eenen scherpen hoek eindigt, hebbende hare lengte eene rigting van het noorden naar het zuiden. Hare oppervlakte wordt op 39 kwadraat mijlen berekend. Zij strekt zich van 109° 58′ tot 110° 28′ oosterlengte en van 7° 10′ tot 7° 50′ zuiderbreedte uit. De warmtegraad is er door de hooge ligging gematigd, echter kan het er bij stilte heet zijn. Ten noorden grenst deze Residentie aan de Residentie *Samarang* en gedeeltelijk aan de Residentie *Banjoe-Maas*; ten oosten aan de Residentiën *Samarang*, *Soerakarta* en *Djocjokarta*, ten zuiden aan de Residentiën *Soerakarta*, *Djocjokarta*, *Bagalen* en *Banjoe-Maas* en ten westen aan de drie laatstgenoemde Residentiën. De dampkring is er zuiver en wordt door geene moerasdampen besmet; daar deze Residentie in het midden des lands ligt, zijn er de winden, die uit de zee van *Java* en uit de *Indische zee* waaijen, reeds gedeeltelijk getemperd en minder schadelijk dan aan de strandresidentiën. Het luchtgestel is er dan ook gezond, hetwelk uit de vermeerdering der bevolking blijkt. De heuvelachtige bodem is er vulkanisch, en welligt de vruchtbaarste van gansch *Java*; er is bijna geen plekje onbebouwd. Onder de noemenswaardige bergen komt de *Soembing* aan de zuidelijke grensscheiding in aanmerking, die 7000 voeten hoog is. Verscheidene rivieren doorstroomen dit heerlijke land, en de voornaamsten onder dezelven zijn de *Elo* en de *Progo*, die, zich in het zuidelijke gedeelte der Residentie vereenigende, zuid-

westwaarts naar zee stroomen. In de schoone weiden tiert het vee uitmuntend, zoodat het getal buffels ongeveer 40,000 en dat der paarden, die zoowel om hunne groote gestalte als om hunnen schoonen vorm zeer gezocht zijn, 5000 zal bedragen. Door de volkrijkheid en de algemeene bebouwing der gronden worden hier zelden wilde dieren gevonden. Visch is er schaars voorhanden. Allerlei boom- en veldvruchten zijn er in milden overvloed, zoodat er de armoede vreemd is. De Javaansche bevolking bedraagt er 240,000, die der Chinezen en andere vreemdelingen 1200, en die der Christenen buiten de krijgslieden, 30 zielen. De Javaansche bevolking is er zeer geschikt voor en gehecht aan den landbouw, en heeft zich zelfs ten tijde van den laatsten oorlog dikwerf, onder aanvoering van verdienstelijke ambtenaren, waardiglijk gedragen. De voornaamste voortbrengselen van deze Residentie zijn: rijst, koffij, tabak en olie, terwijl er een voorname handel in paarden gedreven wordt.

Zoo wel door den landbouwenden aard der bevolking, als door de vruchtbaarheid van den grond is de *Kadoe* eene der heerlijkste en voordeeligste Residentien van *Java*, en zij bewijst, hoezeer de welvaart van een land, door de zorg van verstandige ambtenaren, tot heil der inwoners en tot voordeel van een Gouvernement kan bevorderd worden.

Onder de merkwaardigheden, die in deze Residentie bijzondere aandacht verdienen, behooren de bouwvallen van den vermaarden tempel van *Boro Bodo*, welligt eene verbastering van het Hindoesche *Bara Boedha* (*de groote* BUDDHA). Deze tempel nabij het punt waar de

rivieren de *Elo* en *Progo* zich vereenigen, is op eenen heuvel gebouwd; volgens overleveringen zou dezelve in de achtste eeuw zijn gesticht. Aan den voet heeft dit gebouw zeshonderd voeten in het vierkant, en het is 120 voeten hoog; hetzelve bestaat uit zeven muren, die trapsgewijze klimmende, achter elkander in de hoogte op den heuvel gebouwd en door een terras van elkander gescheiden zijn; boven op den heuvel staat een koepel, die eene middellijn van 50 voeten heeft en door drie rijen torens, 72 in getal, omgeven is. Zoo wel in deze torens, als in de muren zijn nissen, waarin men beelden ziet, die meer dan levensgroot zijn; zij hebben eene zittende houding en de beenen kruiselings onder het ligchaam. In den koepel zijn er geenen. Tot dezen tempel nadert men door vier ingangen, die met steenen leeuwen prijken.

De Residentie is in twee Adsistent-Residentiën verdeeld, als: *Magelang* en *Temangong*, die ieder een Regentschap uitmaken; de onderafdeelingen of districten zijn: *Probolingo*, *Asinen*, *Bala*, *Minoreh*, *Bandongan*, *Magelang*, *Prapag*, *Djetis*, *Lampoejang* en *Somowono*.

De groote postweg van *Samarang* heeft eenen tak door deze residentie, en loopt naar *Djocjokarta*; de overige wegen zijn in goeden staat.

VRAGEN.

KADOE.

Welke gedaante heeft de Residentie *Kadoe?*
Hoe groot is hare oppervlakte?
Op welke lengte en breedte ligt zij?
Hoe is er de warmtegraad?
Welke zijn hare grenzen?
Hoe is er het luchtgestel?
Hoe de gesteldheid van den bodem?
Wat weet gij van de bergen?
Wat van de rivieren?
Wat van het vee, het wild gedierte, enz.
Waaruit bestaat de bevolking?
Hoe is hier de aard der Javaansche bevolking?
Welke zijn de hoofdvoortbrengselen?
Waardoor is deze Residentie belangrijk?
Welke bouwvallen zijn hier waardig gezien te worden?
Wat weet gij van dezelven?
Hoe is de verdeeling dezer Residentie?
Wat weet gij van de wegen?

BAGLEN.

Deze Residentie, die eene zeer afwisselende, eenigzins vierkante gedaante heeft, en noordwaarts zich eerst versmalt en daarna verbreedt, heeft eenen vlakken inhoud van 70 kwadraatmijlen; zij ligt van 109°12′ tot 110°11′ oosterlengte en van 7° tot 7°57′ zuiderbreedte. De warmtegraad is er niet buitengewoon; zelden rijst er de thermometer hooger dan 80°.

De Residentie *Baglen* grenst ten noorden aan *Pekalongan*; in het noordoosten aan *Samarang*; in het oosten aan de *Kadoe* en *Djocjokarta*; ten zuiden aan de *Indische zee*, en ten westen aan *Banjoe-Maas* en *Tegal*.

De lucht is door de hooge ligging van den grond gezond en zuiver. De bodem, die voornamelijk uit verschillende aardlagen, van sinds eeuwen verouderde lava of vulkanische stoffen bestaat, is zeer vruchtbaar en op vele plaatsen 3000 voeten boven de oppervlakte der zee verheven; in het zuiden vindt men hooge heuvelen, uit kalkaarde bestaande. Onder de voorname bergen komen de *Sindoro* en de *Prahoe* in het noorden bijzonder in aanmerking; de eerste is 10,000 voeten hoog en beide, zoowel als de bergen van minderen rang, hebben kraters; uit sommigen stijgt nog rook op.

De *Ambal* en de *Bogowonto* zijn de voornaamste rivieren, die in deze Residentie ontspringen en naar het zuiden loopende, zich in de *Zuidzee* of *Indische zee* uitstorten.

Het getal der buffels is aanzienlijk; in de wouden zijn tijgers, panters, herten, wilde zwijnen, apen en allerlei gevogelte.

De voornaamste voortbrengselen van den grond zijn: rijst, turksche tarwe, boomwol, tabak, suiker, indigo en koffij.

Deze Residentie, die vroeger tot de vorstenlanden behoorde, kan, de vruchtbaarheid van den grond en de talrijkheid harer bevolking in aanmerking genomen, van veel belang voor het Gouvernement worden.

De afdeelingen dezer Residentie bestaan in drie Adsistent-Residentien, als: *Keboemen*, *Ambal* en *Ledok*, en in zes Regentschappen, als: *Poerwooredjo*, *Kosto-Ardjo*, *Keboemen*, *Ledok*, *Ambal* en *Karang Anjar*.

Behalve de hoofdwegen, die naar de aangrenzende Residentien loopen, zijn er nog verscheidene binnenlandsche wegen.

VRAGEN.

BAGLEN.

Welke gedaante heeft de Residentie?
Hoe groot is zij?
Welke is hare lengte en breedte?
Hoe is er de warmtegraad?
Welke zijn hare grenzen?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Wat weet gij van de bergen?
Welke zijn de voorname rivieren?
Welk tam en wild gedierte is er?
Welke zijn er de voorname voortbrengselen?
Waardoor kan deze Residentie belangrijk worden?
Welke is de verdeeling dezer Residentie?
Wat weet gij van de wegen?

BANJOE-MAAS.

De Residentie *Banjoe-Maas*, die eene zeer onregelmatige gedaante heeft en met eene bogtige, smalle landstreek in eene noordwestelijke rigting tusschen de Residentien *Tagal* en de *Preanger Regentschappen* eindigt, ligt van den 108° 35′ tot den 109° 25′ oosterlengte en van 7° 17′ tot 7° 52′ zuiderbreedte. De warmtegraad is er gelijk aan dien van de Residentie *Baglen*. Hare grenzen zijn ten noorden: *Cheribon* en *Tagal*, ten oosten: *Banjoe-Maas*, ten zuiden: de *Indische zee*, en ten westen: *Cheribon* en *Tagal*. Langs de geheele zuidkust wordt deze Residentie door de *Indische zee* bespoeld. Aan haar zuidwestelijk uiteinde ligt de baai *Segara-Anakan* tusschen de *Preanger Regentschappen*, *Cheribon* en eenen zuidelijk uitloopenden hoek dezer Residentie; dezelve vertoont zich als een binnenmeer, en is ten zuiden door *Noesa-Kambangan*, een eiland, tot de Residentie *Cheribon* behoorende, tegen de *Zuidzee* gedekt. Deze baai is zeer ondiep en bij eb onbevaarbaar. Er liggen eenige kleine eilandjes in dezelve, en verscheidene riviertjes stroomen er in uit. Het luchtgestel der Residentie is, vooral aan de zuidkust, aan spoedige veranderingen onderhevig, echter wordt het als niet ongezond beschouwd. De bodem is gedeeltelijk vulkanisch, en vruchtbaar in verschillende voortbrengselen. Het gebergte *Gedé* of *Tagal* neemt in het district *Probolingo* eenen aanvang, is 8000 voeten hoog en breidt zich tot in de Residentie *Tagal* uit. De kapen of punten zijn: *Oedjong Klang* en *Oedjong Doman* aan de zuidwestkust. De voornaamste rivieren zijn: de *Siradjoe*,

die aan hare monding bevaarbaar is, zich in verschillende takken verdeelt en bij *Karang-kobar* in de nabijheid der grenzen van *Pekalongan* oorsprong neemt; en de rivier *Aya*, die nabij *Banjoe-Maas* ontspringende, in eene zuidoostelijke rigting naar zee stroomt. De voortbrengselen zijn hier: rijst, Turksche tarwe, suiker, indigo en koffij. De bevolking bedraagt 176947 zielen; dezelve bestaat uit landbouwende Javanen en eenige Europeanen en Chinezen. Deze Residentie is verdeeld in vier Regentschappen, als: *Banjoemaas*, *Poerwokerto*, *Bandjarnegara* en *Poerbolingo*, makende de drie laatstgenoemde ieder eene Adsistent-Residentie uit.

Banjoe-Maas is de hoofdplaats van deze Residentie, alwaar de Resident, de Militaire Kommandant en de Regent hun verblijf houden; zij ligt bezuiden de rivier *Siradjoe*, heeft een fort met eene bezetting, en ruim 9,000 inwoners.

VRAGEN.

BANJOE-MAAS.

Welke gedaante heeft de Residentie *Banjoe-Maas?*
Op welke lengte en breedte ligt zij?
Hoe is er de warmtegraad?
Welke zijn hare grenzen?
Wat weet gij van de *Segara-anakan* baai?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Welk voornaam gebergte is er?
Welke zijn er de kapen of punten?
Welke voorname rivieren kent gij er?
Welke zijn hier de voortbrengselen?
Wat weet gij aangaande de bevolking?
Welke is de verdeeling dezer Residentie?
Wat valt er van de hoofdplaats te zeggen?

SOERAKARTA *of Solo.*

Soerakarta, dat een keizerrijk en eene Residentie tevens is, strekt zich van 110°25′ tot 111°28′ oosterlengte en van 7° 5′ tot 108° 8′ zuiderbreedte uit. Het grenst ten noorden aan *Samarang* en *Djipang*, ten oosten aan *Djipang* en *Madion*, ten zuiden aan *Patjitan* en *Djocjokarta* en ten westen aan *Djocjokarta*, *Kedoe* en *Samarang*. Het luchtgestel is er gezond en de grond vruchtbaar. Het is een rijk, dat in het midden van het land ligt en verscheidene bergen bevat, waarvan de voornaamsten, de *Merbaboe* en de *Merah-Api*, in het zuidwestelijke gedeelte liggen, zijnde de laatste een nog van tijd tot tijd werkende berg. De berg *Lawoe* ligt aan de grenzen van *Madion*, en de oostwaarts gelegene landen behooren thans aan het Nederlandsche Gouvernement. De hoofdrivier in dit rijk, de *Solo rivier* of *Beng'awan* genaamd, is tevens de grootste van geheel *Java*; zij ontspruit in het district *Kadawang*, neemt verscheidene andere rivieren, zoo als de *Begel* en *Begendoe*, in haren loop op, heeft bij *Soerakarta* reeds eene aanmerkelijke breedte en diepte, loopt in eene oost- noordoostelijke rigting door de districten *Djagaraga*, *Djipang*, *Toeban*, *Sidajoe* en *Grissee* voort en stort zich in de nabijheid van *Sambaja* met twee armen in zee. Groote vaartuigen kunnen in den regentijd deze rivier bevaren en bij gewoon water is zij voor praauwen van middelbare grootte nog ver boven *Soerakarta* bevaarbaar.

Voor den binnenlandschen handel is zij van veel

gewigt en biedt den reiziger, die haar afzakt, de afwisselendste en bekoorlijkste gezigten aan. Van *Soerakarta* afvarende, bereikt men in acht dagen hare monding, hetgeen zeer spoedig is, daar zij met al hare kronkelingen eene uitgestrektheid van 356 Engelsche mijlen beslaat. Vier maanden zijn er noodig om deze rivier op te varen. Voor den afvoer van troepen is zij zeer geschikt en voordeelig.

Buffels, paarden en andere huisdieren zijn er in menigte; aan boom- en veldvruchten is er overvloed. Rijst, Turksche tarwe, koffij, tabak, boomwol, peper en suiker zijn de voornaamste voortbrengselen van den grond. De bevolking bestaat uit Javanen en zal thans waarschijnlijk niet meer dan 400,000 zielen bedragen; het getal der Europeanen bedraagt bijna drie honderd mannen; de Chinezen zijn er niet zeer talrijk. De Javaan bezit hier eenen zekeren hoogmoed, die uit het denkbeeld, dat zijn vorst een keizer is, zijnen oorsprong schijnt te nemen; daar hij zich boven de overige Javanen, die niet onder denzelven staan, verheven waant. In beschaving en kennis staat hij bij vele strandbewoners ten achtere; niet te min gelooft hij, dat in het rijk van *Soerakarta* de zetel van kunde en geleerdheid gevestigd is; hij is verwaand en soms onverdragelijk. Voor zijne vorsten is hij kruipend en hij gehoorzaamt hunne wenken; echter weet hij, wanneer hij eenmaal onderdaan van het Nederlandsche Gouvernement is geworden, het voordeel, dat hij onder een billijk bestuur geniet, weldra te waarderen.

Na den laatsten oorlog op *Java*, zijn de grenzen der vorstenlanden, zoowel van *Soera-* als van *Djocjokarta*,

aanmerkelijk beperkt geworden; de nieuwe Residentien: *Banjoe-Maas*, *Baglen*, *Madion* en *Kediri*, benevens de Adsistent-Residentie *Patjitan*, zijn bij contract onder het onmiddellijk bestuur van het Gouvernement gesteld, en hierdoor is aan de bevolking dier Residentiën eene groote weldaad bewezen, daar dezelve thans, even als de bevolking der overige Residentiën op Java, volgens billijke wetten wordt geregeerd. Voor de rust van het geheele eiland is die maatregel heilzaam, daar thans het keizerrijk *Solo* noch die magt, noch dien invloed bezit, die voor het algemeene welzijn gevaarlijk kunnen worden.

De keizer van *Solo* is alleenheerschend in zijn rijk, met dien verstande echter, dat hij leenman van het Gouvernement is, hetwelk hij als opperheer huldigt. Volgens de inlandsche wetten vonnis vellende, mag hij echter niemand verminkende straffen of folteringen doen ondergaan; wijders is hij door verbondschriften verpligt in sommige zaken met den Resident te raadplegen.

De hoofdplaats van het rijk heet: *Solo* of *Soerakarta*, ook *Soerakarta Hadi Ningrat*, en is eene aanzienlijke, opene stad met 100,000 inwoners en verscheidene groote gebouwen. Het paleis des keizers is een voornaam gebouw, met verscheidene muren omgeven, waar binnen pleinen, tuinen, vijvers, badplaatsen en boschjes liggen. Binnen den omtrek van hetzelve wonen 10,000 menschen, die als tot het hof in betrekking staande beschouwd worden. Het Nederlandsche fort tegen over het paleis is vrij aanzienlijk; in hetzelve is een Gouvernementshuis benevens kazernen en een kruidhuis; buiten hetzelve is eene prachtige woning voor den Resident. Vele Inlandsche

woningen zijn hier van steen; de rijksgrooten hebben hunne paleizen met muren, en enkele Europeanen hebben hier fraaije huizen.

Halver wege *Soerakarta* en *Djocjokarta* ligt het Nederlandsche fort *Klatten*, dat eene vierkante gedaante en vier bolwerken heeft en door eene gracht omringd is.

Zoowel in het district *Brambanan* als in de nabijheid van *Soerakarta*, zijn zulke heerlijke tempels en bouwvallen van dezelven, dat zij den oudheidkenner met verbazing vervullen; deze tempelen waren in vroegere eeuwen aan de Hindoesche Godheden toegewijd, en zullen nader in de land- en volkenkunde worden beschreven.

De groote postweg, die van *Salatiga* door deze Residentie naar *Djocjokarta* loopt, heeft eenen zijtak naar de Residentie *Kadoe* en is in goeden staat. Van *Soerakarta* loopen ook wegen naar de hoofdplaatsen der districten.

VRAGEN.

SOERAKARTA.

Op welke lengte en breedte ligt *Soerakarta?*
Welke zijn er de grenzen van?
Hoe is er de gesteldheid van den dampkring en van den bodem?
Welke voorname bergen zijn er?
Wat weet gij van de hoofdrivier?
Wat van de huisdieren?
Wat van de voortbrengselen?
Hoe sterk is er de bevolking?
Wat valt er van den Javaan te zeggen?
Sinds wanneer zijn de grenzen beperkt geworden?
Welke zijn de gevolgen der nieuwe Residentiën?
Wat weet gij aangaande den Keizer?
Wat van de hoofdplaats?
Welk fort kunt gij nog opnoemen?
Wat weet gij van de oudheden?
Wat van de wegen?

DJOCJOKARTA.

De Residentie *Djocjokarta*, die tevens een koningrijk is, strekt zich van 109° 55′ tot 110° 57′ oosterlengte en van 7° 23′ tot 8° 17′ zuiderbreedte uit. De warmtegraad is over het algemeen in deze Residentie niet buitengewoon en in het zuidelijkste gedeelte kan de lucht door de zeewinden dikwerf zeer koel zijn. De grenzen van *Djocjokarta* zijn ten noorden: de Residentiën *Kadoe* en *Soerakarta*; ten oosten: *Soerakarta* en *Patjitan*; ten zuiden: de *Indische zee*, en ten westen: de Residentie *Baglen*.

De bodem is vruchtbaar, doch bevat ook onvruchtbare zandige vlakten, die door de terugkaatsing der zonnestralen eene brandende hitte doen ontstaan.

De zuidkust bestaat gedeeltelijk uit kalkrotsen en heeft eene zuidoostelijke strekking; in deze rotsen zijn verscheidene holen of grotten, waaronder die van *Njahi Kiedoel* en *Kala* de beroemdste zijn; aan dezelven worden bijzondere krachten toegeschreven, en de inlander gaat er offeren en bidden om de vervulling zijner wenschen te erlangen. Kaal en doodsch zijn deze rotsen en verwekken bij den reiziger, die het paradijs van *Java* verlaat, eenen somberen ernst, die door het magteloos woeden des oceaans op de klippen, verhoogd wordt. In deze Residentie zijn twee voorname rivieren, als: de *Bogowonto*, die de westelijke grens bepaalt en noordwestwaarts in de Residentie *Baglen* ontspringt, en de *Progo*, die in de Residentie *Kadoe* oorsprong neemt en verscheidene riviertjes in haren loop ontvangt; voor

groote vaartuigen is zij tot op eenen aanmerkelijken afstand van hare monding bevaarbaar. In den laatsten krijg is zij vermaard geworden, daar dikwerf aan hare beide oevers met afwisselende kansen gestreden, en de roem der *Nederlanders* schitterend en onbevlekt is bewaard gebleven. Bewesten de *Progo*, stroomt eene kleinere rivier: *Mantjing'an* genaamd.

De voortbrengselen van den bodem zijn niet zoo menigvuldig als in vele andere Residentiën; de cultuur is hier nog in vele opzigten ten achtere en kan alleen onder een verstandig en gematigd bestuur verbeterd worden.

De bevolking, die hier ongeveer 300,000 zielen zal bedragen, is zeer ligt- en bijgeloovig, dom en spoedig oproerig; de laatste oorlog heeft zulks te overtuigend bewezen, om er bij stil te staan, en het moet als eene onschatbare weldaad beschouwd worden, dat een aanzienlijk gedeelte van dit koningrijk onder het Nederlandsche gezag is gebragt.

De hoofdplaats dezer Residentie, *Djocjokarta*, is eene voorname stad met 90,000 inwoners, waaronder 152 Europeanen zijn, buiten het Garnizoen. Onder de voorname gebouwen telt men het paleis des sultans, het fort der Nederlanders en vele aanzienlijke woningen van Inlandsche prinsen en grooten; maar bijzonder trekt het water-kasteel des Sultans de aandacht des vreemdelings: om tot deszelfs bovenste gedeelte te naderen, gaat men door gemetselde gangen, die onder een meer doorgaan. Op deze muren zijn holle torens gebouwd, die als trechters het daglicht slechts gedeeltelijk toegang in deze duistere kronkelwegen verleenen, die door

vochtigheid, kilheid, benaauwde dampen en vledermuizen eene onaangename gewaarwording verwekken. Na eenen trap bestegen te hebben, wordt het oog zoo wel door fraaije tuinen, als door het meer dat over de gewelven stroomt en door het paleis zelve, eensklaps verrast.

De Sultan staat schier in dezelfde verhouding tot het Gouvernement als de keizer van *Soerakarta.*

De groote postweg, die van *Soerakarta* naar deze hoofdplaats loopt, heeft eenen tak naar het zuiderzeestrand en eenen naar de *Kadoe.*

VRAGEN.

DJOCJOKARTA.

Op welke lengte en breedte ligt *Djocjokarta?*
Hoe is er de warmtegraad?
Waaraan grenst het?
Wat weet gij van de zuidkust?
Wat van de voorname rivieren?
Wat van de voortbrengselen?
Hoe sterk is hier de bevolking?
Wat weet gij van haar?
Hoe heet de hoofdplaats en hoe sterk is hare bevolking?
Wat weet gij van hare voorname gebouwen?
Wat van de verhouding des Sultans tot het Gouvernement?
Wat van den grooten postweg?

MADION.

De Residentie *Madion* heeft ten noorden het district *Djipang*; ten oosten: de Residentie *Patjitan* en ten westen het keizerrijk *Soerakarta*.

De gesteldheid van den dampkring is er gematigd en gezond, en de grond heuvel- en bergachtig en zeer vruchtbaar. Onder de bergen komt de trotsche *Lawoe*, in het westelijke gedeelte, vooral in aanmerking; in deszelfs nabijheid worden ruïnen aangetroffen. De rivier van *Solo* stroomt tusschen de regentschappen *Poerwodadi* en *Djogorogo*. In het regentschap *Ponorogo* ontpruit eene rivier, die verscheidene riviertjes opneemt, den naam van *Madion* ontvangt en zich bij *Ngawi* met de *Solorivier* vereenigt. Er is hier overvloed van huisdieren, gevogelte, boom- en veldvruchten. De Residentie is verdeeld in twee Adsistent-Residentien, als: *Ponorogo* en *Ngawie* en in elf Regentschappen, als: *Madion*, *Djogorogo*, *Ponorogo*, *Tjaroeban*, *Ngawie*, *Soemorotto*, *Poorwodadi*, *Maospatti*, *Magettan*, *Ardjowinangon*, *Polloredjo*.

De hoofdplaats *Madion*, is eene stad met 5000 inwoners, aan de rivier van dien naam. Er is een fort met eene bezetting. *Djogorogo*, de hoofdplaats van het Regentschap van dien naam is, eene stad met 7000 inwoners. *Maospatti* is de hoofdplaats van het Regentschap van dien naam en ligt in de nabijheid van ruïnen. *Ponorogo*, de hoofdplaats van het Regentschap van dien naam, is goed gebouwd, welvarend en heeft 7000 inwoners; oostwaarts van dezelve is te *Tagal-Sarie*,

eene hoogeschool voor Javaansche priesters en anderen; in het Regentschap *Ponorogo* zijn vele wouden, en vruchtbare velden.

Het getal der Europeanen buiten het Garnizoen bedraagt in deze Residentie 41 zielen; dat der talrijke bevolking kan hier niet worden opgegeven, maar zal zeker meer dan 200,000 zielen bedragen. Deze Residentie, die sedert den laatsten oorlog onder het bestuur van het Gouvernement is gekomen, is voor vele verbeteringen vatbaar.

VRAGEN.

MADION.

Welke zijn de grenzen van deze Residentie?

Hoe is er de gesteldheid van den dampkring en van den bodem?

Wat weet gij van de bergen?

Wat van de rivieren?

Wat valt er van de huisdieren en voortbrengselen te zeggen?

Hoe is de verdeeling der Residentie?

Wat weet gij van *Madion*?

Wat van *Djogorogo?*

Wat van *Maospatti?*

Wat van *Ponorogo?*

Hoe groot is het getal der bevolking?

Wat valt er nog van deze Residentie te zeggen?

PATJITAN.

De Adsistent-Residentie *Patjitan*, grenst ten noorden aan *Soerakarta*, ten oosten aan *Madion*, ten zuiden aan de *Indische zee*, en ten westen aan *Djocjokarta*. Ten zuiden geheel in de nabijheid der zee, wordt er de dampkring door de zeewinden gedurig verkoeld en gezuiverd; in den regen-moeson zijn er de winden en regens hevig. De bodem is er vruchtbaar en bevat eenige bosschen. Groote rivieren worden er niet aangetroffen, maar wel enkele kleine rivieren, die verschillende spruitjes hebben. Langs de zuidkust zijn steile klippen, en in het binnenland heuvelen en dalen. De baai van *Patjitan*, die vroeger door geene schepen bezocht werd, is bevonden eene ankerplaats aan te bieden, waarvan thans van tijd tot tijd gebruik gemaakt wordt; zoo dat zij bij uitbreiding van den landbouw in het vervolg van veel belang voor den landman en handelaar kan worden, daar het vervoer der voortbrengselen van den grond alhier aan vele moeijelijkheden en kosten onderworpen is. De voorname voortbrengselen zijn hier, behalve de boomvruchten: rijst, peper, hout en zwaar riet. Zout kan hier aangemaakt worden.

Deze Adsistent-Residentie is na den laatsten oorlog daargesteld en onder het Nederlandsche Gouvernement gebragt; in vroegere tijden stonden hare inwoners niet gunstig bekend, doch zij werden dikwerf te zeer onderdrukt om braaf te kunnen zijn, en het is te vermoeden, dat zij onder een mild en wijs bestuur het geluk, dat hun ten deel valt, zullen weten te waarderen. De Europesche bevolking bedraagt hier slechts 10 zielen.

VRAGEN.

PATJITAN.

Welke zijn de grenzen van *Patjitan*?
Wat weet gij van den dampkring?
Wat van den bodem?
Wat van de rivieren?
Wat van de zuidkust?
Welke voorname baai is er en wat weet gij aangaande dezelve?
Welke zijn hier de hoofdvoortbrengselen?
Wat weet gij van de bevolking?
Hoe sterk is de Europesche bevolking?

KEDIRI.

De Residentie *Kediri* strekt zich tot 112° 30′ oosterlengte en van 7° 22′ tot 8° 29′ zuiderbreedte uit, en grenst ten noorden aan *Soerabaija*, ten oosten aan *Passaroeang*, ten zuiden aan de *Indische zee* en ten westen aan *Madion*. Aan het zuiderstrand heeft de kust verscheidene bogten, mitsgaders de baaijen: *Soembreng*, *Segara wedi* en *Gemak*. Zuidwestwaarts liggen de eilanden: *Sesak* en *Lima*. De lucht is hier gezond en de bodem vruchtbaar. Westwaarts van de hoofdplaats *Kediri*, ligt de berg *Wilis*, die eene hooge piek heeft, en in het oosten de berg *Kloet* of *Geloet* genaamd. De voornaamste rivier is de *Kediri*, die oostwaarts in de Residentie *Passaroewang* ontspringt, eerst in eene west- noordwestelijke, en daarna in eene noordoostelijke en noordelijke rigting, deze Residentie doorstroomt, en eene menigte rivieren in haren loop opneemt.

Deze Residentie, sedert den laatsten oorlog op *Java* onder het Gouvernement gesteld, kan zoowel door de vruchtbaarheid van den grond, die mild bewaterd wordt, als door de gezondheid van den dampkring, die de vermeerdering der bevolking toelaat, bij uitbreiding van den landbouw belangrijk worden. Zij is verdeeld in de twee Adsistent-Residentiën: *Ngrowo* (*Rowo*) en *Berbek*, en in de vier Regentschappen: *Ngrowo*, *Kediri*, *Berbek* en *Trengaleh*. Het getal der inwoners wordt hier niet opgegeven, maar bedraagt zeker 200,000 zielen, dat der Europeanen slechts 33.

De hoofdplaats *Kediri* ligt in het zuidoosten van den berg *Wilis* en beoosten de rivier *Kediri*, met eene bevolking van 6000 inwoners; er bestaat een beduidende handel, die door het gemakkelijk afvoeren langs de *Kediri* bijzonder bevorderd wordt. De moskee *Astana Gedong*, uit de bouwvallen van oude tempels opgebouwd, is eene der merkwaardigste van *Java*. In deze Residentie worden verscheidene ruïnen gevonden.

VRAGEN.

KEDIRI.

Op welke lengte en breedte ligt deze Residentie?
Welke zijn hare grenzen?
Wat weet gij van de zuidkust en de baaijen?
Welke eilanden zijn er in hare nabijheid?
Welke voorname bergen?
Welke is de hoofdrivier?
Waardoor kan deze Residentie belangrijk worden?
Hoe is hare verdeeling?
Wat weet gij van de talrijkheid der bevolking?
Wat van de hoofdplaats?
Wat is er merkwaardigs?
Wat vindt men nog in deze Residentie?

JAPARA.

De residentie *Japara* vormt schier eene groote, noordwaarts in zee uitspringende kaap, heeft eene langwerpig ronde gedaante met verscheidene bogten, en haar vlakke inhoud bedraagt 48 kwadraat mijlen. Zij ligt van 110° 35′ tot 111° 12′ oosterlengte en van 6° 11′ tot 7° zuiderbreedte. De warmtegraad is er in het noordelijk gedeelte aanmerkelijk. De grenzen zijn ten noorden: de zee van *Java*, ten oosten: de zee van *Java* en *Rembang*, ten zuiden: *Samarang*, en ten westen: *Samarang* en de zee van *Java*. Aan de stranden is de lucht door het eenigzins moerassige van den grond niet zoo gezond als in het hooger gelegene zuidelijke gedeelte, echter vindt men er hoog bejaarde Javanen. De bodem is er vruchtbaar en voor verschillende voortbrengselen geschikt. De berg van *Japara*, liggende in het midden der Residentie, heeft eene aanzienlijke hoogte en is de eenige, die aanmerking verdient. Ten noorden liggen de eilandjes: *Siwalon*, *Kelor*, *Pandjang* en *Doewa*, en benoorden den noordelijksten uithoek: eene groep van verscheidene eilanden, bekend onder den naam van *Karimon Java*, (*Djawa*), waarover een Adsistent-Resident is gesteld, liggende op 5° 45′ zuiderbreedte; en het eiland *Mandali* (*Mandalique*) nabij de kust, welk laatste den zeeroovers somtijds tot wijkplaats dient. Het noordelijkste punt der Residentie wordt de hoek van *Japara*, de noordwestelijke hoek: *Tandjong Bantoeman*, en de noordoostelijke hoek: *Tandjong Boewang* genaamd. Onder de rivieren komen de *Tidoenan* en de *Japara* aan de west- en de *Djawana* (*Jawana*) aan de oostkust in aanmerking; laatstgenoemde is voor groote

praauwen bevaarbaar, en over dezelve ligt eene brug. Onder de huisdieren komen vooral in aanmerking: 37,000 buffels en 1500 paarden. In de wouden en op het gebergte is overvloed van wild gedierte en gevogelte, en zoowel de zee als de rivieren leveren verscheidene vischsoorten op. Rijst, koffi, jatiehout, zout en Turksche tarwe zijn de voornaamste voortbrengselen.

De bevolking bestaat hier uit 95 Europeanen, 220,000 Javanen en 2700 Chinezen.

De bevolking is hier rustig, landbouwend en handeldrijvend van aard. De Residentie is verdeeld in de Adsistent-Residentiën: *Japara* en *Karimon Djawa*, en in de Regentschappen: *Japara*, *Koedoes*, *Pattie* en *Jawana*. Het getal der dorpen en gehuchten bedraagt 979. De hoofdplaats *Japara* ligt aan de westkust op 6° 28′ zuiderbreedte. Er is eene fraaije moskee, een aanzienlijk Residentiehuis, eene goede school en een fort, dat vier bolwerken heeft, door eene gracht omgeven en aan de rivier van *Japara* gelegen is.

Koedoes en *Pattie*, de hoofdplaatsen der Regentschappen van dien naam, liggen aan den grooten postweg, die naar *Jawana* loopt, en zijn zeer volkrijk. *Jawana*, aan de oostelijke grens der Residentie, mede de hoofdplaats van het Regentschap, ligt aan de rivier van dien naam, bevat 10,000 inwoners en heeft veel handel; er is mede eene sterkte. Op iedere hoofdplaats is een vierkant plein, waarop gewoonlijk des maandags tornooispelen met de lans worden gehouden.

Karimon Java eene Adsistent-Residentie uitmakende, is het voornaamste van verscheidene eilanden, liggende 8 uren benoorden de hoek van *Japara*. Het heeft goed drinkwater en overvloed van hout.

VRAGEN.

JAPARA.

Welke is de gedaante van de Residentie *Japara?*
Welken vlakken inhoud heeft zij?
Welke is hare lengte en breedte?
Welke zijn hare grenzen?
Welke is er de gesteldheid van den dampkring?
Hoe die van den bodem?
Welke voorname berg is er?
Welke eilanden liggen er in de nabijheid?
Hoe heeten de punten en hoeken?
Welke voorname rivieren zijn er?
Wat weet gij van de huisdieren, enz.?
Welke zijn de voorname voortbrengselen?
Hoe groot is het getal der bevolking?
Hoe is hare geaardheid?
Welke is de verdeeling der Residentie?
Hoe vele dorpen en gehuchten zijn er?
Wat weet gij van de hoofdplaats?
Wat van *Koedoes* en *Pattie?*
Wat van *Jawana?*
Wat van *Karimon Java?*

REMBANG.

De Residentie *Rembang* vormt een langwerpig zeer onregelmatig vlak, dat aan de noordzijde twee voorname vooruitstekende punten en verscheidene bogten heeft. Haar vlakke inhoud bedraagt 64 kwadraatmijlen; zij strekt zich van 111° 3′ tot 112° 12′ oosterlengte en van 6° 30′ tot 7° 9′ zuiderbreedte uit. De warmtegraad is hier aan de noordkust dikwerf zeer hevig en kan 90° bereiken. De grenzen van *Rembang* zijn: ten noorden: de zee van *Java*, ten oosten en zuiden: *Djipang* en ten westen: de Residentiën *Japara* en *Samarang*.

De noordkust geheel door de zee van *Java* bespoeld, vormt drie voorname inhammen, waarvan de westelijke bij *Rembang*, eene der beste reeën van *Java* is; verder oostwaarts vormen drie punten de reeën van *Bantjar* en *Toeban*. De dampkring is hier aan de stranden, zoo als aan vele strandresidentiën, in den oostmoeson voor vele gestellen niet voordeelig; de hitte is dikwerf zeer hinderlijk, doch op eenige palen afstands naar het zuiden is de lucht frisscher en koeler. De bodem is in het algemeen vlak, vruchtbaar en levert velerlei voortbrengselen op. De eilanden in de nabijheid der hoofdplaats zijn: de *twee gebroeders* en *Sawalan*. De banken of droogten zijn; de *Steenbank*; *Karang Gossa*, *Karang-Besi* en *Karang-Ongkal*. De voorname hoeken of punten zijn: *Tandjong-Lérang*, die het noordelijkste punt der Residentie vormt; *Oedjong-Pangkala*, *Oedjong-Legan* en *Tandjong Awer-Awer*, welke laatste de tweede voorname punt uitmaakt. Onder de

rivieren komen in aanmerking die van *Rembang*, eene halve mijl bewesten die stad, de rivier *Lassem*, die de voornaamste is en door den afvoer uit het binnenland aan *Lassem* veel levendigheid geeft; de overige riviertjes zijn van weinig beteekenis.

In deze Residentie zijn 33,000 buffels, en ruim 4000 paarden. Gevogelte, zee- en riviervisch, boom- en veldvruchten zijn hier overvloedig. Onder de voornaamste voortbrengselen komen: rijst, suiker, turksche tarwe, koffij en vooral jatiehout, waarvan alhier uitgestrekte wouden worden aangetroffen, in aanmerking, terwijl te *Paradèsi* zout gewonnen wordt.

Het getal der Javaansche bevolking zal 160,000 zielen bedragen; dat der Europeanen beloopt 90, behalve de troepen.

Zoowel door den landbouwenden en handeldrijvenden aard van den inlander, als door de rijke Jatiebosschen, die voor den scheepsbouw van het grootste gewigt zijn, en vooral door de scheepswerven, is deze Residentie van veel belang voor het Gouvernement.

Deze Residentie is in vier Regentschappen verdeeld, als: *Rembang*, *Toeban*, *Bodjonegoro* en *Blora*, welke beide laatsten ieder tevens eene Adsistent-Residentie uitmaken.

De hoofdstad *Rembang* aan de noordkust gelegen bevat 5000 huisgezinnen, zij ligt bewesten de rivier van dien naam, heeft een fort, eenige aanzienlijke gebouwen, eene moskee en eene school. De woning van den Resident ligt op eenigen afstand in het binnenland en biedt eene aangenamere verblijfplaats aan dan de woningen in de stad.

Te *Rembang* is eene scheepswerf, en de werven van *Toeban* en *Bantjar* zijn zeer belangrijk, dewijl op dezelve oorlogsschepen gebouwd worden. Onder de voorname plaatsen aan de noordkust komen *Lassem*, *Toeban* en *Bantjar*, zoo wel door hare volkrijkheid als door de levendigheid, die er de handel aanbrengt, bijzonder in aanmerking.

De groote postweg loopt door deze Residentie langs de noordkust, meestal in de nabijheid der zee, oostwaarts voort.

VRAGEN.

REMBANG.

Welke gedaante heeft de Residentie *Rembang?*
Welke is hare vlakke inhoud?
Welke is hare lengte en breedte?
Welke hare warmtegraad?
Waaraan grenst zij?
Wat weet gij van de noordkust?
Wat van den dampkring?
Hoe is hier de bodem?
Welke eilanden liggen in hare nabijheid?
Welke banken?
Welke hoeken zijn er?
Noem de voornaamste rivieren eens op.
Hoe veel buffels en paarden zijn hier?
Welke voortbrengselen zijn hier van belang?
Wat weet gij aangaande de bevolking?
Wat aangaande de belangrijkheid dezer Residentie?
Wat van de hoofdstad?
Noem nog eenige bijzonderheden op.
Wat weet gij van den postweg?

SOERABAIJA.

Deze Residentie strekt zich, het eiland *Madura* niet mede gerekend, van 112° tot 112° 47′ oosterlengte, en van 6° 44′ tot 7° 43′ zuiderbreedte uit. De warmtegraad is des morgens en des avonds aan de stranden 70° à 73° en des middags 83 à 84°; in de hooge streken, zoo als te *Trawas* is dezelve des nachts 60°. Hare grenzen zijn ten noorden: de zee van *Java*, ten oosten: de straat van *Madura*, ten zuiden: *Passaroewang* en *Kediri* en ten westen: *Rembang*, *Djipang* en *Kediri*. De zee van *Java*, die deze Residentie ten noorden bespoelt, vormt de straat van *Madura*, die van het noordwesten naar het zuidoosten loopt en eene veilige en ruime ree voor groote schepen bevat, wordende zij ten oosten door het eiland *Madura* en ten westen door het eiland *Java* beschermd: het fort *Oranje*, bewesten *Grissee*, nabij de uitwatering der *Solo-rivier* verdedigt den noordelijken ingang dezer straat. Dit fort op last van den Maarschalk Daendels in het midden der straat gebouwd, is van zwaar geschut voorzien en dient tevens voor eene gevangenis. De wallen, die met boomen beplant zijn, bieden een heerlijk gezigt zoo wel op de kust van *Java* als op die van *Madura* aan; terwijl de zee van *Java* en de straat zelve door de menigte schepen, die haar bevaren, eene aanhoudende levendigheid en afwisseling opleveren. De gesteldheid van den dampkring is aan de stranden heet en in de hoogere streken zeer koel, doch in het algemeen zeer gezond. De bodem is over het algemeen vruchtbaar, echter op verre na

niet overal bebouwd; in de Adsistent-Residentie *Japan* is die met bosschen bedekt. In het noordoosten der Residentie *Soerabaija* ligt het belangrijke eiland *Madura*, dat tot dezelve behoort en afzonderlijk zal beschreven worden. Naar den zuidkant der Residentie is de grond bergachtig en de berg *Djapan* of *Ardjoena*, die een der hoogsten van *Java* is, daar het volgens de getuigenis van Inlanders somtijds op denzelven vriest, strekt zich tot in de Residentie *Passaroewang* uit. Aan de oostkust der Residentie zijn, van het noorden beginnende, de voornaamste punten: *Oedjong-Pangka* aan den ingang der straat; de hoek van *Sidayoe* of *Tandjong Pagat*; *Tandjong Prigat*, tevens een eiland, en de hoek van *Grissee*. De twee belangrijkste rivieren van *Java* stroomen door deze Residentie, als: de rivier van *Solo*, die benoorden *Grissee* in de nabijheid van het fort *Oranje* in de straat van *Madura* stroomt en de rivier *Kediri*, die te *Soerabaija* den naam van *Kalie-Maas* draagt en insgelijks in die straat uitwatert; beide zijn uitmuntende havens.

Het getal der buffels bedraagt in deze Residentie, *Madura* niet mede gerekend, 60,000 en dat der paarden 4,720; de overige huisdieren, vogelen, zee- en riviervisschen zijn hier zeer overvloedig. Rijst, koffij, indigo, suiker, boomwol, jatiehout en zout zijn de voornaamste voortbrengselen.

De bevolking der Residentie *Soerabaija*, bedraagt behalve die van het eiland *Madura* 250,000 zielen.

Het getal der Europeanen beloopt 650 zielen, buiten het Garnizoen en de Marine. De Residentie *Soerabaija* is in vijf voorname afdeelingen gesplitst, als: *Soerabaija*,

Grissee, *Bawéan*, *Madura* en *Sumanap*. *Soerabaija* heeft twee Adsistent-Residentiën, die Regentschappen tevens zijn, als: *Soerabaija* en *Djapan*. *Grissee*, voormaals eene Residentie, maakt thans eene Adsistent-Residentie uit, die drie Regentschappen bevat, als: *Grissee*, *Sidaijoe*, *Lamongan*. De Adsistent-Residentie *Bawéan* vormt een Regentschap. Het eiland *Madura* heeft twee koningrijken, als: *Madura* en *Sumanap*. *Madura* staat onder eenen Sultan en heeft eenen Adsistent-Resident en eenen Rijksbestuurder.

Sumanap staat insgelijks onder eenen Sultan, heeft eenen Adsistent-Resident en bestaat uit de twee hoofdafdeelingen *Sumanap* en *Pamakasan*, die ieder onder eenen rijksbestuurder staan; die van laatstgenoemde plaats voert den titel van *Panumbahan*. In de Residentie *Soerabaija*, (*Madura* niet mede gerekend) zijn 4166 dorpen en gehuchten.

De hoofdplaats der Residentie is de stad *Soerabaija* in de nabijheid der straat *Madura*, aan de rivier *Kediri*, die eene uitmuntende haven bevat; over dezen stroom, die de stad in twee deelen splitst, ligt eene fraaije ophaalbrug; *Soerabaija* is de derde hoofdstad van *Java* en de zetel van den Resident, van den Raad van Justitie en van den Kommandant van het 3de Militaire Kommando. Deze stad is welvarende, drijft eenen levendigen handel en bevat verscheidene belangrijke inrigtingen en gebouwen, als: eene uitmuntende Scheepswerf, een Constructie-winkel, de Munt, een Arsenaal, eene Gereformeerde- en eene Roomsche kerk, het Paleis van den Regent, het Fort *Kali-maas* en vele aanzienlijke huizen van Europeanen. Het schoone Hospitaal, op een uur afstands

buiten de stad, benevens de Vrijmetselaars-loge, beide nabij *Simpang*, alwaar de Resident zijn hôtel heeft, zijn waardig om bezocht te worden. In de stad bestaat een Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

De stad is zeer gezond en de omstreken zijn rijk en schilderachtig; buitenplaatsen, wandelwegen, velden, tuinen, stroomen en heerlijke gezigten wedijveren om elkander in schoonheid en bekoorlijkheid te overtreffen. Niet ver buiten de stad ligt het graf van den Soesoehoenan van Ampel, die door zijne verwantschap met den invoerder van het Mahomedaansche geloof op *Java*, vermaard is geworden. In het Regentschap *Djapan* liggen de trotsche ruïnen van *Madjapahit*, eenmaal de hoofdstad van het bloeijende keizerrijk van dien naam; deze stad moet zeer uitgestrekt geweest zijn, want de muren van eenen vijver zijn 1000 voeten lang en 12 voeten hoog. Niet ver van daar te *Trang-Woelan* of *Damar Sari*, ziet men een grafgesticht van eenen Prins, benevens het graf zijner gemalin en dat harer voedster. In hetzelfde Regentschap bestaan de bouwvallen der oude stad *Mendang-Kamoelan*, die weleer zeer beroemd was in de geschiedrollen van *Java*.

Grissee, de hoofdstad der Adsistent-Residentie van dien naam, aan het smalste gedeelte der straat van *Madura* gelegen, is eene levendige vrolijke en aangename plaats; de gezigten zijn er zeer fraai, er is een klein fort en eene ruime markt. In den omtrek zijne vele graven, die voor heilig gehouden worden, zoo als: van Moelana Ibrahiem, van Radin Pakoe, Sultan van Giri, zoon van Sjech Ibnoe Moelana; van Poetrie Dewie Sarrij en van Njahi Gedé Pinatah. In de nabijheid

van *Grissee* zijn vele zoutpannen. Zoo wel te *Sidaijoe* als te *Lamongan* en te *Djapan* hebben de inlandsche grooten aanzienlijke woningen met groote pleinen, waarop zij hunne tornooispelen houden.

De Residentie *Soerabaija*, is van veel gewigt voor het Gouvernement, zoowel door hare voordeelige ligging en volkrijkheid, als door de nijverheid der Javanen, die zich niet alleen op den handel en landbouw, maar ook met een zoo gelukkig gevolg op de beoefening van allerlei handwerken toeleggen, dat zij in sommige vakken als kunstenaars uitmunten. Handel en scheepvaart bloeijen hier ook bijzonder en er heerscht welvaart in het algemeen, en zelfs rijkdom onder verscheidene standen der Maatschappij.

VRAGEN.

SOERABAIJA.

Op welke lengte en breedte ligt de Residentie *Soerabaija?*
Hoe is er de warmtegraad?
Welke grenzen heeft zij?
Wat weet gij van de straat van *Madura*?
Wat van het fort *Oranje?*
Wat van den dampkring?
Wat van den bodem?
Welke voorname berg ligt er gedeeltelijk in deze Residentie?
Welke punten kent gij aan de oostkust?
Wat weet gij van de huisdieren?
Wat van de bevolking?
Hoe is de verdeeling dezer Residentie?
Hoe veel dorpen en gehuchten zijn hier?
Wat weet gij van de hoofdplaats?
Wat vindt men belangrijks buiten de stad?
Wat in het Regentschap *Djapan*?
Wat weet gij van *Grissee?*
Waardoor is de Residentie *Soerabaija* belangrijk?

MADURA.

Het eiland *Madura* is een langwerpig, aan beide einden spits toeloopend vlak, dat aan de zuidzijde twee voorname en verscheidene kleine bogten heeft.

De vlakke inhoud van *Madura* wordt op 75 Engelsche kwadraatmijlen berekend. De lengte bedraagt 20 geographische mijlen.

Madura strekt zich van 112°42′ tot 114°2′ en van 6°42′ tot 7°18′ zuiderbreedte uit.

Aan de zuidkust van *Madura* in de nabijheid van *Java* is de warmtegraad aanzienlijk en bereikt somtijds 100°. Op de hoogere streken en aan de noordkust is de hitte veel dragelijker en dikwerf gematigd wanneer de zeewinden den dampkring verkoelen, zoodat de thermometer wel eens tot 70° kan dalen.

De grenzen van *Madura* zijn:

Ten noorden en oosten: *de zee van Java.*

Ten zuiden en westen: *de straat van Madura.*

Madura heeft de volgende zeeën, straten, baaijen en havens:

a. De zee van Java, die de noord- en oostkust van *Madura* bespoelt.

b. De straat van Madura, ten westen en zuiden.

c. De baai van Pamakassan en die van Sumanap aan de zuidkust.

d. De haven van Kamal, aan de zuidwestkust, de gewone landingsplaats als men van *Soerabaija* komt.

e. De haven van Bangkalan op de westkust.

f. De haven van Arosbaja aan den noordwesthoek.

Het luchtgestel van *Madura* is heet, en kan bij stilte onverdragelijk zijn; het wordt echter door zeewinden verkoeld, en voor gezond gehouden, daar de lucht er niet zoo drukkend is als op andere eilanden, waar de wolken lang op en om den kruin der bergen blijven hangen.

Op sommige plaatsen is de grond, vooral aan den zeekant onvruchtbaar, alwaar zij eene blaauwachtige klei bevat. De binnenlandsche vlakten zijn voor den landbouw geschikter, doch niet zoo vruchtbaar als op *Java*. Het terrein levert eene afwisseling van heuvelen, dalen en fraaije gezigten op. Er worden op verschillende plaatsen bronnen aangetroffen, wier water goed is, doch in de nabijheid der stranden brak wordt. In sommige streken is er gebrek aan water. De heuvelen bevatten kalksteen, die tot het bouwen van huizen gebruikt wordt.

De voornaamste eilanden in den omtrek van *Madura* zijn: *Java*, *Bandigan*, *Gilli radja*, *Gilli genteng*, *Poetaran* aan de noordkust; *Pondi*, *Giliang*, *Sapodi*, *Pandjang'an* en *Kangëlan* allen min of meer van de oostkust verwijderd.

De rivieren zijn op *Madura* noch lang noch breed, en haar water doorgaans brak, hetwelk door de nabijheid der zee, wier water bij den vloed door de geringe kracht der rivieren, gemakkelijk na binnen dringt, veroorzaakt wordt. De voornaamsten zijn aan de zuidkust: de rivier van *Bangkalang*, van *Belega*, van *Sampang*, van *Pamakassan*; aan de oostkust: de rivieren *Saroka*, *Kalipoek*, *Maring'an*; aan de noordkust: de rivieren *Lagoeng*, *Amboenten*, *Pasongsong'an*, *Batoe Karbo*. Behalve de opgenoemden zijn er nog verscheidene

anderen van minder belang. De grootsten zijn bij hoogen vloed tot op een uur afstands voor praauwen bevaarbaar.

Op *Madura* zijn 47,200 koeijen, 4260 paarden, 12,553 buffels, 1680 schapen, 3240 geiten; andere huisdieren en gevogelte worden er ook in overvloed aangetroffen; maar olifanten, rhinocerossen en tijgers zijn er niet. Er is veel visch rondom het eiland, en van de boschdieren en vogelen zijn er niet zoo vele soorten als op *Java*.

De belangrijkste voortbrengselen in het plantenrijk op *Madura* zijn: turksche tarwe, kokos, katjang, djarakh, kapas en tabak; er worden druiven gevonden; rijst is er schaars en van geene beste hoedanigheid; koffij en peper kunnen er met vrucht aangeplant worden, doch leveren tot dus verre weinig op.

Behalve eene aanzienlijke hoeveelheid kalksteen, schijnt *Madura* geene noemenswaardige voortbrengselen in het delfstoffenrijk aan te bieden.

De algemeene volksstam is de Maduresche, die in Madurezen en Sumanappers wordt afgedeeld. Wijders zijn er Europeanen en hunne afstammelingen, Chinezen en Maleijers.

De Madurees is van middelmatige gestalte, sterker en zwaarder gebouwd dan de Javaan, en gewoonlijk breed in de schouderen. Zijn gelaat duidt openhartigheid en goedaardigheid aan. Zijne oogen en haren zijn zwart.

De Madurezen zijn beroemd door hunnen ondernemenden aard, dapperheid en braafheid; alhoewel minder wellevend dan de Maleijers, en niet zoo onderworpen als de Javanen, worden zij echter bijzonder geacht om hunne getrouwheid en opregtheid.

Het eiland *Madura*, dat zoo nabij *Java* ligt, is reeds sedert langen tijd van veel beteekenend gewigt voor het Nederlandsch Indisch Gouvernement geweest: de vorsten van *Madura*, Kommandeurs van de orde van den Nederlandschen Leeuw, hebben zich vooral in de latere tijden, als getrouwe en brave bondgenooten van hetzelve getoond; in verschillende oorlogen leverden zij hulptroepen, en dikwerf streden zij of hunne bloedverwanten voor de regten van dat Gouvernement. De nabijheid van dat eiland was belangrijk, vooral wanneer er spoedig bijstand moest worden verleend; en de dapperheid en braafheid der Maduresche krijgslieden leverden dikwerf heilzame uitkomsten in moeijelijke omstandigheden op. Het schijnt door het Nederlandsch Indisch Gouvernement dienstig geacht te worden, op den duur met die vorsten in goede verstandhouding te leven, daar hierdoor de wederzijdsche belangen bijzonder behartigd kunnen worden. Voor den handel is *Madura*, waarop eene sterke vaart bestaat, ook van gewigt, en bij meerdere ontwikkeling, vooral in den landbouw, kan dat eiland eenmaal belangrijk worden.

Madura, dat niet overal vruchtbaren grond aanbiedt, heeft eene vrij talrijke bevolking, die volgens daarvan in 1815 opgemaakte staten 218,660 personen zou bedragen hebben. Waarvan 107,656 van het mannelijke 111,004 van het vrouwelijke geslacht. Thans moet echter die bevolking als zeer veel talrijker beschouwd worden. Zij behoort niet tot den Maleischen stam, maar is van Hindoesche afkomst.

Het eiland *Madura* bestaat uit de twee koningrijken: *Madura* en *Sumanap*, en uit het hertogdom *Pamakassan*.

Het koningrijk *Madura* beslaat de westelijke helft van het eiland en bestaat uit drie afdeelingen: *Bangkalan* met 63,714, *Balega* met 6534 en *Sampang* met 7503 zielen. De stad *Bangkalan* is de Residentie van den Sultan van *Madura*.

Het koningrijk *Sumanap* beslaat de oostelijke helft van het eiland *Madura*; de Sultan heeft zijnen zetel in de hoofdplaats *Sumanap*, die noordwestwaarts van het eiland *Poetaran* aan de zuidoostkust gelegen is; onder zijn gebied behooren de eilanden: *Sapodi*, *Raäs*, *Gilli radja*, *Gilliang*, *Poetaran*, *Kange'an* en *Gowa-gowa*.

Sumanap telt buiten die eilanden eene bevolking van 96,200 en de eilanden te zamen 27,224 zielen.

Het Hertogdom *Pamakassan* ligt aan de zuidkust tusschen *Madura* en *Sumanap*, met eene bevolking van slechts 17,485 zielen. De vorst, die den titel van Panumbahan voert, houdt zijn verblijf in de hoofdplaat *Pamakassan*.

De regeringsvorm in de *Madureesche* staten is Monarchaal, maar geenszins Despotiek, daar de *Madureesche* vorsten, even als hunne onderdanen, goedaardig kunnen genoemd worden; hunne bevelen worden echter stiptelijk opgevolgd. Aan de hoven heerscht een militaire geest, die vooral in de laatste jaren luisterrijk uitgeblonken en uitmuntende uitkomsten opgeleverd heeft.

PASSAROEWANG.

De Residentie *Passaroewang*, een onregelmatig, langwerpig vlak, dat eenen inhoud van 950 vierkante mijlen, ieder van een uur gaans heeft, strekt zich van

112° 23′ tot 113° 9′ oosterlengte en van 7° 32′ tot 8° 29′ zuiderbreedte uit. De warmtegraad is hier zeer verschillende; aan de stranden teekent de thermometer des daags gemiddeld 82°, te *Tinger* 60° en op andere plaatsen 70°, 75° en 80°. Ten noorden grenst deze Residentie aan de Residentie *Soerabaija* en aan de *straat van Madura*; ten oosten aan die straat, aan de Residentie *Bezoekie* en aan de *Indische zee*; ten zuiden aan die zee, en ten westen aan de Residentie *Kediri* en *Soerabaija*. Ten noorden wordt *Passaroewang* door de straat van *Madura* en ten zuiden door de *Indische zee* bespoeld. Aan de noordkust zijn veilige ankerplaatsen, die van *Bangil*, de westelijkste, is zulks echter niet; bewesten de hoofdplaats is de grond moerassig en zandig. In de nabijheid der kust staat weinig water. Aan de zuidkust is eene goede haven tusschen het eiland *Sempoe* en *Java*, in de nabijheid van de *Pelelit-baai*. De dampkring is in deze Residentie blijkens de sterftestaten, zeer gezond; in het algemeen is de lucht zuiver, doch in het drooge saizoen dikwerf schraal en scherp, wanneer er een hevige wind van het gebergte komt. De nachten zijn in het algemeen koel, en de dagen, vooral aan de stranden, heet. Stormen en onweders zijn hier zeldzaam. De noordkust is moerassig en zandig; de zuidkust vol klippen en de bodem in hare nabijheid woest. In het oostelijke gedeelte der Residentie is eene zandzee, die door den vuurspuwenden berg *Brama* is ontstaan. De lagere gronden zijn van eenen alluvialen aard en niet zoo goed als de hoogere; sommigen zelfs zijn dor en onvruchtbaar, doch in het algemeen is de bodem hier vruchtbaar en door de

verschillende hoogten voor allerlei gewassen geschikt. Nabij het midden der zuidkust liggen de twee eilanden *Sempoe* en *Bali-Kambang*; beiden hebben verscheidene vogelnestklippen en zware rotsen; het eerstgenoemde zal eenen omtrek van een uur gaans hebben: het laatstgenoemde is veel kleiner. Noordoostwaarts van deze Residentie ligt het eiland *Katapang*, dat van weinig belang is.

Onder de menigvuldige bergen en heuvelen in deze Residentie, komen bijzonder in aanmerking: in het Regentschap *Malang*: 1o. de *Mahemēroe*, die 13,000 voeten hoog en de hoogste van *Java* is, en gestadig rookt; dezelve strekt zich oostwaarts tot in de Residentie *Probolingo* uit; 2o. de berg *Kawie* in het westen, die bijna 5000 voeten hoog is; in het Regentschap *Passaroewang* het gebergte *Tengger* of *Tinger*, dat 7985 voeten hoog is; oostwaarts ligt de brandende berg *Brama*, die voorheen dikwerf, en nog in 1829 gewoed heeft; in het zuidwesten van dit Regentschap liggen de bergen *Ardjoeno*, die bijna 10,000 en de *Panangoengan*, die ongeveer 6000 voeten hoog is.

In het distrikt *Grati* niet ver van de grensscheiding van *Bezoekie*, is een Meer, dat *Rănoe-Kalindoeng'an* geheten, eene oppervlakte van 130,280 vierkante Rijnlandsche roeden beslaat en vele krokodillen bevat. Noordwestwaarts van dit meer ligt eene kom, wier water het B l a a u w w a t e r genoemd wordt, door hoog geboomte omringd is en uit eene bron, die het water achttien voeten opwerpt, ontstaat: aan hetzelve wordt eene genezende kracht in verscheidene ziekte en iets bovennatuurlijks toegeschreven, waardoor de bezoeker van hetzelve zijne

wenschen ziet vervullen. In deze Residentie zijn drie watervallen, waarvan de voornaamste, bijna 300 voeten hoog, westwaarts van *Passaroewang*, van het gebergte *Ardjoena* nederstort; de tweede zuidwestwaarts van *Passaroewang* op den weg van *Antang* is 130 voeten hoog, en de derde op zes uren zuidwestwaarts van *Passaroewang* heeft eene hoogte van 150 voeten. De eerstgenoemde waterval biedt zoowel door zijnen val als door den bekoorlijken omtrek een indrukwekkend schouwspel aan. Aan de noordkust zijn de voornaamste rivieren: de *Kali-hanjar*, *Teroesan*, *Garoeda*, *Gembong*, *Radjasa* en *Melatin*, waarvan de *Kalie-hanjar*, *Gembong* en *Radjasa* tot op ruim een uur afstands van het strand bij eenen hoogen stand derzelven bevaarbaar zijn. De overige riviertjes of beken aan deze kust zijn van weinig beteekenis. Aan de zuidkust zijn 9 riviertjes, waarvan de meesten vogelnestklippen bevatten, doch weinig opleveren. Op de eilanden *Sempoe* en *Bali-Kambang* zijn verscheidene kleine onbeduidende riviertjes. In deze Residentie wordt bezuiden *Antang* eene zoutbron, en in de nabijheid van *Batoe*, tusschen de bergen *Ardjoena* en *Kawi*, eene warme zwavelbron, eene zuurbron en verscheidene heete bronnen aangetroffen.

In 1815 bedroeg het getal buffels 25,869, en dat der paarden 7656 stuks; thans is hetzelve bij de ontzettende vermeerdering der bevolking aanzienlijk toegenomen; de meeste buffels worden in het Regentschap *Malang*, en de meeste koeijen in de beide andere Regentschappen aangetroffen. De paarden zijn hier vurig en sterk, doch klein. Behalve de rhinoceros vindt men hier de overige huis- en wilde dieren van *Java*. Van

wilde vogelen zijn hier meer dan zestig, en van zee- en riviervisschen, die hier overvloedig zijn, ongeveer twee honderd soorten. Behalve eene groote verscheidenheid van vruchten, waaronder de druif en de framboos voorkomen, groeijen hier vele Europesche groenten.

De voornaamste voortbrengselen zijn: aardappelen, die alom zeer gezocht zijn, kaneel, koffij, peper, rijst, suiker, tabak en een weinig indigo. De koffijteelt is alhier zoo aanmerkelijk toegenomen, dat de opbrengst daarvan tienmaal zoo veel bedraagt als voor twintig jaren geleden.

De bevolking dezer Residentie bedraagt 240,000 zielen waaronder 340 Europeanen, 83,150 Madurezen, 700 Maleijers, 64 Arabieren, 950 Chinezen en 160 slaven. Sedert het jaar 1805 is de bevolking met 182,603 zielen vermeerderd. De landbouw is ook in gelijke verhouding, vooral sedert 1817 bijzonder uitgebreid, en bij den landbouwenden en werkzamen aard van den Inlander, is het met grond te vermoeden, dat *Passaroewang* eene der belangrijkste Residentiën van *Java* zal worden.

De Residentie is in drie Regentschappen verdeeld, als: *Passaroewang*, *Bang'il* en *Malang*; in het laatstgenoemde Regentschap is tevens een Adsistent Resident.

De hoofdplaats *Passaroewang*, ligt ongeveer op het midden der noordkust, aan de rivier *Gembong* en telt behalve het Residentiehuis en de woningen der Europesche en Inlandsche ambtenaren, onder de voorname gebouwen: eene nieuwe kerk, het fort *Fénix*, eene school en eenige pakhuizen. Op de hoofdplaatsen hebben de Inlandsche grooten aanzienlijke woningen. Te *Singo Sarej* en nabij *Malang* worden tempelen en afgodsbeelden van

de Braminen gevonden. Op het *Tingersche* gebergte woont een volkstam, die nog de Bramiensche godsdienst belijdt. De wegen zijn in deze Residentie in goeden staat.

BEZOEKIE.

De Residentie, die het oostelijkste gedeelte van *Java* beslaat, heeft eene langwerpige, onregelmatige gedaante, oostwaarts breed uitloopende en in het zuidoosten met eene landtong eindigende: zij beslaat eene oppervlakte van 192 kwadraatmijlen en strekt zich van 113°2′ tot 114°37′ oosterlengte en van 7°37′ tot 8°48′ zuiderbreedte uit; hare grenzen zijn ten noorden: de straat van *Madura*, ten oosten: de straat van *Balembangan* of straat *Bali*, ten zuiden: de *Indische zee*, en ten westen: de Residentie *Passaroewang*. De dampkring is hier aan die der meeste strand-Residentiën gelijk; de uitwaseming der stranden vervult de lucht met schadelijke dampen; de binnenlanden en gebergten zijn koel en gezond; de dampkring der oostkust wordt voor zeer ongezond gehouden. De bodem is aan de stranden doorgaans laag en moerassig, en in de binnenlanden hoog en met bergen, en in het oostelijke gedeelte met zware wouden bedekt; het westelijke gedeelte der zuidkust bevat kalkrotsen; in het algemeen is de grond vulkanisch en vruchtbaar. De voornaamste eilanden in de nabijheid zijn: *Madura* ten noorden, *Bali* ten oosten en *Noesa Baron* ten zuiden, dat uit eenen hoogen berg bestaat, die met wouden bedekt is; aan de noordzijde van dit eiland zijn eenige baaijen en ankerplaatsen; de gehuchten *Ambok* en

Patjoeng'an worden niet altijd bewoond. Onder de bergen komen vooral in aanmerking: de *Lamong'an*, die nog brandt en de *Djiang*, beide op 8° zuiderbreedte in het westelijke gedeelte der Residentie; de *Ringgit* aan de noordkust beoosten de hoofdplaats; de *Talaga waroeng* aan de noordoostkust, bevattende bazaltzuilen en hebbende eene hoogte van 6000 voeten, en de *Tji-Asin* of *Tji-Asem*, een vulkaan met drie kruinen, die in 1796 uitgewoed heeft; uit den laatstgenoemden ontspringt de *Kali-poetih* of witte rivier; van de kaap *Sidano* zuidwaarts tot de kaap *Karang-pedang* loopt eene bergketen, die het *Bezoekische* van het *Banjoewang'ische* scheidt. Onder de kapen en punten telt men aan de noordkust: *Oedjong - Ginding*, *Tandjong Djangker*, *Kaap Sidano* of *Sandano*, welke laatste aan het noordoostelijke uiteinde van *Java* ligt; aan het noordelijkste punt van het schiereilandje, dat aan den zuidoostelijken uithoek van de residentie vastzit, is een punt dat *Goenong-ikan* genaamd wordt, en aan de zuidkust zijn de voornaamste punten : *Karang-Tambak* en *Karang-Pedang*.

De voornaamste rivieren aan de noordkust zijn: de *Probolingo*, *Pengedang'an*, *Bezoeki*, *Soengej - Piton*, *Soengej-Tampoeran*, *Soengej-Kati*, *Panaroekan* en de *Kali-Poetih* ook *Soengej-Poetih* genaamd, welke laatste de grensscheiding tusschen *Bezoeki* en *Banjoewangi* bepaalt, uit het gebergte *Tji-Asem* ontspruit en een wit, scherp, brandig water bevat. Aan de oostkust komt de rivier *Balembangan* in aanmerking en aan de zuidkust: de *Poegar*, *Getem* en *Pangkar*.

In deze Residentie zijn 36,600 buffels en 6,340 paarden;

er zijn ook vele ossen en schapen. Allerlei visch is er in overvloed; onder de wilde dieren zijn de tijgers, vooral in het oostelijke gedeelte buitengewoon talrijk en van de grootste soort van gansch *Java*.

Onder de voortbrengselen komen de koffij, rijst en suiker het meest in aanmerking; de koffij van *Banjoe-Wangi* wordt door sommige kenners voor de beste van *Java* gehouden. In het plantenrijk treft men hier den vergiftboom (*Pohon oepas*) aan, wiens sap met sterke kruiden of wortelen vermengd, eene zoo doodelijke werking heeft, dat een sterke buffel er binnen ruim twee uren door sterft. In het oostelijke gedeelte wordt veel zwavel gevonden.

De gansche bevolking dezer Residentie, die 850 dorpen bewoont, bedraagt 113,670 zielen waarvan er slechts 10,000 in het *Banjoewangische* wonen; het getal der Europeanen bedraagt buiten het garnizoen 96 en dat der Chinezen ongeveer 3800 zielen. In het *Bezoekische* is de landbouw in de laatste tijden aanmerkelijk uitgebreid; ook heeft dezelve in het *Banjoewangische*, sedert de invoering van den menschlievenden maatregel om den bannelingen te vergunnen, hunne familiën bij zich te hebben, eene noemenswaardige uitbreiding ondergaan.

De Residentie is in drie Regentschappen verdeeld, als: *Bezoekie*, *Probolingo* en *Banjoewangi*, zijnde de beide laatsten tevens Adsistent-Residentiën.

De hoofdplaats der Residentie is *Bezoeki*, aan het noorderzeestrand en aan den grooten weg, bewesten den berg *Ringgit* gelegen. De reede is hier, vooral in den oost-moeson zeer veilig. Van de hoofdplaats heeft men

naar het zuiden schilderachtige gezigten op hoog en boschrijk gebergte en vruchtbare vlakten; de natuur heeft alhier iets zoo verhevens, dat zij indrukken verwekt, die de belangstellende reiziger nimmer vergeet. *Bezoekie* is een levendige handelplaats, alwaar de meeste voortbrengselen der binnenlanden ter markt komen. De Resident woont, om de ongezondheid van het strand te ontgaan, met den Militairen Kommandant, den Regent, en overige ambtenaren in een stadje, op een uur afstands van zee; hetzelve ligt bij de rivier *Bezoekie*, die in hare kronkelingen de schoonste gezigten over de vruchtbare omstreken aanbiedt. De voorname gebouwen vormen met de kazerne een vierkant plein, op welks midden een, bij de Javanen geheiligde boom staat.

Probolingo is de hoofdplaats der Adsistent-Residentie van dien naam; er is behalve eenige voorname woningen, een fort met eene bezetting. Men ziet hier de grafplaatsen der Engelsche officieren, die hier door rooverbenden zijn vermoord. De natuur is hier mild en de grond zeer vruchtbaar.

Panaroekan is de hoofdplaats van een district van dien naam, dat elf dorpen telt, liggende aan de rivier *Panaroekan*, beoosten *Bezoeki*. In vroegere tijden was het een voornaam vorstendom, dat thans vervallen is. De groote postweg, die derwaarts loopt, is met schaduwrijke boomen beplant; te *Kali-Tikoes* is de laatste post-station, en hier eindigt die weg, welke aan het andere einde van *Java* beginnende, zoo vele weldaden over het eiland heeft aangebragt en immer den Gouverneur Generaal DAENDELS, die denzelven liet daarstellen,

tot eer zal verstrekken. Rondom *Panaroekan* zijn schoone rijstvelden, wier voortbrengselen in de hoofdplaats veel levendigheid aanbrengen, waar dit artikel door praauwen wordt uitgevoerd.

Banjoewangie, is de hoofdplaats der Adsitent-Residentie van dien naam, die vroeger eene afzonderlijke Residentie uitmaakte, maar om hare onbelangrijkheid met *Bezoekie* vereenigd werd. Zij ligt aan het oostelijke uiteinde van *Java* aan de straat *Bali*, en wordt als zeer ongezond beschouwd; door de omliggende bergen kan de wind den dampkring niet genoeg zuiveren, terwijl daardoor de hitte zeer hevig wordt. De bodem is vulkanisch en met kalkaarde vermengd. De meeste streken zijn woest en met wouden bedekt. Op de hoofdplaats zijn eenige gebouwen van ambtenaren benevens een fort. Op eenigen afstand van zee is een nieuw dorp aangelegd, alwaar het gezonder is dan op de hoofdplaats; door bannelingen worden de bosschen uitgeroeid, de gronden ontgonnen en bebouwd, en de wegen aangelegd. Sommige koffijtuinen leveren reeds de beste vruchten op, en ook hier zal onvermoeide vlijt met kunde gepaard, de bevolking en den landbouw dermate uitbreiden, dat ook dit verafgelegene gedeelte van *Java* belangrijk voor het Gouvernement kan worden.

De weg van de grenzen van *Bezoekie* oostwaarts, is smal, dikwerf ongelijk en gevaarlijk, daar in deszelfs omtrek ontelbare tijgers zich in de wildernissen ophouden.

Van de hoofdplaats heeft men een bekoorlijk gezigt op de ree en op het, aan de overzijde der straat liggende eiland *Bali*.

BALI.

Het eiland *Bali* heeft de gedaante van eenen langwerpigen driehoek, die weinig beduidende bogten heeft.

De vlakke inhoud van *Bali* wordt op 94 geographische mijlen berekend.

Het eiland *Bali* strekt zich van 114° 48′ tot 115 10° oosterlengte en van 8° 20′ tot 9° 12′ zuiderbreedte uit.

Op *Bali* kan het in het droöge jaargetijde buitengewoon heet zijn, zoodat de thermometer, vooral tusschen de bergen en aan de stranden in de nabijheid van klippen tot 100 graden kan stijgen.

De grenzen van het eiland *Bali* zijn:

Ten noorden: *de zee van Java;*
Ten oosten: *de straat van Lombok;*
Ten zuiden: *de Zuid-* of *Indische zee.*
Ten westen: *de straat Bali* of van *Balembang'an.*

Tusschen de eilanden *Lombok* en *Java* gelegen, waait de oostewind over *Bali*, na alvorens de ontwikkelde warmtestof van de oostwaarts gelegene eilanden *Lombok*, *Sumbawa*, *Floris* en anderen te hebben medegevoerd, waardoor de hitte er zeer hevig kan zijn; in den westmoeson is het door *Java* beschut, weshalve er de dampkring niet zoodanig verkoeld wordt als op andere eilanden, die ten westen door de zee worden bespoeld.

Bali heeft eenen vulkanischen grond, die tot aan den voet der gebergten met aangespoelden grond overdekt, zeer vruchtbaar is. Op verschillende plaatsen treft men er meren en warme bronnen aan. Eerstgenoemden zijn voor de bewoners van veel nut, die er gebruik van

maken om er hunne rijstvelden door middel van afleidingen mede te bewateren.

De eilanden in den omtrek van *Bali* zijn: a. *Java* aan de westzijde. b. *Kangelan* aan de noordzijde. c. *Lombok* aan de oostzijde.

In het plantenrijk is rijst het hoofd-voortbrengsel, daar er gewoonlijk tweemaal 's jaars geoogst wordt. Boomwol wordt insgelijks in overvloed aangetroffen, zoodat die niet alleen in de behoefte der bevolking voorziet, maar tevens een tak van handel uitmaakt. Katjangboonen en tabak tieren er welig; gambier wordt er ook aangetroffen, maar er is gebrek aan hout.

Wild gedierte, zoo als: olifanten, tijgers en beeren, vindt men er niet; daarentegen vele herten en apen. De Balinesche paarden, die doorgaans klein vallen, zijn zeer gezocht; ossen, buffels en geiten zijn er in overvloed, en aan gevogelte is er geen gebrek. De overige dieren, die op vele andere eilanden worden aangetroffen, zijn er aanwezig. Aan de stranden, in klippen en holen nestelen de zwaluwen, wier nestjes worden verzameld en duur verkocht. Schildpadden en eenen overvloed van visch voorzien in eene voorname levensbehoefte van de Balinezen.

Op *Bali* zijn, voor zoo ver bekend is, geene bergwerkers, echter is het te vermoeden, dat de bodem metalen bevat. Dat er goud voorhanden is, wordt algemeen vastgesteld.

De bevolking van *Bali* behoort tot den Hindoeschen volksstam, terwijl zich aan de kusten en in eenige voorname plaatsen van het binnenland Chinezen gevestigd hebben.

De Balinezen zijn van eene kloeke gestalte, en grooter en sterker dan de Javanen. Hun neus loopt hooger op, en hun gelaat is vrijer en open. Hunne houding is manneljjker, en hunne ledematen zijn ruwer dan die van laatstgenoemden en zij overtreffen de meeste andere eilanders in ligchaamskrachten. Onder de Balinesche vrouwen zijn schoonheden.

Het karakter der Balinezen verschilt veel van dat der Javanen; zij zijn niet slaafsch of kruipend van aard, maar bezitten eene natuurlijke vrijheid, die veel overeenkomst met die van de bevolking der Lampongs heeft. Zij zijn gewillig en men vindt onder hen vele brave dienstbare personen. Jegens hunne familiebetrekkingen zijn zij liefderijk en hartelijk, jegens vijanden hatelijk en wreed.

Het eiland *Bali*, dat zeer nabij den oosthoek van *Java* ligt, en een schalm van de keten der Sunda-eilanden uitmaakt, moet als van veel gewigt voor het Nederlandsch Gouvernement beschouwd worden. *Bali* was vroeger eene rijke bron voor slavenhandelaars, dewijl de slaven van *Bali* immer zeer gezocht waren. Thans nu de slavenhandel door de Europesche vorsten is afgeschaft, en de vorsten van *Bali* er belang bij hebben om dien voornamen tak hunner inkomsten te handhaven, en er door hen geene pogingen onbeproefd worden gelaten om ter sluik slaven, vooral aan Fransche handelaren, die dezelven naar *Madagaskar* of *Bourbon* brengen, te verkoopen, kan het als eene zedelijke verpligting worden beschouwd het gedrag der Balinesche vorsten niet alleen gade te slaan, maar hen in de uitvoering hunner, de menschheid onteerende pogingen te keer te

gaan. Als weldadig en staatkundig moet alzoo de beproefde maatregel beschouwd worden, waardoor het aanwerven van soldaten voor het Nederlandsch Gouvernement op *Bali* wordt bevorderd; door denzelven toch blijven de aangeworvene Balinezen vrije menschen, die in de nabijheid van hunnen geboortegrond levende, na een bepaald getal jaren naar denzelven terugkeeren; terwijl de vorsten van *Bali* daardoor tevens voordeelen genietende, niet op eens van de inkomsten verstoken zijn, die hen de levering van inboorlingen immer aanbragt.

De bevolking van *Bali* wordt op 800,000 zielen geschat, wordende dit kleine eiland door de reizigers als zeer bevolkt opgegeven. Het getal Mahomedanen zou er nog geen duizend, en dat der Chinezen ruim 7000 bedragen.

Het eiland *Bali* telt acht koningrijken, als:

Kaloongkong, op het midden des eilands, met 30,000 volwassene mannen.

Giandjar, op drie uren afstands van de zuidkust, met 60,000 mannen.

Bali-Badong, aan de zuidkust met eene ankerplaats en 30,000 mannen.

Mang'oewie, aan de noordkust, met 20,000 mannen.

Tabanan of *Toeban* aan de westkust, met 70,000 mannen.

Boleleng, op de zuidkust, met 40,000 mannen.

Karang Asin, op de oostkust aan de straat van *Lombok*, met 40,000 mannen, hebbende eene ankerplaats, die in den westmoeson veilig is.

Taman Bangki of *Taman Bali* in de binnenlanden, met 8,000 mannen.

De vorsten van *Bali* regeren geheel willekeurig en zijn geheel onafhankelijk, erkennende niemand boven hen in magt; zij worden door twee rijksbestuurders ondersteund; een derzelven voor de binnenlandsche aangelegenheden, voert den titel van *Perbakal Radja*, en de andere, die met de buitenlandsche zaken belast is, heeft den titel van *Radin Tomonggong*. De vorst van *Bali Badong* heet GOESTI NGOERAH PAMATJOETAN, hij houdt briefwisseling met het Nederlandsch Gouvernement en levert manschappen volgens eene bepaalde overeenkomst. Zijn naam PAMATJOETAN is de naam van zijn stamhuis, en beteekent eene plaats waar de Balinezen hunne dooden verbranden. In ieder dorp is een opperhoofd *Perbakal* genaamd, die de bevelen van den vorst opvolgt en eenen onderschout onder zich heeft, die *Kalian Tampek* genaamd wordt; beide deze hoofden worden uit de ingezetenen van het dorp gekozen, waarover zij regeren moeten. Er bestaan regtbanken, die ingevolge een burgerlijk wetboek, dat *Digama*, en een lijfstraffelijk wetboek, dat *Agama* heet, uitspraak doen.

De titel van *Panggawa* wordt door de hoofden gevoerd, die over de dorpen gezag voeren, waarin vreemdelingen wonen; de opperhoofden, die van adelijke afkomst zijn, worden in *Boleleng: Goesti* genaamd. In het distrikt *Bang'ên* insgelijks te *Boleleng* gelegen, houdt de bevelhebber van het leger zijn verblijf, die *Radja Bang'ên Senapati* genaamd wordt. Hij ontvangt bijna dezelfde eerbewijzing als de vorst.

LOMBOK.

Het eiland *Lombok* heeft de gedaante van een onregelmatig vierkant vlak met eenige hoeken.

De vlakke inhoud van *Lombok* wordt op 1,528 Engelsche vierkante mijlen berekend.

Het eiland *Lombok* strekt zich van 115° 50′ tot den 116° 58′ oosterlengte, en van den 8•20′ tot 9° 30′ zuiderbreedte uit.

Ten opzigte van den warmtegraad staat *Lombok* aan *Bali* gelijk.

De grenzen van het eiland *Lombok* zijn:

Ten noorden: *de zee van Java.*

Ten oosten: *de straat Allas.*

Ten zuiden: *de Indische Oceaan.*

Ten westen: *de straat van Lombok.*

De dampkring van het eiland *Lombok* wordt aan dien van *Bali* gelijk gesteld.

Het eiland *Lombok* heeft eenen hoogen grond en is met klippen omringd, die het tegen de woede der zeeën beveiligen, en het aanlanden moeijelijk maken. Het binnenland is bergachtig, en heeft verscheidene vruchtbare stroomen en bronnen, die voor den inlander van het grootste belang zijn tot bewatering zijner rijstvelden, daar hij door middel van afleidingen het water in groote plassen verzamelt en afdamt, en wanneer hij het voor den akkerbouw benoodigd heeft, weet af te brengen, waar hij verlangt. In het midden des eilands is een volkaan, die dikwerf groote verwoestingen veroorzaakt. De grond is zeer vruchtbaar

en levert eene groote verscheidenheid van keerkrings-gewassen op.

De eilanden in den omtrek van *Lombok* zijn:

a. Bali aan de westzijde, en het *Banditen-eiland* aan den zuidelijken ingang van straat *Lombok*.

b. Borneo aan de noordzijde.

c. Sumbawa aan de oostzijde.

Het eiland *Lombok* heeft eenen overvloed van rundvee, zwijnen, geiten, gevogelte en visch. Verscheurende dieren worden er niet aangetroffen.

De vruchten en gewassen, die gewoonlijk binnen de keerkringen vallen, tieren op *Lombok* zeer welig.

Het is alleen bekend dat de grond vulkanisch is, doch aangaande den staat van mineralen of delfstoffen is er op *Lombok* door de Europeanen nog geen onderzoek gedaan.

Het eiland *Lombok*, dat sterk bewoond wordt, zou, volgens de overleveringen, door Javanen en Balinezen bevolkt geworden zijn.

De bevolking van *Lombok* heeft veel overeenkomst in den uiterlijken vorm des ligchaams met de Balinezen.

De Lombokkers zijn vlijtig van aard en zeer handelbaar in den omgang met vreemdelingen, die hen bezoeken. Zij zijn nog zeer eenvoudig en staan op eenen lagen graad van geestontwikkeling.

Het eiland *Lombok* heeft als een der Sunda-eilanden voor het Nederlandsch Gouvernement de belangrijkheid, dat het somtijds tot eene ververschingsplaats voor schepen dient, daar er goed drinkwater, vruchten en groot rundvee voorhanden zijn. De Lombokkers drijven met hunne praauwen handel op *Batavia*, *Borneo* en *Ma-*

kassar, zoodat zij in dat opzigt ook van eenig belang zijn, daar het te vermoeden is, dat zij door de aanraking met beschaafdere volken, langzamerhand hunnen staat van ruwheid voor eenen zachteren zullen verwisselen, en voor die ontwikkeling vatbaar worden, welke, immer de wensch van den verlichten mensch is.

Lombok is sterk bevolkt en bevat ruim 200,000 zielen volgens de berekening, die naar de bevolking van sommige dorpen gemaakt is.

Geene bijzondere indeeling van *Lombok* is bekend; de voornaamste stad en haven aan de straat *Lombok*, is *Tandjoawang* of *Ampinan*, waar de schepen ververschingen innemen. De omstreken zijn er vruchtbaar, en verscheidene riviertjes loopen er zeewaarts. Aan de straat *Allas* ligt de stad *Bali* of *Loboadji* en de haven van dien naam, die eenen aanzienlijken handel drijft en door Europeanen bezocht wordt. Noordwaarts van *Ampinan* ligt de stad *Mataran*, alwaar de vorst van *Lombok* zijnen zetel houdt.

De regering van den vorst van *Lombok* is in den vorm van die der vorsten van *Bali*, en de Radja van het eiland is aan den vorst van *Karang Asin*, wiens rijk op de oostkust van *Bali* tegen over *Lombok* ligt, cijnsbaar.

In de nabijheid van het eiland *Lombok* ligt het *Bandieten-eiland*, dat door een zeer ruw en barbaarsch volk bewoond wordt, hetwelk tot de zeeroovers behoort en zeer gevaarlijk is.

VIJFDE HOOFDGROEP.

SUMBAWA.

Het eiland *Sumbawa* kan in twee deelen, voor zoo ver deszelfs gedaante betreft, gesplitst worden. Het westelijkste gedeelte heeft de gedaante van eenen scherpen hoek, en het oostelijke gedeelte heeft verscheidene armen, die onregelmatige vormen met bogten vertoonen.

De oppervlakte van *Sumbawa* wordt op 370 geographische of 7,970 Engelsche vierkante mijlen berekend.

Het eiland *Sumbawa*, strekt zich van den 116° 50' tot den 119° 6' oosterlengte en van den 7° 5' tot den 8° 6' zuiderbreedte uit.

Op *Sumbawa* staat de thermometer gewoonlijk niet zoo hoog als op *Bali*; doch bij de uitbarsting der volkanen kan er de hitte ondragelijk zijn.

Het eiland *Sumbawa* grenst:

Ten noorden: aan de *Paternoster-eilanden* en aan de *straat van Makassar*.

Ten oosten: aan de *straat Sapi*.

Ten zuiden: aan de *Indische zee*.

Ten westen: aan de *straat Allas*.

In gewone tijden staat de gesteldheid van den dampkring op *Sumbawa* aan die van *Java* gelijk, doch bij uitbarstingen van den Tambora en andere volkanen, kan er, vooral bij stilte, de lucht zoo drukkend en gloeijend zijn, dat de mensch er met moeite kan ademhalen.

De bodem van *Sumbawa* is buitengewoon vulkanisch en op sommige plaatsen vruchtbaar, wordende door rivieren en beken doorsneden.

De eilanden in den omtrek van *Sumbawa* zijn:

a. Aan de westkust: *Lombok.* *b.* Aan de noordkust: *Modja*, *Platij* en *Sitonda.* *c.* Aan de oostkust: *Komobo.*

Onder de verschillende vuurbergen, die op *Sumbawa* voorkomen, is de Tambora de voornaamste en een der eersten van den bekenden aardbol. In 1815 was de uitbarsting van dien volkaan zoo geweldig, dat de uitwerkselen van den Vesuvius er als nietig bij voorkomen; op den 5den April van dat jaar begonnen de uitbarstingen op nieuw, die van een zoo geweldig geluid vergezeld gingen, dat op *Djocjokarta*, op het eiland *Java*, zijnde een afstand van ruim 150 uren, het garnizoen de wapens opvatte en op marsch ging, in de vooronderstelling, dat in de omstreken eene militaire bezetting door kanonvuur bestookt werd. Langs de kusten was men in angst, wanende noodschoten van een brandend of zinkend schip te hooren; weshalve er vaartuigen op verkenning werden uitgezonden. Op geheel *Java* was het geluid zoo hoorbaar, dat elk geloofde, dat een der vuurbergen op dat eiland in werking was. De dampkring was drukkend en doodsch door de stilte; de fijnste asch vervulde het

luchtruim tot op honderde uren afstands, en drong tot in kisten en kasten door; de zon was verduisterd en de gansche natuur voorspelde eene aardbeving. Op den 10^{den} April vingen de aardbevingen aan en duurden den 11^{den} en 12^{den} voort. Op den 11^{den} waren dezelven zoo geweldig dat de huizen op het oostelijke gedeelte van *Java* geschokt werden. Op den 12^{den} was de dag, op sommige oostelijk gelegene plaatsen van *Java*, even zoo duister als de nacht. Te *Banjoewangie*, op den oostelijken uithoek van *Java*, viel de asch ter hoogte van acht duim. In de nabijheid van *Sumanap* rees het water gedurende de eb eensklaps vier voet en viel weder in 4 minuten. Op *Java* was het op den oosthoek tot aan den 14^{den} buitengewoon koud, terwijl aldaar verscheidene paarden en runderen door gebrek aan voedsel omkwamen, dewijl het plantenrijk onder de asch bedolven was.

In de nabijheid van den berg *Tambora*, die op den noordoosthoek van *Sumbawa*, in het koningrijk *Bima* ligt, was de verwoesting boven alle verbeelding. Gansche steden en dorpen werden verdelgd, en geen spoor van huizen bleef er over. De noord- en westzijde van het schiereiland werd dermate onder de asch bedolven, dat er daar geen voorwerp uit het plantenrijk der verwoesting ontkwam. Tien duizend menschen kwamen bij deze uitbarsting om.

Buiten herten en zwijnen treft men geen groot wild gedierte op *Sumbawa* aan. Rundvee geiten en gevogelte zijn er aanwezig, doch niet altijd in voldoenden voorraad. Daarentegen worden er op *Bima* zeer schoone paarden aangetroffen, die hoewel niet groot van gestalte,

in Neêrlandsch Indië zeer gezocht zijn, daar zij door vlugheid en gedweeheid uitmunten. De zeeën leveren in den omtrek veel visch op; vogelnesten worden er aan de kusten, en bijen in de wouden gevonden.

Sappanhout, katjang en rijst zijn de voornaamste voortbrengselen in het plantenrijk, dat overigens vele tropische gewassen oplevert.

In het delfstoffenrijk vindt men in het koningrijk *Dompo* op *Sumbawa:* goudstof; op *Bima:* zwavel en salpeter, en aan de kusten van *Papekat:* parelen.

De bewoners van *Sumbawa* behooren tot den Maleischen volkstam en worden naar de koningrijken genoemd, waartoe zij behooren.

De bevolking, die in ligchaamsbouw met dien van de Maleijers overeenkomt, heeft een woester voorkomen dan de Javanen en Balinezen.

Het karakter van de bewoners van *Sumbawa* is niet lofwaardig; in het algemeen zijn zij diefachtig, sluw, lui en lafhartig, met uitzondering van de Tamborezen, die zich door dapperheid onderscheiden.

Het eiland *Sumbawa* is voor het Nederlandsch Indische Gouvernement sedert langen tijd belangrijk geweest, daar het laatste met deszelfs verschillende koningen contracten gesloten, en hen als bondgenooten aangenomen heeft; terwijl aan weerszijden bepaald is, elkanderen tegen naburige, of van verre komende vijanden, bijstand te verleenen en te beschermen. Wijders heeft het Gouvernement het regt, dat aan hetzelve door die vorsten sappanhout, rijst en katjang geleverd wordt; welke beide laatste artikelen dikwerf te schaars voorhanden zijn, om die aanspraak te doen gelden,

zoodat de aflevering voornamelijk in sappanhout bestaat. Voor den handel is *Sumbawa* ook belangrijk, daar het voor den uitvoer: paarden, sappanhout, was, salpeter, zwavel, goud, vogelnestjes, katjang en rijst oplevert; waartegen Europesche waren, Indische stoffen, opium en Chinesche goederen worden ingevoerd.

Het eiland *Sumbawa* is in zes rijken verdeeld, die door afzonderlijke koningen geregeerd worden: dezelven zijn: 1°. *Bima.* 2°. *Sumbawa.* 3°. *Dompo.* 4°. *Tambora.* 5°. *Sangar.* 6°. *Papekat.*

Bima.

Bima ligt aan de oostkust van het eiland *Sumbawa*, aan de straat *Sapi* en wordt door eenen Sultan geregeerd, die in de stad *Bima* zijnen zetel heeft, alwaar ook een Gezaghebber van het Nederlandsch Gouvernement zijn verblijf houdt. Op den noordoosthoek van het eiland gelegen, heeft zij eene veilige haven, die men door middel van een kanaal bereikt, dat uit hooge klippen bestaat.

Sumbawa.

Sumbawa is een vorstendom op de westkust van het eiland, aan de straat *Allas.* Het staat onder eenen vorst, die den titel van *Mangkoeboemi* voert. De onderdeelen van dit rijk worden door prinsen geregeerd, die elkander vijandig zijn, waardoor eene verdeeldheid bestaat, die uit een staatkundig oogpunt beschouwd, voor het Gouvernement voordeelig is. Dit rijk heeft in 1815 veel door de uitbarsting van den T a m b o r a geleden.

De stad *Sumbawa* is vrij goed versterkt en door eene muur van zes voeten beveiligd; aan eene baai gelegen,

wordt zij door Wadjorezen, Makassaren en Boeginezen bezocht. Bij gezegde uitbarsting heeft deze stad vreesselijk geleden; hare, destijds schier geheel verdelgde bevolking is langzamerhand weder in talrijkheid toegenomen. De arme bevolking heeft veel van de zeeroovers te lijden, tegen dewelken door de Koloniale Marine nu en dan kruistogten ondernomen worden.

Dompo.

Dompo heeft eenen Radja, die aan den vorst van *Sumbawa* onderworpen is; het levert: goud, was, zwavel, sappanhout en buffelvet op.

Tambora.

Het rijk *Tambora* heeft eenen Radja, en van al de rijken op *Sumbawu* het meest geleden; zoodat het land eene gedaanteverandering heeft ondergaan, en tot eenen staat van ellende is geraakt, waaruit het zich niet dan zeer langzaam kan opheffen.

Sangar.

Van al de rijken op *Sumbawa* is *Sangar* het kleinste en minst bevolkte; deszelfs vorst is bij de overige koningen in geen aanzien, en het land is arm aan voortbrengselen.

Papekat.

Het rijkje *Papekat* is insgelijks onbeduidend en levert een weinig rijst en was; het ligt nabij *Sumbawa* aan de baai, die het eiland in tweeën deelt.

Aan het noordwesteinde van de straat *Sapi* ligt een klein eiland *Goenong api* genaamd, dat hoog uit zee oprijst en eenen, van tijd tot tijd werkenden volkaan

heeft, die met de vuurbergen van *Sumbawa* in verband staat. Het is goed bewoond, heeft goede weiden en levert de beste paarden van den Indischen Archipel op.

De vorsten op *Sumbawa* regeren zeer willekeurig; hunne onderdanen zijn niet veel meer dan slaven, die hen blindelings moeten gehoorzamen. Want, ofschoon zij voorgeven Mahomedanen te zijn en volgens de wetten of voorschriften van den Khoran te handelen, wijken zij er verre van af; zij knevelen hunne onderdanen en nemen van de voortbrengselen des lands naar hun goedvinden.

FLORIS *of* ENDE.

Het eiland *Floris* heeft eene langwerpige gedaante, die aan de westkust in eenen scherpen hoek eindigt; de oostkust is breed en heeft verscheidene bogten.

De vlakke inhoud van *Floris* wordt op 9,080 Engelsche vierkante mijlen berekend.

Het eiland *Floris* strekt zich 119° 55′ tot 123° oosterlengte en van 7° tot 9° 5′ zuiderbreedte uit.

De gewone graad van warmte op *Floris*, is van 80° tot 90°, de nachten zijn er dikwerf koel.

Het eiland *Floris* grenst:
Ten noorden: aan de *zee van Java.*
Ten oosten: aan de *straat van Floris.*
Ten zuiden: aan den *Indischen Oceaan.*
Ten westen: aan de *straat van Mandjerai.*

De dampkring is op *Floris* aan menigvuldige veranderingen onderworpen, die door den invloed der

rondomliggende zeeën veroorzaakt worden. Bij stilte kan het er brandend heet aan de stranden zijn, en bij opkomende onweders daalt er de thermometer eensklaps verscheidene graden, hetwelk voor de gezondheid nadeelig is.

De eilanden in den omtrek van *Floris* zijn:
Aan de westkust: *Komobo.*
Aan de noordzijde: *Madoe*, *Kalaton* en de *Tijgereilanden.*
Aan de oostzijde: *Solor* en *Sabrao.*
Aan de zuidzijde: *Sandelhout* en *Sawoe.*

De binnenlanden van *Floris* zijn aan de Europeanen weinig bekend, doch bergachtig en boschrijk en moeten niet onvruchtbaar zijn, daar er rijst verbouwd wordt. Men treft hier en daar heete bronnen aan, waaruit men tot den volkanischen aard van den bodem besluit.

Aan de oostzijde van het eiland, in de nabijheid van de straat *Floris* is de volkaan Lovotivo gelegen, die vlammen uitwerpt, welken des nachts gezien worden.

De oost- en westkust bieden goede havens voor groote schepen aan.

Op *Floris* zijn koeijen, buffels, geiten, zwijnen, hoenders en duiven; terwijl er in de wouden geen groot roofgedierte, maar wel allerlei soort van dieren aan deze gewesten eigen, wordt aangetroffen.

Behalve sandelhout, rijst en wilde kaneel bezit *Floris* geene bekende voortbrengselen van eenig belang voor den handel. Verscheidene vruchten en kruiden zoo als op de meest nabij gelegene eilanden, worden er aangetroffen. Het is niet bekend of *Floris* behalve zwavel en puimsteen eenige delfstoffen bevat.

Op *Floris* zijn twee volkstammen, namelijk de *Portugesche*, die door huwelijken met inlandsche vrouwen verbasterd is, en de *Maleische*.

De Portugezen zijn van eenen zwakken ligchaamsbouw en zeer zwart van gelaat. De Maleijers verschillen weinig met de overigen van den Archipel, doch zijn rijzig van gestalte.

Het karakter der Portugesche afstammelingen op *Floris* is wantrouwend, wangunstig en vijandig. De inlanders zijn er ruw en vrij van den slaafschen aard, die bijna overal op de naburige eilanden, waar Sultans regeren, wordt aangetroffen.

Alleen ten opzigte der ligging, is *Floris* eenigzins belangrijk; de keten der *Sunda-eilanden* naar *Timor* voortzettende, behoort het onder die eilanden, welke op den duur ontzag voor het Nederlandsch Indische Gouvernement moeten betoonen, ten einde de orde niet gestoord en deszelfs gezag niet aangerand worde. Derhalve moet er een wakend oog over gehouden worden, opdat deszelfs bevolking zich niet aan zeeroof schuldig make. Voor den handel is *Floris* ook niet onbelangrijk, want zelfs Europesche schepen doen dat eiland aan om er ververschingen in te nemen; het levert sandelhout, schildpad, vogelnestjes, olie en wilde kaneel op, die door de *Makassaren* en *Wadjorezen* in *Padoewakans* worden afgehaald, die er daarentegen goud, olifantstanden, kapmessen, koperwerk, porselein en katoenen stoffen invoeren.

Het eiland *Floris* is in eene menigte dorpen verdeeld, die allen onder het gezag van de oudsten des volks staan. Sultans of Radja's worden er niet erkend.

Aan het oostelijke uiteinde van *Floris* aan de straat van dien naam, ligt de stad *Larantoeka*, alwaar een fort is, dat door de Portugezen, wier afstammelingen er nog wonen en handeldrijven, in vroegere eeuwen is gebouwd.

De regering, die in handen van de dorpshoofden berust, is eenvoudig en aardsvaderlijk, geheel vervreemd van die dwingelandij, welke de Sultansregering meestal kenschetst.

TIMOR.

Het eiland *Timor* heeft eene langwerpige, vrij regelmatige gedaante, loopende aan beide einden spits toe en hebbende eenige bogten. De ligging van het eiland is van het zuidwesten naar het noordoosten.

De vlakke inhoud van *Timor*, wordt op 418 geographische of 9,000 Engelsche vierkante mijlen berekend.

Het eiland *Timor* strekt zich van den 123° 3′ tot 126° 45′ oosterlengte, en van den 7° 50′ tot 10° 20′ zuiderbreedte uit.

De gewone graad van warmte is aan de kusten van 78 tot 83 graden; bij buitengewone hitte teekent de thermometer 90 en meer graden.

Het eiland *Timor* grenst:

Ten noorden en noordoosten aan de *zee van Banda*.

Ten oosten, zuiden en westen aan den *Indischen Oceaan*.

In het algemeen wordt de dampkring op *Timor* voor gezond gehouden; echter sterven er aan de stranden vele menschen door heete koortsen. Andere ziekten als

melaatschheid, roodeloop en venusziekten zijn er meestal een gevolg van onreinheid, onmatigheid en zedeloosheid. De geweldige stortregens, de schielijke afwisseling van koude en hitte, en de rukwinden worden als oorzaken van de koortsen beschouwd. Van Mei tot November waaijen er hevige oostewinden, die van eene drooge hitte vergezeld gaan; van November tot Maart waaijen er felle weste- en noordweste winden, die zware plasregens aanbrengen.

De eilanden nabij *Timor* zijn:

Ten noorden: *Solor*, *Pantar* of *Alor*, *Ombaai*, *Kambing*, *Wetter*, *Keizer* of *Kisser* en *Roma*.

Ten oosten: *Poeloe Jakie*.

Ten zuiden: *Kartiers eilanden*.

Ten zuidwesten: *Poeloe Smâu* en *Rotti*.

Ten westen: *Sandelhout-eiland*.

De grond van *Timor* is over het algemeen onvruchtbaar, van eenen rotsachtigen aard, met krijt, en hier en daar met roode klei vermengd. Echter zijn er ook vruchtbare streken, waarop verscheidene veldvruchten worden aangekweekt. Het binnenste gedeelte van het eiland is bergachtig en met bosschen bedekt. Sommigen derzelven worden door diepe kloven van elkanderen gescheiden, en eenige heuvelen zijn geheel kaal. Er zijn geene groote rivieren, maar daarentegen verscheidene beken, die in het algemeen slecht drinkwater bevatten, en goudstof opleveren. De grond bevat koper, goud en aardolie. Aan de oevers der zee vindt men vlakten, die echter niet uitgestrekt zijn. Op tien mijlen afstands van *Koepang* ligt eene parelbank.

De voornaamste havens van *Timor* zijn: de baai van

Koepang aan de zuidwestkust en de haven van *Dilli* op de noordoostkust.

Herten, buffels en hertzwijnen worden er in de wouden in overvloed aangetroffen. Apen zijn er zeer talrijk, wier vleesch door de inlanders als eene lekkernij beschouwd wordt. Wilde katten, die er in menigte worden aangetroffen doen veel nadeel aan het gevogelte. Aan de monding der rivieren zijn vele krokodillen, en nabij de kusten eene menigte van haaijen, waardoor het nabij *Timor* gevaarlijk is zich met de vischvangst bezig te houden.

Er worden groote vledermuizen, zeearenden, kraaijen, sperwers, uilen en andere roofvogels aangetroffen mitsgaders papegaaijen en boschhoenders. Onder de tamme dieren telt men er eenige ossen; kleine, maar deugdzame paarden; twee geitensoorten, waarvan eene de Mambrageit genaamd, uitmuntende melk geeft. Vergiftige slangen, duizendpoten, schorpioenen, mieren en witte mieren, groote boschspinnekoppen en venijnige vliegen zijn er menigvuldig. Bijen en prachtige vlinders vervullen de wouden. Zwaluwen nestelen in de holen, waaruit hunne nesten gehaald worden. Verscheidene soorten van schildpadden worden aan strand gevangen, en allerlei vischsoorten en oesters nabij in zee gevonden.

Het plantenrijk levert op *Timor* verscheidene rijst- en bamboessoorten, Turksche tarwe, indigo, tabak, boomwol, water- en witte meloenen, aardappelen, kropkool en groenten. Onder de boomvruchten telt men er de kokosnoot, de limoen, de mangga, de nangka, de pinang, de broodvrucht en de djamboe. Er is ook zeer goed timmerhout. Volgens sommige rapporten kan

er koffij, cacao en suikerriet aangekweekt worden. De wouden leveren uitmuntend hout, vooral voor masten op. Onder de voornaamste boomen telt men de kasambie, van wiens bast touw gevlochten wordt; sandelhout, areng, djati, eucalyptus de sophora met groote bloemen, de vijgeboom, de koraalboom en anderen. Op tien mijlen afstands van *Koepang*, nabij het riviertje *Feto maas* groeit masthout, dat honderd voet lengte en ruim drie voet in doorsnede heeft. Wilde kaneelboomen, en eenige mustkaatboomen, die echter geene geurige vruchten geven, worden hier en daar aangetroffen. Wouden en velden prijken met de heerlijkste bloemen, waarvan sommigen nog geheel onbekend zijn bij den natuuronderzoeker.

Het delfstoffenrijk levert op *Timor* goud en koper op. Beide metalen worden op den bodem der rivieren gevonden. Het goud is ook op andere plaatsen aanwezig.

Nabij het strand is de zee rijk in koralen en zeegewassen van allerlei merkwaardige soorten, als: madreporen, milleporen, tubiporen, celleporen en de beroemde isis, een koraal, die bij de Japannezen tegen goud wordt opgewogen.

De bevolking van *Timor*, die op 400,000 inwoners berekend wordt, is in vier volksstammen verdeeld, als: 1°. De Maleijers, die de zuid- en westkust des eilands bewonen. 2°. De Alfoeren, die zich op de bergen en in de wouden ophouden. 3°. De afstammelingen der Portugezen, die door gemengde huwelijken verbasterd zijn. 4°. De Chinezen.

In het algemeen is op *Timor* de ligchaamsbouw der verschillende volksstammen niet verschillende van dien

der andere, aan hen gelijke stammen; zij zijn iets rijziger van gestalte, en de Alfoeren hebben een woest voorkomen; de afstammelingen der Portugezen zijn, zoo als de meeste verbasterde rassen, verzwakt van ligchaam en geest. De Chinezen hebben ook hier het minst van hunne gewone gestalte verloren, hetwelk daaraan mag toegeschreven worden, dat zij van tijd tot tijd door nieuw aangekomenen uit *China* worden voltallig gehouden; terwijl zij niet zeer veel van het Maleische ras, uitgenomen hunne oogen en mindere zwartheid, verschillen, daar zij met hetzelve uit het Mongoolsche schijnen af te stammen.

De grondtrek der *Timorezen* is zucht naar onafhankelijkheid, zoodat zij, die niet in de onmiddellijke nabijheid van eenen vorst wonen, gedurig van woonplaats veranderen; hetwelk echter ook voor een groot gedeelte aan gebrek aan vlijt moet worden toegeschreven. Zij zijn volstrekt geene zeelieden, hebben in het algemeen zelfs geene praauwen of kanoos; zoodat zij (behalve eenige kooplieden) er nimmer aan denken om hun eiland te verlaten. Zij zijn moedig, bijgeloovig, kinderachtig, niet trouweloos, ligt ontvlambaar en bij verkeerde behandeling gevaarlijk, echter leerzaam en vatbaar voor ontwikkeling. De Alfoeren kent men weinig; zij zijn zeer woest, snellen nog koppen en komen met de kustvolkeren zelden in aanraking.

Sedert meer dan twee eeuwen zijn de Nederlanders in het bezit van *Koepang*, eene stad op de zuidwestkust van *Timor*; zij bezaten er den alleenhandel in sandelhout, was en katjang, die nader werd opgeheven. Geldelijke voordeelen heeft *Timor* niet afgeworpen; doch

indien het Nederlandsch Indisch Gouvernement het geraden achte, er eene aanzienlijke magt met kundige officieren en ambtenaren te plaatsen, is het meer dan waarschijnlijk, dat er de inzameling van goud en koper aanzienlijk zou worden, en bij aanmoediging en voorlichting, de landbouw er goede vruchten zou opleveren. De kustvolkeren, die zich bij eene goede behandeling door heilzame voorbeelden laten leiden, zouden èn zichzelven, èn het Gouvernement bijzonder kunnen bevoordeelen; want de tegenwoordige onvruchtbaarheid van den bodem moet voornamelijk aan luiheid, onverschilligheid en onkunde van de bebouwers worden toegeschreven. De Timorezen schijnen bijzonder geschikt voor eene gewenschte beschaving, die de zedelijke verbetering van hunnen toestand ten doel hebbende, hen tot menschen zou vormen, die hunne belangen beseffende, dienstig zouden worden tot uitbreiding van landbouw, handel en zeevaart. Het beletten van den slavenhandel, die er vroeger en welligt nog ter sluiks gedreven wordt, is ook een belangrijk punt van bemoeijing voor het Gouvernement. Voor de zuidzeevisschers en Nieuw-Hollandvaarders, is de haven van *Koepang* als ververschingsplaats bijzonder geschikt. *Koepang* zelf is niet onbelangrijk voor den handel met *Amboina*, *Celebes*, *Isle de France* en *Makassar*. De voornaamste uitvoer bestaat in: goud, Turksche tarwe, sandelhout, was, waskaarsen, touw en saijet, paarden, varkens en buffels: de invoer bestaat in bijlen, messen, hoeden, lakens, Javaansche en Celebesche lijnwaden, eenige Europesche voortbrengselen, Chineesch aardewerk, gereedschappen, ijzeren pannen, spiegeltjes en koralen.

Daar het Nederlandsch Gouvernement zich nu reeds twee eeuwen tegen de woelingen der Portugezen op *Timor* heeft staande gehouden, is het vermoedelijk dat het zijne aanspraak en regt op hetzelve zal handhaven.

De bevolking moet uit een staatkundig oogpunt beschouwd, onder drie hoofdafdeelingen gebragt worden: als: 1°. De Maleische en Portugesche, die het Nederlandsch gezag erkennen. 2°. De Maleische, ook Belonesche genaamd, en de Portugesche die onder het Portugeesch gezag staan. 3°. De bevolking der binnenlanden, die onmiddelijk door Radja's of opperhoofden geregeerd wordt.

Door het Nederlandsch Gouvernement worden de volgende Radja's erkend, die aan hetzelve onderworpen zijn, als:

de Radja	van	*Amabay*,	met	eene	bevolking	van	12,000	zielen.
»	»	*Amfoang*,	»	»	»	»	12,000	»
»	»	*Amarassay*,	»	»	»	»	8,000	»
»	»	*Amenoebang*,	»	»	»	»	12,000	»
»	»	*Koepang*,	»	»	»	»	3,000	»
»	»	*Sonabay*,	»	»	»	»	20,000	»
»	»	*Tabeno*,	»	»	»	»	4,000	»
»	»	*Manbara*,	»	»	»	»	9,000	»
						Te zamen	80,000.	

Hebbende de laatste vorst zich aan het Portugeesch gezag onttrokken en onder het Nederlandsche gesteld.

De hoofdplaats der Nederlanders op *Timor*, is *Koepang*, eene stad aan de zuidwestkust, alwaar de Resident woont, die het bewind over het Nederlandsche gedeelte van *Timor* voert. Wijders zijn er Posthouders geplaatst te *Attapoepa*, *Amarassi*, *Baubau*, *Manbara*, *Nayloi* en *Soetrana*, alsmede op de eilanden *Smauw* of *Samauw* en *Solor*.

De zetel van den Portugeschen Gouverneur is te *Dilli* op de Noordkust op 126° oosterlengte; hij noemt zich nog Gouverneur en Kapitein-Generaal van de eilanden *Solor* en *Timor*, hetwelk zeer zonderling klinkt, daar de Portugezen in 1613 van *Solor* door de Hollanders zijn verdreven, en *Timor* voor het grootste gedeelte het Nederlandsch gezag erkent.

Tot de onderhoorigheden van *Timor* behooren de eilanden: *Daw* of *Dao*, *Ombay*, *Odonaro*, *Rotti*, *Sandelhout-eiland* of *Poelo Tjandana*, *Savoe*, *Simao*' *Solor*, *Poeloe Kambing*.

Over *Timor* en onderhoorigheden is het bestuur aan eenen Resident opgedragen, die hoofdzakelijk de vriendschapsbetrekkingen met de, door het Gouvernement erkende vorsten moet in stand houden, en van de onderhoorige eilanden in tijd van oorlog, of tot beveiliging van de hoofdplaats, troepen kan vragen, die hem of den Militairen Kommandant ten strijde volgen.

De inlandsche vorsten worden op *Timor*, door Gouverneurs, die *Fetters* genaamd worden, bijgestaan, dewelke *Tomokkons* of onderregenten onder zich hebben. Het bestuur van den vorst is willekeurig, hij is onafhankelijk en behoeft geene rijksbestierders te raadplegen; echter zullen weinige vorsten zonder voorkennis der grooten over iemands leven of goederen beschikken. Misdaden echter, in de nabijheid van *Koepang* gepleegd, worden aan het oordeel van den Resident onderworpen, aan wien de misdadiger wordt opgezonden. De Resident moet namens het Nederlandsch Gouvernement de Vorsten en de, door hen gekozene Fetters erkennen en bevestigen. De Radja's hebben in het algemeen,

sedert verscheidene Fetters zich onafhankelijk van hen hebben gemaakt, veel van hunnen invloed verloren.

De Portugesche Gouverneur wordt door eenige Radja's, die aan de noordkust over Portugezen regeren, erkend. Sommigen der vorsten aan die kust zijn onafhankelijk, terwijl die vorsten, welke de oostkust bezitten, geen gezag boven zich erkennen.

ONDERHOORIGE EILANDEN VAN TIMOR.

ROTTI.

Het eiland *Rotti* ligt z. w. waarts van *Timor*, tegenover *Koepang*, waarvan het door de straat *Rotti* gescheiden is. De lucht is er door de zeewinden frisch, en de nachten zijn er dikwerf koud. De grond wordt er voor vruchtbaar gehouden en levert rijst, katoen, turksche tarwe, vruchten en gewassen, die tusschen de keerkringen te huis behooren. Paarden, buffels, schapen, geiten en varkens zijn er in overvloed.

Aan de noordzijde van het eiland is een dorp, *Baä* genaamd, alwaar een opzigter, door den Resident van *Timor* benoemd, zijn verblijf houdt.

In paarden schapen en geiten bestaat een levendige handel op *Rotti*, en de Areng-siroop voorziet, bij groote droogte, wanneer er hongersnood kan heerschen, in de behoefte aan voedsel.

De Rottinezen voldoen nog aan de oude verpligting om hulptroepen ten dienste van het Gouvernement op *Timor* beschikbaar te stellen. Op dit eiland zijn vijftien Radja's, die het Nederlandsch gezag erkennen.

DAW.

Het eiland *Daw*, ook *Daauw* of *Dao* genaamd, ligt in het zuidwesten van *Rotti* op eene rots, die bijna

niets dan turksche tarwe en inlandsche boonen oplevert. Het luchtgestel is er gezond. De bevolking, die ruim 5000 zielen bedraagt, heeft een fraai voorkomen. Op zee zijn de Dawers ervaren en koen, overigens hebben zij veel vernuft, en een goed karakter, zijn goede goudsmeden en juweliers, en staan onder één opperhoofd, dat in zijn bewind door Fetters en Tomokkons ondersteund wordt.

OMBAY.

Het eiland *Ombay* ligt benoorden *Timor* en beoosten *Pantar*, niet ver van *Dilli.* Deszelfs kusten zijn steil en gevaarlijk; de lucht is er gezond, en de grond voorziet er in de levensbehoeften: zwijnen, geiten, gevogelte en visch worden er aangetroffen.

De oorspronkelijke inwoners in de binnenlanden zijn nog zeer ruw en wild, en zouden volgens getuigenis van geloofwaardige reizigers menscheneters zijn. Aan de kusten en vooral te *Alor*, alwaar een posthouder geplaatst is, is de bevolking Mahomedaansch. Op *Alor* wordt eenige handel gedreven; ijzerwerken, Javaansche lijnwaden, en Chinesche goederen zijn er gewild; de uitvoer bestaat er in vogelnestjes, was en levensmiddelen voor de zeevarenden.

ODONARO.

Odonaro, dat door de Portugezen *Sabrao* genoemd wordt, ligt in het n. o. van *Floris* op 123° o. l. aan de straat van *Floris*, ten noorden van de straat *Zimanro.* De vlakke inhoud wordt op 30 vierkante mijlen geschat. De grond is er vruchtbaar en de bevolking talrijk. De bewoners behooren tot den Maleischen volkstam en zijn deels Christenen, deels Mahomedanen. Een Radja voert het onbepaald gezag over dit eiland.

De strandbevolking woont in drie vlekken: *Lamahala*, *Odonaro* en *Trong*, waarvan *Odonaro* of *Adinara* de hoofdplaats met eene haven aan de westkust is, waarop eenige handel gedreven wordt.

SANDELHOUT-EILAND.

Het eiland *Sumba*, *Tjumba* of *Tjindana*, strekt zich van den 119°33′ tot den 121 o. l. en van den 9°40′ tot den 10° 30′ z. b. uit. Het ligt op 0° 45′ bezuiden den westhoek van *Floris*. Deszelfs vlakke inhoud bedraagt 108 vierkante mijlen. Het luchtgestel is er gezond en de grond bergachtig, vruchtbaar en van vulkanischen aard. In het dierenrijk zijn: paarden, die beroemd en grooter dan de Bimanesche zijn; voorts buffels, varkens, geiten en honden. Aan visch is zoo wel in zee als in de binnenwateren ruime overvloed. In het plantenrijk zijn het sandelhout, de kokos en de katoen de voornaamste voortbrengsels. Rijst, aardappelen en Turksche tarwe worden er met goed gevolg verbouwd. De bodem, die vulkanisch is, bevat veel puimsteen, schelpen en zwarte steenen, waarover een laag zwarte aarde ligt; marmer wordt in de bergen gevonden.

De Sumbanezen of bewoners van het *Sandelhout-eiland* zijn kloeke, welgespierde menschen, bruin van kleur, echter niet fraai van gelaat. Zij zijn ijverig en gastvrij; diefachtig ten opzigte van vreemdelingen, die zij nog niet kennen; maar zeer eerlijk onder elkanderen; bijgeloovig in den hoogsten graad; wreed en lafhartig in den oorlog: zij vervallen spoedig tot wanhoop en benemen zichzelven het leven. Het eiland is in verschillende landschappen verdeeld; men telt: aan de noordkust: *Bembira*, *Komodo*, *Loera*, *Manilla* en *Palmeldò*. Aan de zuidoostkust: *Ambona*, *Gumbola* en

Koda. Aan de zuidwestkust: *Kondomra*, *Moloban*, *Salo*. Aan de noordwestkust: *Tomi*, *Kodi*, *Lobo*, *Lagoara*, *Labaya*, *Patjalang*, *Mankwéa*, *Roewa.*

De *St. Beringsbaai*, aan het oostelijke gedeelte van de noordkust levert geenen veiligen ankergrond op.

Over de opgenoemde landschappen regeren geene Koningen of Radja's; want opperhoofden over provincien bestaan er niet: men erkent er alleen welgegoede ingezetenen, die landerijen en vee bezitten, en bij de aartsvaders kunnen vergeleken worden. Er bestaat echter een adelstand, die erfelijk is, en de leden van denzelven zijn de sprekers of volksvertegenwoordigers, die door een hunner bij buitengewone omstandigheden worden bijeengeroepen: de oudsten worden *Anachoda* en de edellieden *Merabo* genaamd. De *Boetonnezen*, *Endenezen* en *Makassaren* voeren er geweren, linnen en doeken in, waarvoor zij katoen terug ontvangen.

SAVOE.

Het eiland *Savoe*, ook *Sawoe* en *Saboe* genaamd, ligt op 122° 4′ oosterlengte en op 10° 25′ 48″ zuiderbreedte, zuidoostwaarts van het *Sandelhout-eiland.* De warmtegraad is er van 76 tot 88 des daags en 68 des nachts. De lucht is er zeer gezond en de bodem allervruchtbaarst. De oevers zijn zacht afhellende, het midden rijst hoog opwaarts, en het geheel levert een fraai gezigt uit zee op. Rivieren en beken maken het land vruchtbaar. In het dierenrijk is er overvloed van buffels, paarden, schapen van Bengaalsch ras, zwijnen, geiten, honden, katten en gevogelte, schildpadden en visch. Het plantenrijk levert rijst, Turksche tarwe, gierst, boonen, suikerriet, watermeloenen, tabak, boomwol,

betel, indigo, kokos en kaneel. Onder de vruchten munten de mangga's, limoenen en oranje-appelen uit.

De bevolking wordt op 30,000 zielen geschat en schijnt van Maleischen oorsprong te zijn; zij zijn klein van gestalte, welgemaakt en sterk; hebben eene bruine kleur en lange zwarte haren; hun karakter is zacht van aard; zij zijn getrouw als bondgenooten en dapper in den strijd. Zij verdeelen zich in klassen of kasten, als: vorstelijke personen, grondbezitters, handwerkslieden en slaven. Het eiland telt vijf vorstendommen, als: *Massara*, *Laai*, *Seba*, *Regekoewa* en *Timo* of *Temo*, wordende ieder dier vorstendommen door eenen Radja, benevens eenige Fetters en Tomokkons geregeerd.

In het vorstendom *Timo* is een Posthouder, die aan den Resident van *Timor* ondergeschikt is.

SOLOR.

Het eiland *Solor* ligt in het z.o. van *Floris*, 20 mijlen noordwestwaarts van *Koepang*, aan de straat van *Solor*, op 123° 10′ oosterlengte en 8° 50′ zuiderbreedte. Het is acht mijlen lang, bergachtig, gezond, deels vruchtbaar, deels onvruchtbaar; doch daar de Solorezen geen landbouwend volk zijn, is er de staat van het plantenrijk, dien wij overigens niet kennen, nog woest.

De bevolking bestaat uit Maleijers en Alfoeren; de eersten bewonen de stranden, de laatsten de binnenlanden. De Maleijers zijn stoute zeelieden, en de Alfoeren krijgshaftig in den strijd. Beiden zijn nog zeer ruw.

Chinezen en Boeginezen drijven op *Solor* handel en verruilen er olifantstanden, ijzer, zijden en andere stoffen voor amber, traan en vogelnestjes.

De bekende hoofdplaatsen der strandvolkeren zijn:

Laway aan de noordkust met eenen posthouder, en *Lamakera* aan de oostkust.

SIMAO *of* SAMAUW.

Het eiland *Simao*, *Samauw* of *Smauw*, westwaarts van en in de nabijheid van *Timor*, heeft eene lengte van 5 mijlen en aan de oostkust twee baaijen, van welken de zuidelijkste de grootste is. De grond is er vruchtbaar, laag, en bevat hier en daar zwavel.

Te *Uijassa* is eene bron, die water oplevert, dat ijzer en vitriooldeelen bevat; onder het wasschen van linnen schuimt hetzelve.

Men bewondert op dit eiland eenen boom, Noenoek genaamd, die de waringinboom is, onder welken 1000 menschen kunnen schuilen. Het luchtgestel is er niet gezond en het eiland is zwak bevolkt.

POELOE KAMBING.

Poeloe Kambing of het *Herten-eiland*, ligt ten noorden van *Dilli* en ten oosten van *Ombay*. Het is slechts ¾ mijl in omtrek, van vulkanischen aard, en vertoont zich als eene zuil, wier toppunt vlak is, en vierhonderd schreden in doorsnede heeft. Het bevat zwavelbronnen, waaruit het water vroeger met geweld ter hoogte van meer dan twintig voet werd opgeworpen; of deze bijzonderheid thans nog bestaat, wordt in twijfel getrokken. Er groeit eene plant, die als een krachtig braak- en buikzuiverend middel door de inlanders wordt aangewend.

ZESDE HOOFDGROEP.

AMBOINASCHE OF MOLUKSCHE EILANDEN.

Ofschoon de *Moluksche eilanden* eigenlijk van de *Amboinasche* onderscheiden worden en zich voornamelijk tot *Batsjan*, *Gilolo*, *Matsjan*, *Motir*, *Ternate* en *Tidore* bepalen, wordt alhier die groep eilanden bedoeld, dewelke onder den naam van *de Groote Oost* bekend, en tusschen het eiland *Celebes* en de kust van *Nieuw Guinea* gelegen is. Zij strekken zich niet verder dan tot den 3 gr. noorder- en tot den 5 gr. zuiderbreedte uit. De *Amboinasche eilanden* zijn: *Amblau*, *Amboina*, *Boewang Bessi* of *Oma*, *Benoa*, *Ceram*, *Ceram Laut*, *Honimoa* of *Liase*, *Kélang*, *Manipa*, *Noesa laat*, en verscheidene kleinere, die minder in aanmerking komen.

De ligging van al deze eilanden, waarvan sommigen zich onder de evennachtslijn en de overigen zich zeer nabij dezelve bevinden, zou, als in het middenpunt

der verzengde luchtstreken, door eene eeuwigdurende hitte onverdragelijk zijn, indien de verfrisschende zeewinden, die deze eilanden van alle kanten ongestoord kunnen naderen, den dampkring niet aanmerkelijk verkoelden.

De kusten zijn in het algemeen rotsachtig en bevatten geene verderfelijke moerassen, die op *Borneo*, *Java* en *Sumatra* zoo vele ziekten veroorzaken. De grondslag der eilanden is van eene vaste zelfstandigheid en bestaat hier en daar uit graniet; verscheidene bergen over deze stippen in den oceaan verspreid, verschillen zeer in hoogte.

De	*Papenberg*	op	*Banda*	is	629	voet	boven	de	zee.
»	*Berg Bandera*	»	»	»	1549	»	»	»	»
»	*Vuurberg*	»	»	»	1646	»	»	»	»
»	*Krater*	»	*Ternate*	»	5404	»	»	»	»
»	*Punt*	»	*Tidore*	»	5435	»	»	»	»

Eenige vuurbergen werken nog en werpen nu en dan hunne brandende stoffen uit; aardbevingen zijn hier dierhalve menigvuldig, echter zelden van eenen verderfelijken aard, omdat verscheidene tregters uitgang aan de zich uitzettende stoffen verleenen en daardoor hare hevigheid temperen.

De aarde is op *Amboina* van eene kleiachtige zelfstandigheid donkerbruin van kleur en vruchtbaar. In de gebergten zou amiant of asbest (*Lapis amanthus, asbestus*) gevonden worden, maar of die steen zich als vlas laat spinnen en weven en onverbrandbaar is, heb ik niet mogen vernemen. Dit punt is welligt belangrijk genoeg dat er zich de aandacht van den beoefenaar der natuur op vestige.

De zuidoostewinden waaijen in den *Molukschen Archipel* van de maand Mei tot October, gedurende welken tijd het regent, hetwelk het tegenovergestelde van de oostwinden op *Java* is, die hevige droogte aanbrengen. Gedurende verscheidene weken vallen de zwaarste stortregens, die zich in geweldige stroomen van het gebergte naar de stranden ontlasten. Voor de specerijboomen, nagel- en andere gewassen zijn die regens zeer nuttig. Hoe sterk nu de regens ook zijn mogen, is het aardrijk na dezelven zeer spoedig weder droog. De grond is aluinachtig en scherp, hetwelk zij, die er blootvoets gaan, spoedig ontwaren. Zware stormen vergezellen soms de hevige regens en rigten dikwerf groote verwoestingen aan. In het drooge of heete jaargetijde, kan het op Amboina zwaar donderen en even als op *Java* schieten er soms dondersteenen, die de gedaante van beitels hebben, uit het onweder voornamelijk op hooge boomen neder; dezelve zijn koperkleurig of blaauwachtig.

Een vreemd verschijnsel, dat tot dus verre door geenen natuurkundige is verklaard geworden, is de melkwitte kleur, die soms het zeewater des nachts vertoont en voornamelijk in Junij en Augustus zigtbaar is. Men vindt zulks bezuiden, maar niet benoorden *Amboina*, en het schijnt uit het zuidoosten van den kant van *Nieuw Guinea* te komen: sommigen vermoeden, dat de zwavelachtigheid der vuurspuwende bergen, die onder water hunne tregters hebben, er de oorzaak van zij; anderen nemen aan, dat die witheid door zee-insekten ontstaat; maar deze gissingen lossen het vraagpunt niet op, omdat indien een dier vooronderstellingen gezag zou

hebben, de witheid des waters niet op enkele tijden, maar gedurig zou moeten bestaan, ten zij de insekten op vaste tijden aanwezig waren.

In de *Moluksche-eilanden* heeft men vele en zware aardbevingen, die veelal voorvallen, wanneer het na felle hitte zwaar regent, waaruit natuurkundigen hebben willen afleiden, dat de doorweekte grond geenen uitgang aan onderaardsche dampen of lucht, die zich uitzet, verleenende, de woeling van het inwendige vuur zich door uitbarsting lucht verschaft of door hevige persing het aardrijk doet golven.

Veelal heerscht er kort voor eene aardbeving, eene doodsche stilte in de natuur; zelfs schijnt het dierenrijk door een geheim instinct, er de aannadering van te gevoelen; vogels en dieren zijn stil en angstig, en de mensch ontwaart bij de aardbeving een onaangenaam gevoel, dat zijn geheel gestel schokt, en hem dikwerf kwalijk doet worden. Tegen het gevaar eener aardbeving is men het veiligste in bamboezen of houten huizen, daar die niet zoo ligtelijk instorten als de steenen woningen. In 1644, 1671 en 1673 zijn er op *Amboina* zware aardbevingen geweest, maar waren in hevigheid bij die van 1674 niet te vergelijken: op den 17den Februarij van dat jaar, des avonds te acht ure ontstond er op *Amboina* en omliggende eilanden eene geweldige aardbeving; de klokken sloegen van zelven, menschen, die te zamen spraken, stieten tegen elkanderen aan; het land golfde als de zee, en borst op verscheidene plaatsen open; de zee trad buiten hare oevers en rigtte groote verwoestingen aan; hier en daar sprong het water met geweld uit den grond; huizen, kerken en bergen

stortten in; 2322 personen verloren op verschillende manieren het leven; ieder vlugtte naar buiten, en geheele scharen van menschen knielden in de open lucht en baden God om redding. De zee spoelde eene menigte woningen weg, en ieder dacht dat de dag des oordeels genaakte. De laatste zware aardbevingen hadden te *Amboina* plaats in het jaar 1835 en 1836, en op *Banda* in 1816.

Het voornaamste der *Moluksche eilanden* is *Amboina*, dat op 3° 41′ z. b. en op 128° 6′ lengte, beoosten den meridiaan van *Greenwich* ligt. Het is de zetel van den Gouverneur dezer gewesten, en bestaat uit twee afzonderlijke deelen *Hitoe* en *Leijtimor* genaamd, die door eene landtong vereenigd zijn, welke naauwelijks een half uur breed is. Het wordt ten noorden door de zee van het eiland *Ceram* gescheiden; beoosten den noordoosthoek liggen het *Duiven-eiland* en het eiland *Boewang Besi*; westwaarts ligt het eiland *Boero* en ten zuiden is het aan den *Oceaan* blootgesteld, die er ongestoord zijne golven op verbrijzelt. De hoofdplaats *Amboina* ligt met het fort *Victoria* op *Leytimor*, bezuiden de baai die *Hitoe* er van afscheidt. In deze baai gaat soms een zware stroom, die wel eens de schepen naar zee terugdrijft. De aanblik op de beide kusten is verheven schoon; in de verte verheffen zich hooge bergen, die met trotsche wouden prijken, beneden treffen de statige kokosbosschen het oog op eene aangename wijs, en het geheel levert een schilderachtig tafereel. De lucht is er zeer gezond en de beroemde Valentyn ontmoette er eenen man, die op zijn honderd dertigste jaar, zonder groote inspanning, het gebergte op- en afsteeg.

De hoogste bergen op *Hitoe* zijn de *Wawani* en de *Capaha*.

Amboina, is niet het grootste maar het belangrijkste eiland, daar bijzonder op hetzelve de nagelboom aangeplant wordt, die vroeger op andere eilanden en voornamelijk op *Maksjan* te huis behoorde. De zeer vruchtbare grond is voortreffelijk voor dien boom geschikt, dewelke als de schoonste, de sierlijkste en kostbaarste van alle boomen beschouwd wordt. De gewone naam voor de kruidnagelen is *Tjenghéj* of *Boewah lawang*, de eerste vermoedelijk van het Chinesche *Tenghio* (welriekende nagelen) en de laatste uit de Tingalesche taal ontleend.

In het plantenrijk treft men verder sago, Turksche tarwe, inlandsche aardappelen, broodvrucht, (die de geringe man eet), en een weinig suiker, koffij en indigo aan: wijders groeit er de edele muskaatnoot, de manggistan, de ramboetan, de mangga de sago- en kokosboom en andere vruchten.

Het land is heuvelachtig, zoodat men op reis zijnde, gedurig op en nederstijgt. De grond is er rotsachtig en zeer dienstig voor den kruidnagel, die er welig tiert. De rijst wil er niet zoo goed voort als op *Java*; koffij en indigo slagen er uitmuntend wel, doch worden er weinig aangemoedigd.

Het fort werd door Steven van der Hagen in 1605 op de Portugezen veroverd, en verwierf daarnaar den naam van Victoria; het ligt bijna in het midden van het noorderdeel der stad aan het strand, alwaar de *Way Tomo* in zee uitloopt en wel tusschen de Mardiker- en Princenstraat. De stad heeft de gedaante van eenen

langwerpigen driehoek en is vrij regelmatig gebouwd. Een hoofd, dat in zee uitsteekt en uit steen en hout bestaat, heeft veel door den aanslag van het water te lijden; het geleidt naar het fort, dat voor eene hoofdvesting veel te klein en te zwak is, (zijnde het binnenplein nog geene veertig passen in het vierkant) en zeer gebrekkige verschansingen en muren heeft, die door gedurige aardbevingen telkens veel hebben geleden, zoo als nog in 1835 het geval is geweest.

De stad *Amboina* heeft verscheidene aanzienlijke gebouwen, als: twee kerken, een stadhuis, een weeshuis, een ziekenhuis, eene overdekte marktplaats, mitsgaders de woningen, zoo van den Gouverneur als van civiele en militaire ambtenaren.

De voorname woningen zijn te *Amboina* ruim en luchtig gebouwd, door galerijen omringd en ter zake der aardbevingen zonder bovenverdieping, van onderen slechts eenige voeten van steen, en van boven van hout vervaardigd, en met pannen gedekt. De markt bewesten het kasteel, aan strand gelegen, is een gebouw op stijlen, dat van onderen open, en van pannen voorzien is. Allerlei levensmiddelen worden er in menigte aangebragt; voor visch blijft een gedeelte der markt afgezonderd. Hier en daar treft men steenen wachthuizen en bij sommige huizen fraaije tuinen aan, waarvan er eenigen een prachtig uitzigt zoo wel op het water, als op het gebergte hebben. In de nabijheid van *Amboina* zijn drie rivieren, die heerlijk water bevatten, als: de *Way Tomo*, beoosten en de rivier *de Olifant*, benevens de *Way Nietoe*, bewesten het kasteel. Buiten de stad zijn schoone wandelwegen, en te paard kan men zich

op het gebergte verlustigen in de beschouwing van heuvelen en dalen; eene spelonk, waaruit een waterval ontstaat, en waarin druipsteen gevonden wordt, boeit zoowel de aandacht, als de hooge met nagelboomen en wouden bedekte rei van bergen, wier water in de helderste stroomen en beken schilderachtig door de dalen zwiert. Hier en daar vertoont zich de natuur zeer woest, zware hangende rotsen, vervaarlijke diepten en donkere bosschen stemmen den geest tot ernstige gepeinzen, en bij het geweldig ruischen der stortvloeden van het gebergte, vertoont zich de Natuur met majesteit.

HET EILAND AMBLAUW.

Het eiland *Amblauw*, ook wel *Belauw* genaamd, ligt w. z. westwaarts van *Amboina*, het heeft eene ovale gedaante, is een groot uur lang en een half uur breed. Van ouds telde het vijftien dorpen, en was zeer volkrijk, in het begin der achttiende eeuw waren er slechts negen dorpen, waarvan *Eylare* en *Seilassi* de voornaamste waren, die ieder bijna 500 zielen telde. Het heeft elf riviertjes, en een fortje van de Hollanders aan de noordzijde, bij de rivier *Silehoe*. Van tijd tot tijd lag er eene kleine bezetting om den sluikhandel en andere verkeerde praktijken te weren. De grond is er arm in voortbrengselen en men vindt er geen rijst en weinig sago, zoodat de inlanders hunne levensmiddelen voornamelijk van het eiland *Boero* halen.

HET EILAND BANDA.

De *Bandasche eilanden* liggen op 3° 50′ tot 4° 40′ zuiderbreedte op 38 mijlen afstands b. z. o. *Amboina*.

Sommigen zijn bewoond. De bewoonde eilanden zijn: het hooge land van *Banda*, *Neira*, *Poeloe Rhun*, *Poeloe Ay*, *Goenong âpi* en *Rosinggeyn*. De onbewoonde zijn: *Poeloe Kapal*, *Poeloe Pisang*, *Poeloe Sjéthân* en *'t Vrouwen-eiland*.

Bij publicatie van den Gouverneur Generaal, Baron VAN DER CAPELLEN in persoon te *Banda Neira* op den 29sten April 1824 uitgevaardigd, is bepaald:

Dat de residentie *Banda*, behalve uit de eigenlijke *Bandasche eilanden*, bestaat uit het oostelijke gedeelte van *Groot-Ceram*, voor zoo ver het *Tidorsch* leen is geweest, van *Tobo* aan de zuidzijde, en oostelijk van daar tot *Waroe* aan de noordzijde zich uitstrekkende, met de eilanden *Keffing*, *Ceramlaut*, *Gisser*, *Gorum*, *Key* en *Arouw*, en in het algemeen de overige van *Banda* oost- en zuidwestwaarts gelegene kleine eilanden, van ouds bekend onder den naam van *Zuidooster-* en *Zuidwester-eilanden*; wijders bevat die publicatie heilzame bepalingen voor de bevolking.

Het voornaamste eiland, is *Banda Neira*, zijnde de zetel van den Resident van *Banda* en van de eerste ambtenaren. Het heeft bijna de gedaante van eenen winkelhaak en ligt n. w. waarts van *Banda*, waarvan het door het gat van *Banda* gescheiden is; een steenworp bewesten *Banda Neira* ligt het eiland *Goenong api*. De stranden van *Banda Neira* zijn in het algemeen steil en hebben eene vette zwarte aarde; binnenwaarts is het boschrijk.

Op *Banda Neira* zijn twee, voor *Indië* zeer belangrijke forten, als: het fort *Nassau*, en het fort *Belgica*; het eerste ligt aan het strand en is nog zeer sterk, en het laatste ligt achterwaarts van hetzelve op eene hoogte,

doch is door verschillende aardbevingen in eenen staat van verval.

De voornaamste muskaatnootperken zijn op de eilanden: *Neira*, *Banda*, *Goenong âpi* en *Ay*; zij zijn het eigendom van Europeanen of derzelver verbasterde afstammelingen.

De vuurberg heeft dikwerf groote verwoestingen aangerigt en van 1690 tot 1696 onafgebroken doorgebrand, waardoor vele dorpen bedolven en vele inwoners gevlugt zijn. Op het eiland *Goenong api* zijn wilde koeijen en zwijnen, en buitengewoon groote slangen, die voor mensch en dier zeer gevaarlijk zijn; zij schieten soms op den mensch toe, kronkelen zich om hem henen en kunnen hem dood wringen, vooral wanneer zij den staart om eenen boom kunnen vastslaan. Uithoofde van hunne dubbele zich uitzettende kakebeenen, kunnen zij zeer groote voorwerpen langzaam inzwelgen.

Er zijn op dit eiland nog eenige specerijen, die door slaven, van naburige eilanden afkomstig, in orde gehouden worden.

In het algemeen is op de *Bandasche eilanden* het drinkwater van eene slechte hoedanigheid, en het luchtgestel ongezond: de levensmiddelen zijn er schaarsch, daar de grond slechts een weinig groente oplevert. Sedert de verdrijving der inboorlingen is de rijstcultuur er te niet gegaan: hier en daar vindt men kokos- en sagoboomen. Sago is het hoofdvoedsel der bevolking; vruchten zijn er in overvloed; wild rundvee, schapen, gevogelte en visch, voornamelijk zeekarper en makarelen, voorzien overigens in hare behoefte. Europesche waren zijn er natuurlijk zeer duur, omdat die van *Batavia* derwaarts moeten gezonden worden, veel aan vracht-

kosten en door de handen van vele kooplieden gaande, alvorens zij hunne bestemming bereiken, door de winst, die ieder er van trekt, telkens in prijs stijgen. De Chinezen, die zich ook al op deze eilanden gevestigd hebben, houden den voornaamsten handel in handen en hebben hunne verzendingen tot de naburige eilanden *Ceram* en *Nieuw Guinea* uitgestrekt, en ontvangen van de *Aroe-eilanden*, schildpad, parelen en vederen, en van *Ceram* gedroogd vleesch en sago.

Op de *Bandasche-eilanden*, begint de oostewind in December en de westewind in de maand Mei te waaijen; in November en April heeft men er de kentering. De regens houden er niet zoo lang aan, en zijn er ook zoo zwaar niet als op *Amboina.*

LONTHOIR.

Lonthoir of *het hooge land van Banda*, ligt in het westelijke gedeelte van het eiland *Banda*; de naam dient zoowel voor de landstreek, als voor een groot dorp dat eene ree en eene kerk heeft, er ligt een fort: *Hollandia* genaamd, en er worden aanzienlijke dorpen en muskaatnootperken op aangetroffen, waarvan de vruchten naar het dorp *Lonthoir* vervoerd en aldaar, aan het Gouvernement afgeleverd worden.

Als iets zeer merkwaardigs vindt men op *Lonthoir* eene bamboessoort, die tusschen elk lid met helder, lekker water gevuld is en eenen frisschen, rinschen smaak heeft; voor zoo ver men weet, wordt deze bamboes nergens anders aangetroffen.

Aan de noordzijde van *Lonthoir*, zuidwaarts van *Goenong api*, is de kust zeer steil, en er bevindt zich een trap met ruim drie honderd treden, waar langs men naar den berg gaat, van waar men een heerlijk uitzigt heeft. Aan het westelijke uiteinde van het eiland is eene klip: *Batoe Hollanda* (steen der Hollanders) genaamd, omdat in de vroegste tijden onzer vestiging op *Banda*, eenige Hollanders door eene overmagt van Bandanezen naar de hoogte gedreven, zich in zee wierpen of op die klip nederstortende zich te bersten vielen.

Er wordt hier roode puimsteen gevonden, die voor ringmuren gebezigd wordt.

Men heeft op *Lonthoir* opgemerkt, dat, wanneer het zeewater des nachts zeer wit is, er bij de eb zeekwallen, en vuile slijmachtige diertjes op het strand gevonden worden, waaraan men eene lichtgevende zelfstandigheid toeschrijft, die de witheid des waters veroorzaakt.

DE MINDERE EILANDEN.

BATSJAN.

Batsjan, onder eenen Radja of Vorst van den derden rang in de Molukkos staande, ligt westwaarts van *Gilolo*, even bezuiden de evennachtslijn en strekt zich bijna eenen graad zuidwestwaarts uit; de bevolking is er zeer klein in getal. Het eiland bevat vele woeste gronden, echter eene menigte sagoboomen en vruchten: visch is er in overvloed. Er bestaat een fort: *Barneveld* genaamd, dat door de Hollanders in 1609 onder aanvoering van den Zeevoogd Simon Janszen Hoen is veroverd.

BOERO.

Het eiland *Boero* ligt zuidwestwaarts van *Ceram* van 125° 52′ tot 127° 4′ lengte, en van 3° 18′ tot 3° 50′ zuiderbreedte. Het heeft eene ronde gedaante, 125 groote en kleine rivieren, en vele heuvelen en bergen, waaronder de *Tomahos* in het n. w. de hoogste is. In het n. o. gedeelte biedt de bogt van *Catsjeli* eene veilige ankerplaats aan. Aan dezen bogt ligt het dorp *Boero*, alwaar de Nederlanders vroeger een fort hadden, dat *Mandarsjah* heette en nu verlaten is. In het midden van het westelijke gedeelte vindt men een groot meer, dat aan den oever met bamboes begroeid is. Deszelfs water is in het midden helder, doch aan de kusten, die moerassig zijn, troebel. Dit meer is zeer aalrijk en levert vele watervogels op en geeft ten noorden, oorsprong aan een' der takken van den *Way ila*. Rondom hetzelve wonen Alfoeren, die niet te vertrouwen zijn. Het is moeijelijk en gevaarlijk om in het binnenste van dit eiland door te dringen, zoo, door de ontoegankelijke wouden, als door slangen en schadelijk gedierte; echter is het eiland gezond en levert verschillende vruchten, uitmuntend wit en zwart ebbenhout, sago, rijst en voortreffelijke *kajoe poetih* olie, doch thans geene specerijboomen op; wilde zwijnen, buffels en rundvee, paradijs- en andere vogels, schildpadden en visch worden er in menigte aangetroffen, de boter is er tamelijk goed. De baai van *Catsjelie* is voor schepelingen eene goede ververschingsplaats. De gansche bevolking wordt op 60,000 inwoners geschat, die aan de kusten uit Maleijers, en in de binnenlanden uit

Alfoeren bestaan. Zij leven van den landbouw, scheepvaart en vischvangst, en drijven hunnen voornamen handel met Chinezen, die er hunne koopwaren tegen de opgenoemde voortbrengselen verruilen. De *Papoeaas* van *Nieuw Guinea* doen dikwerf vernielende invallen in het zuidelijke gedeelte des eilands.

BOEWANG BESI *of* OMA.

Dit eiland ligt in het n. o. van *Amboina*, op 128° 33′ lengte en 3° 40′ zuiderbreedte. Het zuidelijke gedeelte heet *Boewang Besi* of *Oma*, en het noordelijke *Hatoehaha*. Het is langwerpig rond, heeft elf dorpen, en verscheidene warme zwavelachtige bronnen, die dienstig worden geacht ter genezing van verlamming en jicht. Op het gebergte is eene soort van lang gras, dat bij zware hitte en wind in den brand gerakende, gevaarlijk voor den reiziger worden kan. Niet ver van den z. w. hoek ligt het fort *Zelandia* bij *Haroeka*, in wiens nabijheid de nagelen welig tieren. Er zijn verscheidene Christenen op het eiland, dat vroeger eenen predikant had. Aan de noordzijde van het eiland ligt het dorp *Kariauw* of *Karihoe* met het fort *Hoorn*, dat nog al sterk en van 6 ponders voorzien is; over hetzelve voert een Serjant het bevel. Er is ook eene officierswoning. De ligging van dit fort is zeer doeltreffend, daar het de straat van *Ceram* bestrijkt. Er wonen in dit dorp 140 Christenen benevens ettelijke Mahomedanen, die in afzonderlijke buurten wonen. Kerk en school zijn er in den laatsten oorlog van 1817 verbrand. Het luchtgestel wordt er

voor gezond gehouden. Er zijn vele herten, goede visch en uitmuntend drinkwater. De bevolking is er braaf. Aan de z. o. zijde ligt het dorp *Hoelalioe* digt aan het strand, en eene laan geleidt naar hetzelve. Het water is er slecht, en de zeewind zeer verkoelend. De inwoners ten getale van 400 zielen zijn alle Christenen.

BONOA.

Dit kleine eiland ligt nabij de n. w. kust van *Ceram*, op 129° 15′ lengte en op 3° 58′ zuiderbreedte heeft eene talrijke bevolking, die zeer aan het smokkelen en andere verkeerde handelingen verslaafd is.

Het is door eene smalle zeeëngte in tweeën gescheiden. Men treft er rivieren aan, die brak water bevatten. De bevolking uit vijftienhonderd zielen bestaande en in zeven dorpen wonende, is voor het grootste gedeelte Mahomedaansch, en het overige gedeelte noemt zich Christen.

CERAM.

Ceram, het grootste der *Moluksche eilanden* ligt van den 127° 59′ tot 130° 44′ oosterlengte en van 3° 20′ tot 3° 40′ zuiderbreedte. Het wordt in twee deelen, groot en klein *Ceram* verdeeld. *Klein Ceram* vormt aan de noordzijde een schiereiland, en wordt gewoonlijk *Hoewamohel* genaamd. Rondom de kusten van dit groote eiland heeft men zeer vele dorpen, alsmede in de nog weinig bekende binnenlanden. Het geheele eiland bevat

325 vierkante duitsche mijlen. *Klein Ceram* is door de landengte van *Toenoenoe* aan *Groot Ceram* verbonden. Het dorp *Toenoenoe* staat onder eenen Radja der Alfoeren, die aan het Nederlandsche Gouvernement onderworpen is. Niet ver van *Tanoenoe* ligt het dorp *Piroe*, alwaar de Nederlanders eene Militaire bezetting hebben, en eene Christelijke gemeente bestaat. Er zijn kokosbosschen, waarin de kakatoeaas rondvliegen, en even als op andere plaatsen van het eiland worden er wilde zwijnen, kasuarissen, kraanvogels en herten aangetroffen. Er is geen gebrek aan visch noch aan andere spijzen, krokodillen en eene menigte slangen, waarvan sommige klein en vergiftig zijn, en dikwerf van eenen ontrustenden aard worden. In deze negory is ook eene school, die met het de Christengemeente onder het opzigt van het kerkbestuur van *Amboina* staat. Aan den zuidwestelijken uithoek van *Groot Ceram* ligt het dorp *Caybobo*, dat insgelijks onder het Nederlandsche Gouvernement staat; deszelfs strand heeft vele riffen en is dikwerf moeijelijk te naderen. In de nabijheid zijn vele rotsen, en achter hetzelve is het gebergte woest en onbewoond. Er is een Gouvernementshuis en een fort. De bevolking aan het strand telt stoute zeelieden. Deze negory ligt onder het lommer zeer aangenaam, en biedt door nabijgelegene groene heuvelen, door het uitzigt op de baai van *Ceram* en op het *Varkenseiland*, eene plaats van treffende en bekoorlijke natuurtaferelen aan. In het plantenrijk heeft men hier en elders ijzerhout, sago, kokos en makilahout, waarvan praauwen gemaakt worden, *kajoe poetih* en *gaba-gaba*, eene zeer ligte houtsoort. Onder de welriekende bloemen

vindt men er de *Tjampaka* en *Kalang Soesoe*; van dezelven wordt even als van den wortel *abien* eene uitmuntende olie gestookt, en de poeder van dien wortel bezigen de vrouwen om er zich mede in te wrijven.

Het dorp *Hatoesoewa*, dat oostwaarts van *Caybobo* ligt, bestaat uit Christenen, Mahomedanen en Heidenen, die onderling vreedzaam te zamen wonen. Men ziet er de echte Alfoeren, die bijna naakt loopen. Zoo wel hier als elders groeit de pisang, de broodvrucht, tabak, kokos en andere vruchten.

Het dorp *Kamarian*, mede onder het Nederlandsch Gouvernement staande, ligt verder oostwaarts en telt vijfhonderd Christenen. Het levert eene zeer zachte houtsoort op, waarop geschreven wordt met inkt, die van een klein vischje verkregen wordt; kraanvogels worden er aangetroffen.

Tihoelale, ligt verder noordwaarts, is een klein zeer net dorpje, dat alleen Christenen bevat, die veel van de Alfoeren van het gebergte te lijden hebben. Het dorp *Roemakai* ligt zoo als *Tihoelale* digt aan strand. Veel bijzonders levert deze Christenplaats niet op. Kanarie- sago- en doerianboomen zijn er in overvloed, en de ananassen zijn er zoo menigvuldig, dat zij niet aangezien worden. Eene beek bepaalt er de grenslinie tusschen Christenen en Alfoeren. Er is in 1823 eene nieuwe kerk gebouwd. De dorpen *Elpapoetih* en *Amahay* bevatten ook Christengemeenten; op de eerste is gewoonlijk een zendeling.

In het midden van het eiland *Ceram*, loopt een bergketen, die ruim 8000 voeten hoog en zeer bosch-

rijk is. Aan de zuidzijde zijn drie baaijen, waarvan *Amahay* de voornaamste is. Aan de noordkust die steil is, zijn weinig landingsplaatsen. Niet ver van *Elpapoetih* is eene kokende bron in zée: valleijen, rivieren, beken en heete bronnen, zijn op *Ceram* algemeen. De binnenlanden zijn weinig bekend en ongenaakbaar door de wilde, aldaar wonende Alfoeren. Sago wordt er in zeldzamen overvloed gevonden; suikerriet en andere tropische gewassen, vindt men hier.

Zoo door de moeijelijkheid van het terrein als door de woestheid der Alfoeren is er nog geen vooruitzigt dat geheel *Ceram* aan eenig gezag van Christenregenten zal onderworpen worden.

CERAM LAWOET.

Ceram Lawoet, ligt aan den oosthoek van *Keffing* op 130° 10′ lengte en 3° 5′ zuiderbreedte. De uitroeijing der specerijboomen op dat eiland, gaf aanleiding tot de verhuizing der bevolking, die op weinigen na, zich op *Keffing* en andere eilanden gevestigd heeft. Het is klein, hoog en bergachtig, en bezit geen ander water, dan hetgeen eenige putten opleveren.

GILOLO.

Gilolo, door de Ternatanen *Halmahéra* genaamd, ligt van den 2° n. b. tot den 1° z. b. en van 127° 44′ tot 129° 9′ o. l. beoosten *Ceram*, tusschen den n. o. uithoek van *Celebes* en de kust van *Nieuw Guinea*. Het

is 44 Duitsche mijlen lang en 6 mijlen breed. Het heeft aan de oostzijde twee uitstekende armen en drie zeeboezems. De oostzijde heeft vier voorname kusten, als die van *Moro*, *Maba*, *Patani* en *Weda*, en verscheidene eilandjes. De noordkust heet *Batoe Tjina*. Over het gansche eiland is een hoog gebergte van vulkanischen aard. Het westelijke gedeelte van het eiland staat onder den koning van *Ternate*, en het oostelijke onder den koning van *Tidore*. Het midden des eilands heeft eenen eigenen vorst. De kusten worden door Maleijers en de binnenlanden door Alfoeren bewoond. De grond levert er een weinig goud. In het dierenrijk vindt men buffels, ossen, wilde zwijnen, geiten, herten, schildpadden en visch. De vruchtbare grond levert kokos, sago, broodvrucht en rijst op. In de binnenlanden moeten nog specerijboomen bestaan. De uitvoer bestaat in goud, perlemoer, schildpad, vogelnestjes, sago, tripang, specerijen en vruchten. *Boeginezen*, *Papoeërs* en *Chinezen* drijven er sluikhandel op. De invoer bestaat voornamelijk in Chinesche vruchten, kleedingsstoffen en opium. Neurenburgerwaren, ijzer en boomwol, voeren de Nederlanders of Indische kooplieden er in.

HONIMOA.

Het eiland *Honimoa*, ligt beoosten *Boewang Besi*, op 128° 34′ lengte en 3° 42′ zuiderbreedte, en wordt veelal *Liase* genaamd. Het is nog geen drie mijlen lang en ongelijk in breedte. Langs den oost- en zuidwestkant, alsmede binnenwaarts, vindt men aanzienlijke bergen.

Op de hoofdplaats *Saparoewa*, aan de baai van de noordkust, is een Adsistent-Resident, en het aanzienlijke fort *Duurstede* is gewoonlijk goed bezet, het werd in 1691 door den Landvoogd Schagen gebouwd. De bevolking van het eiland, wordt op 12000 zielen geschat en staat onder verscheidene Radja's, die van het Gouvernement afhankelijk zijn. De aanzienlijke nagelperken, die hier gevonden worden, zijn van groot belang. In het delfstoffenrijk vindt men hier eene witte aardsoort, die voor goudkroezen en sagovormen dient.

Op den 21e Jan. 1837 heeft hier eene hevige aardbeving plaats gehad, waardoor het Fort *Duurstede* en de woning van den Adsistent-Resident en andere gebouwen veel hebben geleden.

KÉLANG.

Kélang, ligt op 3° 12′ z. b. bewesten *Ceram*; het is twee mijlen lang, anderhalf mijl breed, zeer schaars bevolkt, en van weinig belang. Men vindt er harsboomen en uitmuntend timmerhout.

MAKSJAN *of* MAKJAN.

Maksjan, is een klein eiland gelegen op 127° 23′ o. l. en 0° 20′ n. b. aan de westkust van *Gilolo*. Het is zeer bergachtig en heeft eenen vuurspuwenden berg, die in 1646 na vreesselijk gewoed te hebben, gesprongen is en daarvan vervaarlijke kloven vertoont. De specerijboomen zijn er uitgeroeid; de vorst van hetzelve is een vassaal van het Nederlandsch Gouvernement. De bevolking

is er zeer gering in getal, belijdt de leer van MAHOMED, en kan in hare behoeften door de voortbrengselen van het eiland, uitgenomen in die van sago, voorzien.

MANIPA.

Het eiland *Manipa*, behoort tot de landvoogdij van *Amboina*, ligt tusschen *Boero* en *Ceram*, op 128° 46′ o. l. en 3° 21′ z. b. en is vier mijlen lang en anderhalf mijl breed. Aan deszelfs zuidzijde ligt het fort *Wantrouw*, dat veelal eene bezetting heeft. Niet ver noordwaarts ligt het *Duiveneiland*, dat velen van die vogels bevat. Op *Manipa* zijn ten gevolge van verraad en trouweloosheid de nagelen uitgeroeid, en de inlanders er zeer in getal verminderd. Sago wordt er in overvloed aangetroffen.

MORTY.

Morty, ook *Moratay* en *Morintay* genaamd, is een tamelijk groot eiland, ligt in het n. o. van *Gilolo*, van 128° 9′ tot 128° 24′ lengte en van 2° tot 3° noorder breedte. Het staat onder den Sultan van *Ternate*, heeft in het midden hoog gebergte, en levert veel sago op. De vuurberg *Tolo* op hetzelve, heeft in oude tijden hevig gewoed en alles in zijnen omtrek verwoest.

NIEUW GUINEA *of* HET LAND DER PAPOEA'S.

Nieuw Guinea of liever *het land der Papoea's*, die het bewonen, is nog weinig bekend. Het is het langste en een der grootste eilanden van den aardbol, strek-

kende zich van 131° tot 148° o. l. van *Greenwich* en van 0° 20′ tot 10° 4′ z. b. uit. Grenzende ten westen aan den *Molukschen Archipel*, ten zuiden aan de straat *Torres*, ten oosten aan *Dampiers* straat en ten noorden aan den *Oceaan*. Het bevat bergen, dewelke die van de naburige eilanden in hoogte overtreffen en op 2500 toises berekend worden. Het werd het eerst door de Portugezen ANTON AMBREU en FRANCISCO SERRAM in 1511 gezien, en door de Nederlanders LE MAIRE en SCHOUTEN in 1616 bezocht, die er verscheidene baaijen, bogten en eilanden ontdekten, waaraan zij namen gaven. De inwoners bestaan uit *Papoea's* een vreemdsoortig negerras, dat tengere, schrale leden, kroes haar, ver vooruitstekende kaken, bijna geenen kin en een zwart blinkend vel heeft. Dit ras heeft een terugstuitend dierlijk voorkomen, wiens ligchaamsbouw met onze denkbeelden van schoonheid strijdt. Er bevinden zich ook Alfoeresche en Maleische volksstammen. Het uitgestrekte land, dat zij bewonen, is in eene menigte landstreken verdeeld, die door onafhankelijke hoofden bewoond worden. Op de bergen wonen alleen Alfoeren van eenen woesten aard, die echter het land bebouwen. Er zijn fraaije paradijsvogelen, loeries en schildpadden; de omliggende zee levert tripang, en de grond behalve verschillende vruchten, ook tabak op. De kusten werden door den heer D. H. KOLFF, luitenant der zee 1ste klasse, in 1826 zeer modderachtig en ongenaakbaar, en het volk zeer onhandelbaar en verraderlijk bevonden. Eene door hem op 7° 12′ z. breedte ontdekte rivier, gaf hij den naam van *Dourga-rivier*. Latere ontdekkingen met de oorlogsvaartuigen, de *Iris* en de *Triton* gedaan, deden de namen van *Iris-straat* en

Tritons-baai ontstaan. Aan deze laatste werd in 1828 op last van het Nederlandsch Indisch Gouvernement een fort gebouwd, dat den naam *Du Bus* ontving; de zich aldaar vestigende kolonie, *Merkus-oord* genaamd, woonde aan den voet van het gebergte *Lancentsisie*.

Volgens onlangs ontvangene berigten, zou deze bezitting, als van geen belang, verlaten zijn.

NOESA LAUT.

Noesa Laut, is een zeer klein eiland ten z. o. van *Honimoa*, het behoort aan de Nederlanders, levert nagelen en voortreffelijk timmerhout; de grond is er zwavelachtig en zou kopererts bevatten. De bezetting ligt in het fort *Beverwijk* aan den z. w. hoek bij de dorpen *Leynitoe* en *Sila*. De bevolking wordt er op ruim 4000 zielen geschat.

OBI *of* OEBI.

Obi of *Oebi*, is een groot eiland tusschen den westhoek van *Ceram* en *Batsjan*, liggende tusschen 127° 7′ tot 128° 5′ o. l. en van 1° 30′ tot 1° 43′ z. b. Het staat onder den vorst van *Batsjan*, is door Maleijers bevolkt, hoog en zeer bergachtig.

TAWALI.

Tawali, is een eiland bewesten *Batsjan*, waarvan het door eene smalle straat gescheiden is. Het is zeven

mijlen lang en ruim een mijl breed. Het is volkrijk, en cijnsbaar aan den Sultan van *Batsjan.*

TERNATE.

Ternate, een klein eiland van ruim vijf mijlen in omtrek, liggende bewesten *Gilolo* op 127° 13′ o. l. en op 0° 50′ n. b. is merkwaardig door deszelfs kegelachtige piek, die, volgens de opgave van een beroemd natuurkundige, die haar naauwkeurig gemeten heeft, 5404 voeten hoog is; vele reizigers, die hare hoogte gegist hebben, verschillen daarover zeer in gevoelen, daar de een die op 6000 en de ander op 10,000 voeten heeft bepaald. De piek eindigt met eenen krater, die gedurig nog vuur en rook opgeeft en met wouden omgeven is. Op haren top wordt de reiziger honderdvoud voor de moeite der beklimming beloond. Naarmate men dezen vuurberg bestijgt, daalt de thermometer eindelijk tot beneden 60° Fahrenheit. Van den kruin het zich verlustigende oog latende rondgaan, aanschouwt men de hooge piek van *Tidor*, het eiland *Gilolo* en vele andere eilanden. Aan den voet des bergs ligt de stad en het fort *Oranje*, het paleis des Sultans, en andere gebouwen. Het geheel levert een gezigt op, dat eene afzonderlijke, dichterlijke beschrijving verdient. De berg zelf is opengespleten en toont eene vervaarlijke diepte. In de kloof is bazalt, zwavel en kalk in overvloed. Hoog riet, geurige planten en kruiden tieren in den omtrek. Aan de zuidzijde zijn in eene doodsche diepte zeven kraters, in wier nabijheid lava, puimsteen en asch, van de plaats gehad hebbende uitbarstingen getuigen. Op *Ternate* regeert

een Sultan, die de eerste in rang is, en wiens voorgeslacht genoegzaam over den geheelen *Molukschen Archipel* regeerde; hij is meer een vriend dan een vassaal van het Nederlandsch Gouvernement. De stad *Ternate* is netjes aangelegd, en het Residentiehuis zoo wel als het Paleis van den Sultan zijn aanzienlijke gebouwen. Een in zee uitstekend hoofd geleidt naar het fort *Oranje*, dat in 1607 door Cornelis Matelief gebouwd werd en vier bastions heeft, doch door ongezonde moerassige grachten omringd is. Op een uur afstands van de stad liggen de Chinesche graven, die zeer aanzienlijk zijn. De bevolking van dit eiland is voor het grootste gedeelte Mahomedaansch; echter is er eene Protestantsche gemeente, die eene kerk met eenen toren heeft. De grond is er zeer vruchtbaar en door de verschillende klimaten voor bijna alle voortbrengselen geschikt. Bronnen en beken zijn er in overvloed; aan sago, bananen, kokosnooten en andere vruchten, is er geen gebrek. Er zijn vele herten in het wild. Het gebergte levert fijn goud op. De handel der inwoners bestaat voornamelijk met de Solo-eilanders in: tripang, schildpad, parelen, loeries en rijst.

TIDOR.

Het eiland *Tidor* ligt ten zuiden van *Ternate*, bewesten *Gilolo*, op 127° 18′ lengte en op 0° 45′ noorderbreedte. Het heeft eene hooge piek, die door voorgebergten omgeven en dikwerf door wolken omringd is. Het eiland is ruim vijf mijlen in omtrek en staat onder eenen Sultan, die de tweede in rang van de Moluksche koningen en

vassaal van het Nederlandsch Gouvernement is.* Op het eiland zijn zeer fraaije, afwisselende gezigten, en de piek is van boven tot beneden toe in een voortdurend groen gewaad van boomen en heesters gehuld. De stad *Tidor*, die niet aanzienlijk is, nadert men over een rif tusschen klippen, die gedeeltelijk door kunst, gedeeltelijk door de natuur daargesteld, het landen moeijelijk maken. Het verblijf van den Sultan is niet zeer vorstelijk, en er worden geene gebouwen van eenig belang aangetroffen. Van het gebergte stroomen verscheidene vruchtbare beken, en het land, dat zeer vruchtbaar is, wordt tamelijk bebouwd. De inwoners zijn Mahomedanen en hebben verscheidene moskeeën. De natuur levert hier genoegzaam dezelfde voorbrengselen als op *Ternata*, doch minder sago op. Van de *Papoeasche-eilanden*, die onder den Sultan staan, komt kostelijke amber, die, zoo als men thans weet, een voortbrengsel van den *Physeter macrocephalus*, eene soort van walvisch is. Zonder toestemming van het Gouvernement mag de bevolking van *Tidor* met geene vreemde vorsten of volken gemeenschap hebben; maar de specerijen mogen thans op *Tidor* aangekweekt worden.

BELANGRIJKHEID
VAN DEN
MOLUKSCHEN ARCHIPEL.

Voor het Nederlandsch Gouvernement kan het gebiedvoeren over den *Molukschen Archipel* van drievoudig belang beschouwd worden.

1°. Door de bepalingen, die thans veel milder dan voorheen zijn, wordt de uitbreiding van de specerijteelt bevorderd, den inlander, die er behoorlijk voor betaald wordt, aangemoedigd, en de handel er door verlevendigd.

2°. Door land- en zeemagt worden de woeste volken, die door hunne roof- en plunderzucht een geesel der beschaafdere bevolking zijn, beteugeld, en door het voorbeeld van tucht en orde meer en meer voor het maatschappelijke leven voorbereid.

3°. Door de invoering van de leer des Christendoms onder de Heidenen, zwicht de nacht van ongeloof en bijgeloof, en maakt plaats voor de heldere stralen eens nieuwen dageraads, die de schoonste glansen werpt op de edele bedoelingen van het Gouvernement.

REGISTER.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

VOORNAAMSTE DRUKFEILEN.

Blz. 4 reg. 15 v. b. *Schijnen des avonds in*, lees: *schijnen in.*
» 37 » 3 » » Moet zijn: *bevat verscheidene provincien, als: Moeara Kompek, Anakh Moesi, Lamatang, Ogan, Banjoe Asin en Komorijn.*

Op blz. 33 zijn de forten *Vermeulen Krieger* ten onregte niet vermeld.

Blz. 50 reg. 15 v. b. Moet zijn: *Deszelfs hoofden vernieuwden,*
» » » 2 v. o. *Boeton* lees: *Billiton.*
» 51 » 11 v. b. Moet zijn: *van* 104° *tot* 105° 2′ *o. l. en van* 0° 0′ tot 0° 30′.
» 69 » 11 » » *Mampuawa*, lees: *Mampawa.*
» 74 » 12 » o. *Cacheletten*, » *Cachelotten.*
» 146 » 4 » b. *Aan de*, lees *Aan.*
» 159 » 6 » » Moet zijn: *Koening'an.*

